

Politički i urbani razvoj Dubrovnika u doba Pera Čingrije (1869.-1911.)

Zubović, Edi

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:104992>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-04**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

**POLITIČKI I URBANI RAZVOJ
DUBROVNIKA U DOBA PERA ČINGRIJE
(1869.-1911.)**

Diplomski rad

Edi Zubović

Mentor:

doc. dr. sc. Filip Šimetin Šegvić

Zagreb, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Edi Zubović

Smjerovi istraživanja odводе čovjeka prema različitim pravcima. U ovom napornom ali vrlo ugodnom i svrsishodnom istraživanju sustavno sam se upoznao s terminom povjesničara istraživača.

Ovim putem se želim zahvaliti svom mentoru, doc. dr. sc. Filipu Šimetinu Šegviću na iskrenoj podršci na ustrajnosti u ovom istraživanju te upućivanju mnogobrojnih savjeta koji su ovome radu dali na većoj sadržajnosti i znanstveno-istraživačkoj kvaliteti.

Srdačno se zahvaljujem djelatnicima Državnog arhiva u Dubrovniku i Dubrovačkim knjižnicama na ljubaznosti i pomoći u odabiru nepregledne i nesređene dokumentacije te periodičkih publikacija.

Posebnu zahvalu želim uputiti članovima svoje obitelji i užem krugu prijatelja na podršci koju su mi pružali tijekom istraživanja. Njima ujedno i posvećujem ovaj rad.

Sadržaj

UVOD	6
PREGLED IZVORA I HISTORIOGRAFIJA O PERI ČINGRIJI KAO NAČELNIKU DUBROVNIKA U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA	9
<i>Pregled izvora</i>	9
<i>Historiografija o Peri Čingriji</i>	13
FORMIRANJE PRVIH MODERNIH POLITIČKIH STRUJA – NASTANAK NARODNE STRANKE I STRANKE PRAVA TE NJIHOV UTJECAJ NA DRUGE LOKALNE GRUPACIJE	19
<i>Narodna stranka</i>	19
<i>Stranka prava</i>	23
<i>Odnosi narodnjačko-pravaške grupacije s protivnicima – ideološka nesuglasja</i>	24
TKO JE BIO PERO ČINGRIJA? ZAŠTO PERO ČINGRIJA?.....	28
<i>Općenito o obitelji Čingrija – djetinjstvo i adolescencija Pere Čingrije</i>	28
<i>Začeci i razvoj političke djelatnosti te odnosi sa stranačkim suradnicima</i>	34
<i>Kratak pregled političke djelatnosti Pere Čingrije na dalmatinskom ideološkom poprištu</i>	39
<i>Emotivna strana Pere Čingrije</i>	46
<i>Djelatnost u privredi i priznanja</i>	47
PRVI POLITIČKI USPJESI PERE ČINGRIJE NA POLITIČKOJ SCENI DUBROVNIKA	52
<i>Obnova ustavnog stanja u gradu i političke prilike do općinskih izbora 1869. godine</i>	53
<i>Prvi veliki prevrat u gradu: Poraz autonomaša i trijumf narodnjaka</i>	55
DUBROVNIK POD OKRILJEM NARODNJAŠTVA – POČECI MODERNIZACIJE; PLES NA TANKOJ LINIJI IZMEĐU ZASTOJA I RAZVOJA (1869.-1890.).....	59
<i>Idejni planovi Čingrijinih narodnjaka po dolasku na čelo Dubrovnika</i>	59
<i>Hercegovački ustanak 1875-1878. – značajna politička emancipacija Pere Čingrije</i>	63
<i>Nove smjene u narodnjačkom Dubrovniku – političko osamostaljenje Pere Čingrije</i>	73
<i>Novi izbori, nova općina i nove odluke</i>	77
<i>Borba za željeznicu: Pero Čingrija u punoj političkoj snazi</i>	81
<i>Izbori 1890. godine – pad Općine; Pero Čingrija na političkoj margini</i>	97
PREGLED SRPSKO-AUTONOMAŠKE KOALICIJSKE UPRAVE NAD DUBROVNIKOM	105
<i>Stvaranje hrvatskog obrambenog mehanizma protiv srpsko-autonomaške vlasti</i>	105
<i>Povratak Pere Čingrije i suradnika u dubrovačku Općinu 1894.</i>	111

MJEŠOVITA VLAST – POLITIČKI I URBANI RAZVOJ GRADA OD KONCA 1894. DO PADA SRPSKO-AUTONOMAŠKE VLASTI 1899. GODINE.....	118
<i>Prvi znakovi slabosti vladajućih. Jačanje političkog profila Pere Čingrije u Dalmaciji i Dubrovniku</i>	<i>118</i>
<i>Ponovno ponarođenje dubrovačke Općine – trijumf Pere Čingrije na izborima 1899. godine..</i>	<i>124</i>
POSLJEDNJE GODINE KARIJERE I ŽIVOTA NAČELNIKA PERE ČINGRIJE.....	131
<i>Politički odnosi u Dubrovniku u prvim godinama od ponovnog ponarođenja dubrovačke općine</i>	<i>131</i>
<i>Posljednji načelnički mandat Pere Čingrije.....</i>	<i>136</i>
<i>Kraj jedne epohe – smrt i pogreb Pere Čingrije</i>	<i>140</i>
ZAKLJUČAK.....	142
POPIS IZVORA I LITERATURE.....	144
Arhivski izvori.....	144
Periodika.....	144
Popis oznaka i kratica.....	145
Popis tablica.....	145
Popis slika.....	145
Popis literature	146
Sažetak:	154
Summary.....	155

1. UVOD

Politički, društveni i gospodarski razvoj urbanih područja ključni su faktori u sagledavanju općeg položaja nekog prostora u razdoblju „dugog“ 19. stoljeća. U takvim okolnostima, važni su procesi nacionalne integracije i modernizacije što stvara vidljive konture na područjima javne i privatne sfere. Za prostor hrvatskih zemalja, potonji procesi sustavno se artikuliraju nakon 1848. godine iako su i prijašnja razdoblja popraćena promjenama i zahvatima koji su označavali preobrazbu privredne djelatnosti i društvenog položaja uopće. Međutim, to postaje vidljivije tek ukoliko se okolnosti modernizacije i urbanih promjena sagledaju na mikrorazini. Govori li se o dubrovačkom području, njegova adaptacija novim okolnostima tekla je sporijim tempom i s određenim prekidima, usko povezanih s različitim političko-nacionalnim procesima i mijenama. Dosljednost provođenja takvih procesa i uvjeti pod kojima su se isti i odvijali mogu se donekle poistovjetiti s prilikama a razini čitave Dalmacije, budući da su čimbenici poput sličnog prirodno-geografskog položaja, razvojni potencijali, vanjskopolitički pritisci i povijesne reminiscencije utjecali na intenzitet i odjek društveno-gospodarskih promjena na tom prostoru.

Stoga, može se reći kako se opći napredak nekog prostora može segregirati na političke, društvene, demografske i kulturne dosege. Individualnim promatranjem i analizom potonjih mogu se dosljedno interpretirati razvojne faze pojedine urbane sredine. Drugim riječima, njezina adaptacija novim okolnostima počinje se vidljivije ispoljavati na površinu. U takvim procesima presudnu ulogu imale su političke strukture moći koje su svojim djelovanjem provodile reformaciju u praksi ali su i pojedine strukture ostajale mrtvo slovo na papiru. Takve strukture predstavljale su jedini legitimni subjekt koji je mogao donekle simbolizirati autoritet nad svojim stanovništvom koje bi prihvaćalo ili osporavalo određene odluke i promjene. Dakako je posrijedi značajno determinirajuća ovlast gradskih struktura vlasti u odnosu na prijašnja razdoblja dubrovačke samostalnosti kojoj nije preostajalo ništa drugo već prihvatiti novonastale okolnosti i uključiti se u sustavnu artikulaciju političkih i društvenih supstanci pomoću kojih će širiti svoj utjecaj na pučanstvo. S obzirom da je fokus ovoga rada prikazati i političku scenu na dubrovačkom prostoru, potrebno je naglasiti kako je širenje takvih ideja svoje prvotne obrise na dalmatinskom političkom poprištu počelo postulirati povratkom ustavnih sloboda uzrokovanih slomom neoapsolutističkog sustava čime je Dalmacija stekla veće mogućnosti političke profilacije u sklopu

odobrenog zemaljskog sabora, glavnog zakonodavnog tijela za čitavu Krunovinu.¹ Iako je slom neoapsolutizma u Dalmaciji popraćen intenzivnijim prodorima nacionalno-integracijskih ideja, ideje drugih politički opozicijskih struja postojale su još i tijekom neoapsolutizma. Važnost djelovanja takvih stranaka na pokrajinskoj razini bile su prvotno proširiti takve ideje na mikroregionalni prostor, što je i bio slučaj u većini gradskih i ruralnih središta. Širenjem takvih ideoloških pravaca na dubrovačko područje, politička pozornica grada od 1860-ih godina doživljava sve užurbaniju razvojnu dinamiku. Razvoj političkih stranaka na urbani i suburbani prostor imat će impozantnog utjecaja nad čitavom društvenom zajednicom. Primjerima navedenih činjenica može poslužiti upravo „postrepublički“ Dubrovnik čiji politički prvaci i javno mnijenje još uvijek nisu u mogućnosti zaboraviti događaje s početka stoljeća i neočekivani slom njihove aristokratske državnice. Sukladno takvim pogledima, pred novim institucijama vlasti predstojalo je naporno razdoblje za artikulacijom ukupne životne dinamike grada prema budućnosti. To se nastojalo postići kroz prijenos obavijesti, ideja, i drugih ideoloških poruka pomoću kojih su se pokušavale izbjeći nesnalažljivosti, prijepori i nesklad u javnom djelovanju. S obzirom na složenost sporne problematike, djelovanje u pravcu ekonomskog, društvenog i kulturnog prosperiteta nezaobilazne su teme političkih stranaka i njihovih prvaka od druge polovice 19. stoljeća.

U tom kontekstu važno je individualno promatrati prvake navedenih stranaka koji su svojim djelovanjem i zalaganjem navedenu praksu od zamisli i ideja doveli do konačnog rješenja. Navedenu praksu historiografski krugovi počinju prakticirati od druge polovice 20. stoljeća implicirajući djelovanje pojedinih individualaca u okvirima stranačkih, parlamentarnih i vladajućih krugova. Za dubrovački prostor možemo izdvojiti nekoliko osoba koje odgovaraju navedenom opisu. Međutim, navedena karakterizacija najviše odgovara Peri Čingriji, istaknutom hrvatskom i dubrovačkom političaru, po struci pravniku koji je čitav svoj život posvetio djelovanju za lokalne interese i već spomenutom urbanom napretku. Nesumnjivo, bio je jedan od najdugovječnijih dubrovačkih načelnika koji je u tri mandata poprimio impozantne simpatije javnosti, prvenstveno zbog vlastite susretljivosti i otvorenosti. Njegovo političko, društveno i kulturno djelovanje ostavilo je impozantnog traga među generacijama Dubrovkinja i Dubrovčana

¹ O neoapsolutizmu na prostoru Dalmacije vidi: Marko TROGRIĆ i Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. (Zagreb: Leykam international, 2015.). O gospodarskim okolnostima u Dalmaciji za vrijeme neoapsolutizma vidi: Stijepo OBAD, „Pokušaji unaprijeđenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852.-1860.)“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23/10 (1984.): 75-87.

kojima je Pero Čingrija, zajedno s užim krugom suradnika i simpatizera, ostao upamćen kao promicatelj općeg napretka Dubrovnika, zagovaratelj nacionalne integracije, vođa nekoliko liberalnih političkih svjetonazora, sudionik u formiranju tzv. politike *novog kursa*, predsjednik odbora za izglasavanje Riječke rezolucije itd.² Zasluge i težnje za napretkom vidljive su prije svega kroz načelničko razdoblje njegova djelovanja budući su navedene ovlasti omogućavale provođenje promjena za kojima su on i njegovi liberalni politički krugovi uveliko težili.

Ovaj rad je dobio naziv prema svojoj jednostavnoj formi i kronološkoj kompoziciji događaja od 1869. do 1911. godine. Stoga prvi dio rada predočen je kao rekapitulirajući uvid u temeljne procese koji su obilježili grad Dubrovnik od druge polovice 19. stoljeća formirajući sintetički prikaz razvoja političkih struktura od kraja 1850-ih godina, njihovih svjetonazora i djelatnosti u rješavanju aktualnih problema i održavanja stabilnosti u upravnom i pravosudnom sustavu. Slijedom događaja i već spomenutoj kompoziciji kronološkog tipa, polemizira se o načinima i metodama po kojima su gradske vlasti nastojale riješiti aktualne probleme te na koji način su svoje nacionalno-ideološke svjetonazore ostavljale po strani u trenucima kada ih nisu mogli javno ispoljavati. S takvom problematikom će se suočavati većina onodobnih stranaka prvotno zbog različitih ekscesa njihovih članova zbog kojih je stranka mogla snositi dalekosežne posljedice. Kako bi se zadržala dosljednost ovoga rada, posebna pozornost mora se posvetiti upravo osobi kojoj je ovaj rad i posvećen te će se fizički, psihološki, moralno i društveno okarakterizirati lik i djelo Pere Čingrije povezujući sve sporne karakteristike s njegovom politikom rukovođenja Dubrovnikom, čak i u onim razdobljima dok nije obnašao funkciju prvog čovjeka grada. Dakako ne smije se izostaviti vanjskopolitičko djelovanje Pere Čingrije u kontekstu konfrontiranja s drugim politički opozicijskim strujama te postizanja potencijalne agregacije u trenucima političke stabilnosti i agilnosti pojedinih struja koje su s njime dijelila slična ili gotovo identična mišljenja.

² O politici novog kursa vidi: Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike „novog kursa“*. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1972.); Tereza GANZA-ARAS, *Politika Novog kursa dalmatinskih pravaša oko Šupila i Trumbića*. (Split: Matica Hrvatska, 1992.). O političkoj situaciji i atmosferi nakon sklapanja Riječke i Zadarske rezolucije vidi: Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije: 1906.-1907.* (Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960.)

2. PREGLED IZVORA I HISTORIOGRAFIJA O PERI ČINGRIJI KAO NAČELNIKU DUBROVNIKA U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

2.1. Pregled izvora

Promjene u strukturama gradskih vlasti započinju još s ustoličenjem francuske uprave da bi se sličnim intenzitetom takve preobrazbe nastavile i u narednim desetljećima predožujskog razdoblja.³ Gradske su vlasti stoga bile velikim dijelom zaokupirane uklanjanjem zastarjelih modela državnopravnog ustroja prihvaćajući nove postulate nametnute od strane francuskih velikodostojnika, a zatim i onih zakonskih regulativa podložnih interesima bečkog središta od 1814. godine.⁴ Takva dihotomija očitovala se i u promjenama u rađanju novih institucija režima na dubrovačkom području neposredno nakon pada Republike pa kroz skoro čitavo 19. stoljeće. Bilo kako bilo, konsolidacijom novog državnopravnog poretka konstituirane su nove lokalne institucije vlasti s ovlastima uglavnom nižerazredne prirode. Konstituirano općinsko vijeće na svojim redovitim sjednicama raspravljalo je o svim možebitnim pitanjima koji su se ticali promjena u gradskoj infrastrukturi te pitanjima socijalne i kulturne tematike. Prema takvim tendencijama u provođenju vlasti, gradsko vijeće je pod ingerencijom općinskih pisara ovjekovječilo svaku sjednicu u pisanoj formi čime su za historiografske analize nepresušno istraživačko blago.

Svaka sjednica imala je svoju srž i specifičnost, osobito u slučajevima kada su se u gradu provodili projekti od ekonomske i socijalne važnosti. Na temelju rasprava prisutnih vijećnika mogu se ocijeniti i politička stajališta istih. Radi se o dvosveščanim spisima podijeljenih kronološkim slijedom u nekoliko knjiga uglavnom na hrvatskom jeziku dok su rijetki spisi, uglavnom s kraja 1860-ih godina i dopisi pristigli od strane zadarskih vlasti ili predstavnika bečkih vladajućih krugova ispisani talijanskim jezikom. Zbog potencijalnih nedostataka te izbjegavanja

³ O stvaranju i tijeku francuske uprave na dubrovačkom području vidi: Stjepan ČOSIĆ, „O slomu Republike i ustroju francuske uprave u Dubrovniku 1808. i 1809.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 33 (1995): 177-203.; ČOSIĆ, „Dubrovnik u Ilirskim pokrajinama.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 35 (1997): 37-62. Posljednja razdoblja francuske uprave nad istočnojadranskim prostorom dao je Ivan Pederin, vidi: Ivan PEDERIN, „Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45 (2003): 291-308.

⁴ O stvaranju dubrovačke općine nakon slome Republike vidi: Zdravko ŠUNDRICA, „O osnivanju i radu Dubrovačke općine 1808. god.“ *Dubrovnik: revija za književnost nauku i društvena pitanja*, 2 (1965): 52-70.

pogrešne interpretacije izvora, korišteni su svi svesci *Zapisnika* povezanih s razdobljem koje se obrađuje u radu.⁵

Javnim ili tajnim oblicima glasanja, Općinsko vijeće je odobravalo stupanje na snagu pojedinih odredbi. Uglavnom su posrijedi provođenja javnih radova, organizacije svetkovina, nastupnih govora, osnivanje zaklada i sličnih projekata čija je organizacija i sustavno „preispitivanje terena“ nužno morala biti sprovedena od strane nekolicine eminentnih lica dubrovačke inteligencije ili predstavnika lokalne vlasti. Oni su vlastitom reprezentativnošću u različitim svrsishodnim odborima predstavljali nezaobilazan faktor u realizaciji nekog projekta ili suočavanja s određenom prirodno-društvenom nedaćom koja se lokalnom stanovništvu predstavljala kao ozbiljna egzistencijalna prijetnja. Gotovo da nije postojao niti jedan infrastrukturni projekt ili događaj ceremonijalne naravi a da mu se dubrovačka Općina nije dosljedno posvetila formirajući odbor sa zadaćom već spomenute organizacije projekta uz redovito podnošenje izvješća i plan financiranja koje bi Općina, uz suglasnost Općinskog Upraviteljstva, predlagala za glasovanje. Nažalost, pojedini spisi takvih odbora su vrlo teško ili gotovo nedostupni zbog nesređenosti arhivske građe iz potonjeg razdoblja. S druge strane, raspoloživa dokumentacija pruža impozantan uvid u zaoštrenost i pripremljenost Odbora u konačnoj realizaciji projekta ali i gradske Općine koja bi se još jednom realizacijom oslobodila značajnog dijela financijske opterećenosti.⁶

Obiteljske rukopisne ostavštine mogu poslužiti kao vrlo relevantan pokazatelj političkih i društvenih prilika u gradu. Govoreći o brojnosti dokumentacije takvog tipa, najbolje se može koristiti ona koja govori o pitanjima društvene svakodnevice, socijalizacije i akulturacije općenito. Proučavajući istaknute dubrovačke obitelji 19. stoljeća, obitelj Čingrija zasigurno zauzima prvenstvo po količini rukopisne ostavštine koju su članovi obitelji pohranjivali u svoju privatnu zbirku, da bi se, vrlo vjerojatno posthumno, čitava ostavština pohranila u dubrovački arhiv.⁷

⁵ HR-DADU-89 – Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1869.-1875.); Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.); Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1887.-1892.); Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893.-1897); Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1898.-1904.); Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1905.-1912.).

⁶ HR-DADU, *Izbjeglice iz Hercegovine 1875.* Fond 83. KPD. (nesređena građa); HR-DADU, *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1878.)* Fond 83. KPD. (nesređena građa); HR-DADU, Općina Dubrovnik (Posebne pozicije); *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.* (nesređena građa); HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije); *Spisi o otkriću spomenika J. F. Gunduliću*, spisi od 1880. (nesređena građa). HR-DADU, Općina Dubrovnik P.P. *Brzjavni prilikom otkrića Gundulićevog spomenika 1893.* (nesređena građa). HR-DADU, *Spisi o uspostavi dubrovačkog tramvaja*, god. 1909.-1911. (nesređena građa). HR-DADU-292, Zbirka građevinskih radova i planova Općine Dubrovnik (1834.-1957.)

⁷ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje HR-DADU), Obiteljski fond Čingrija, kut. 8.,9.,11.,13.,15.,16.,17.,20.,21.

Članovi obitelji čiji rukopisi najviše dominiraju jesu oni ispisani perom Pere Čingrije i sina mu Melka. Fokus dakako treba staviti na rukopisnu ostavštinu Pere Čingrije, budući su posrijedi impozantne privatne, političke i stručne korespondencije, tiskani proglassi, pisani javni govori i sl. Ostavština Pere Čingrije podijeljena je u nekoliko desetaka arhivskih kutija, dočim ne sadrži isključivo njegovu pisanu obiteljsku i poslovnu korespondenciju, već i niz tiskanih proglassa povezanih s onodobnim političkim zbivanjima prikazujući ih važnim vrelima za proučavanje potonjih prilika u gradu Dubrovniku tijekom druge polovice 19. stoljeća. Već spomenuta pisana korespondencija pokazatelj je njegove bliskosti s eminentnim političkim imenima na prostoru hrvatskih zemalja s kojima je nerijetko polemizirao o najaktualnijim događajima u Dalmaciji ili Banskoj Hrvatskoj te otklanjanjem svih prepreka u javnom djelovanju.⁸

Prikazi svakodnevne dinamike života na mikrorazini su sagledavanje i interpretacija takvih prilika u memoarskim spisima koji su nastali s očitim ciljem ostavljanja pisanih tragova vlastitog postojanja, odnosno opisivanja pojedinih događaja u kojima su takve osobe imale presudnu ulogu. Među nekolicinom Dubrovčana koji su na takav način željeli iskazati svoje prisustvo najviše treba izdvojiti ponovno Pera⁹ i Melka Čingriju.¹⁰ Njihovi memoarski zapisi prikazuju sadržajnu sliku svakodnevice dubrovačkog društva tijekom 19. i 20. stoljeća kroz opise djetinjstva, adolescencije, školovanja i postupnog političkog sazrijevanja.

Kada je riječ o memoarima, posrijedi su zanimljiva svjedočanstva individualaca koja treba promatrati s velikim oprezom i ravnodušnom distancom, prvotno zbog činjenice kako su memoare pisali uglavnom pripadnici političke elite privržene različitim ideološkim koncepcijama. Kada je riječ o memoarima Pere Čingrije, sumnje na nailazak takvih prepreka su dakako postojale. Zbog navedenog, prilikom raščlambi memoarskih zapisa treba biti na oprezu kako bi se izbjeglo pogrešno interpretiranje pojedinih političkih procesa koji su u stvarnoj zbilji potencijalno imali

⁸ S obzirom na navedene aktualnosti koje su se zbivale na prostoru hrvatskih zemalja, najviše je komunicirao s Mihom Klaićem glede svih važnih događaja i procesa koji su se odvijali u Dalmatinskom saboru, izbora za isti kao i biranja zastupnika u Carevinsko vijeće itd. Široki dijapazon suradnika imao je i na prostoru banske Hrvatske gdje je najviše komunicirao glede tamošnjih neprilika, naročito tijekom 90-ih godina za vrijeme sustavnije mađarizacije hrvatskog prostora i otežano djelovanje „antikluenovskih“ stranaka. Uz Miha Klaića, najviše je razvijao kontakte s Franom Supilom nakon njegova odlaska u Rijeku i Antom Trumbićem, primarno u razdoblju od 1900. godine do sklapanja Riječke rezolucije pri čemu su konstantno polemizirali prilike u hrvatskim zemljama, nužnosti ponovne suradnje sa Srpskom strankom, značajnije suzbijanje talijanizacije i germanizacije u Dalmaciji i sl.

⁹ HR – DADU, OFČ, X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

¹⁰ Sadržajno i količinski, autobiografski zapisi Melka Čingrije značajno prevazilaze autobiografske zapise Pere Čingrije. Dokaz navedenom su pokušaji pisanja Uspomena, raznolike autobiografske bilješke i nekoliko dnevnika. HR-DADU, XIV A27, 2) a-f, kut. 28.

drugačiji tijek i ishod. U potonjem slučaju, sličnih prepreka gotovo da i nema budući memoari Pere Čingrije nisu u sadržajnoj mjeri posvetili pažnju u prepričavanju događaja političke tematike.

Za interpretaciju spomenutih zbivanja i dobivanja šire slike o posljedicama pojedinih događaja važno je i temeljno proučavanje novinskih glasila koji su od kraja 1870-ih godina, točnije pred okončanje Hercegovačkog ustanka 1878. godine ponovno počeli s učestalim publikacijama,¹¹ budući su posrijedi svjetonazorski stupovi tek začetih političkih struja, odnosno njihov svojevrsni politički medij. Pod različitim rubrikama, uredništva lokalnih glasila javnost su izvještavala o nizu političkih, društvenih i kulturnih mijena u gradu te su kroz vlastiti svjetonazor iskorištavali medijski prostor u svrhu kritiziranja tadašnje gradske vlasti, njihovih prvaka. Tu ne treba izostaviti niti ideološke nacionalne koncepcije, budući je pojedinim strujama bilo od eminentne važnosti da kroz problem nacionalnog pitanja pridobe biračko mnoštvo u kontekstu pozitivnog ishoda izbora. S obzirom da je posrijedi razdoblje sustavnijeg društvenog, gospodarskog i kulturnog napretka, periodičke publikacije važno su vrelo za interpretaciju političkih i urbanih mijena na mikrorazini. S druge strane, zbog različitih stajališta, konfrontiranja i sukoba između redakcija lokalnih listova, za izradu ovoga rada korištena su gotovo sva važna glasila u svrhu izbjegavanja pogrešnog i nedopustivog interpretiranja izvora.¹²

¹¹ Nakon izlaska lista *Rimembranze della settimana* i *L'Avvenire*, u Dubrovniku od 1848. do 1878. nije izlazila niti jedna periodička publikacija koja je imala vijek trajanja dulji od svega nekoliko mjeseci. O dubrovačkoj periodici vidi: Ivo PERIĆ, „Dubrovačka periodika od 1848. do 1918. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 18 (1980): 349-535.

¹² Liberalizacija tiska i masovnije izdavanje novina u Dubrovniku započinje nakon sloma neoapsolutizma, točnije od 1880-ih godina, iako su i u ranijim razdobljima izlazila pojedina glasila poput *Rimembranze della settimana* tijekom revolucionarne 1848. godine. Već spomenuti slom Bachovog apsolutizma označio je početke slobodnijeg medijskog djelovanja i u Gradu. Dubrovčani su još za vrijeme postojanja Republike imali svoju tiskarnicu, Martecchini koja je do 1867. bila jedina tiskarnica u gradu. Pred kraj 1848. godine pokrenute su novine *L'Avvenire* koje su između ostalog bile prve novine u gradu koje su proklamirale liberalne ideje sjedinjenja hrvatskih zemalja. Nakon gašenja lista, krajem ožujka 1849. godine, 33 godine u Dubrovniku nije izlazilo niti jedno glasilo sve do 1868. kada je zabilježeno omasovljenje tiskara po gradu i početkom izlaska časopisa *Slovinac* 1878. godine s izraženim liberalnim idejama srpskih političkih krugova (1878.-1884.). Osim Slovinca, slične ideje su zastupljene i u listu *Gušterica* (1882-1883) te *Glas Dubrovački* (1885.-1886.) Od godine 1891. godine se značajnije obnavlja novinska djelatnost izlaskom lista *Crvena Hrvatska* (1891.-1914.); godinu dana kasnije se pokreće list *Dubrovnik* (1892.-1914) s definiranim srpskim ideološkim koncepcijama nakon raskola s Narodnom strankom. Osnutkom Stranke prava u gradu i njezinim rascjepom na dva suprotna tabora, pristaše krugova čistih pravaša su pokrenuli list *Prava Crvena Hrvatska* (1905.-1918.). Prema konstatacijama Ive Perića i Barbare Đurasović, u Dubrovniku je od 1848. do 1918. godine izlazila ukupno 41 periodička publikacija koje su imale karakteristike tjednika, godišnjaka, časopisa, kalendara, novina i humorističnih listova. Detaljnije o djelatnosti dubrovačkih medijskih publikacija vidi: Ivo PERIĆ, „Dubrovačka periodika od 1848. do 1918. godine.“: 10-20; Barbara ĐURASOVIĆ, *Prava Crvena Hrvatska i pravaši; hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća* (Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2020., 15-24.).

2.2. Historiografija o Peri Čingriji

U historiografiji 20. stoljeća istraživanje dubrovačke prošlosti nakon sloma Republike nije nailazilo na preveliku znatiželju istraživača. Razvojem mikrohistorije¹³ kao povijesne poddiscipline može se reći kako se historiografska javnost počinje letimično zanimati za potonja istraživanja. Na dubrovačkom primjeru, posrijedi su radovi povjesničara Ive Perića, koji je u svom plodnom istraživačkom radu objavio mnoštvo radova na tematiku dubrovačkog položaja u 19. stoljeću. Prvotno se misli na portretiranje političkih ličnosti koji su ostavili impozantnog traga ne samo na dubrovačkoj političkoj pozornici, već su svojim aktivizmom ostali prepoznati u svim hrvatskim zemljama.¹⁴ Perićeva portretiranja političkih prvaka polučila su podrobnija istraživanja, stoga se kroz iščitavanje biografija dubrovačkih političkih predvodnika poput Mihe Klaića, Frana Supila, Pere Čingrije i drugih mogu sustavno interpretirati politički, društveni, demografski i kulturni dosezi Dubrovnik u drugoj polovici 19. stoljeća.¹⁵

S obzirom da je fokus ovoga rada predočiti sveobuhvatnu emancipaciju Dubrovnik u periodu kada je njime rukovodio njegov najdugovječniji načelnik, Pero Čingrija, potrebno je istaknuti kako Perićevo portretiranje Pere Čingrije u knjizi *Pero Čingrija* i članku *Politički portret Pera Čingrije* nije u cjelini predočeno, osobito u periodu kada je obnašao funkciju prvog čovjeka grada, već se fokusirajući na njegov aktivizam na dalmatinskoj razini uz letimične spomene lokalnih

¹³ O mikrohistoriji vidi: Mirjana GROSS, „O historiografiji posljednjih trideset godina.“ *Časopis za suvremenu povijest* 38/2 (2006): 583-609.; Marko JELENIĆ, „Intelektualni kozmos jednog povjesničara. Mikrohistorija u posljednjih četrdeset godina.“ *Tabula*, 12 (2014): 117-126.; Drago Roksandić – Luka Peiić (ur.), Marko Jelenić (ur.), Samanta Paronić, *Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija*. (Zagreb: FF press, 2022.).

¹⁴ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije*. (Split: Književni krug, 1990.); PERIĆ, *Mladi Supilo*. (Zagreb: Školska knjiga, 1996.)

¹⁵ Ivo PERIĆ, „Dubrovačko školstvo od pada Republike do 1918. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 15/16 (1978.): 357-391. PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 17 (1979.): 503-659. PERIĆ, „O nastanku, ustrojstvu i djelovanju novčarskih zavoda u Dubrovniku u zadnjim decenijama pod austrijskom vlašću.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 21 (1983.): 271-291. PERIĆ, *Dubrovačko pomorstvo u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1984.). PERIĆ, „Organizacija i djelovanje Pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do prvog svjetskog rata.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 22/23 (1985.): 175-222. PERIĆ, „Stranačko-politički odnosi u Dubrovniku krajem 19. i početkom 20. stoljeća.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 26 (1988.): 155-221. PERIĆ, „O stanovništvu dubrovačkog okružja i o jednom dijelu njegove imovine krajem 1830. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 27 (1989.): 161-174. PERIĆ, „Pomorska banka u Dubrovniku (Razlozi osnutka, tokovi poslovanja i uzroci likvidacije.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 28 (1990.): 227-238. PERIĆ, „Uloga Antuna Dropca u javnom životu Dubrovnik.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 29 (1991.): 277-287. PERIĆ, *Dubrovačke teme XIX. stoljeća* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1997.)

djelatnosti.¹⁶ Posrijedi je jedino sveobuhvatno djelo koje biografski analizira vijek i djelovanje Pere Čingrije uz deskripciju važnih epizoda uglavnom dalmatinske te značajno manje i dubrovačke povijesti druge polovice 19. stoljeća.¹⁷ Stoga bi se uz pomoć Perićeve analize Pere Čingrije na dalmatinskoj i dubrovačkoj političkoj pozornici nastojali pružiti novi i dosada javnosti nepoznati podaci o Čingrijinim zaslugama kao dubrovačkog načelnika, prisjednika, vijećnika, odvjetnika, supruga i oca. Drugim riječima, koliko se Perićev rad oslanja na Čingrijinu zastupljenost u dalmatinskoj Narodnoj stranci, Dalmatinskome saboru i svim prilikama koje su utjecale na razvoj njegova političkog imidža, toliko je nepravедno zapostavljeno razdoblje u funkciji dubrovačkog načelnika i zastupnika u Općinskom vijeću. Koliko je Pero Čingrija uistinu utjecao na sveopći razvoj grada, dakako ovisilo je o stupnju njegovih ovlasti i podršci lokalnih i zemaljskih tijela vlasti. No, o tome će se sustavnije polemizirati u idućim poglavljima. Iako se na prvi pogled može zaključiti kako Perićeva biografija Pere Čingrije nije dobra podloga za istraživanje Čingrijinog dubrovačkog razdoblja, to ipak nije slučaj. Potonji rad je vrlo dobra podloga u pronalasku relevantne literature i vrela za potrebe detaljnijeg mikrohistorijskog istraživanja. Istražujući relevantnu arhivsku građu a posebice i dostupnu literaturu, vidljive su određene praznine i nedostaci koje je potrebno upotpuniti.

Ukoliko se sagledaju političke, ekonomske, demografske i kulturne prilike Dubrovnika u drugoj polovici 19. stoljeća, potrebno je istaknuti kako još uvijek ne postoji sustavna sinteza pomoću koje se može dati relevantan historiografski pregled razvoja potonjih struktura. S pojavom prvih radova u razdoblju od 1869. do 1918. godine, najrelevantniju predodžbu daju memoarski i historiografski zapisi Josipa Berse u djelu *Dubrovačke slike i prilike*. Posrijedi je iscrpno memoarsko djelo koje je za istraživanje dubrovačke prošlosti od 1800. do 1880. godine nezaobilazna istraživačka faza.¹⁸ Autor se iz više rakursa doticao različitih tema povezanih s društveno-kulturnim dosezima uz letimične spomene svakodnevnog života, dokoličarenja i uglavljenih poglavlja koji interpretiraju političke teškoće u smislu implementacije novog poretka nakon sloma Republike. Bersa se oslanjao i na važna lica koja su u mnogočemu ostavila traga u redovima javnog mnijenja. Međutim, spomeni o aktivizmu Pere Čingrije u političkoj i urbanoj preobrazbi Dubrovnika ne nailaze na niti jedan pisani spomen. Važnost Bersinog djela ne treba

¹⁶ Ivo PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 12/1 (1979): 127-264.

¹⁷ Ivo PERIĆ, *Pero Čingrija* (Dubrovnik: Časopis Dubrovnik, 1988.)

¹⁸ Josip BERSA, *Dubrovačke slike i prilike* (Zagreb: Redovno izdanje Matice hrvatske, 1941.)

nipošto umanjivati budući je posrijedi prva sustavna sinteza dubrovačke povijesti 19. stoljeća rekonstruiravši svakodnevnu dinamiku političkog, ekonomskog i kulturno-društvenog života onodobnog Dubrovnika.¹⁹

Prva sustavna sinteza dubrovačke povijesti nakon sloma Republike ukoričena je radom Stjepana Ćosića, *Dubrovnik nakon pada Republike (1800.-1848.)* u kojemu Ćosić dosljedno interpretira raznolike političke i ekonomske činitelje „postrepubličkog“ Dubrovnika u prvim desetljećima nakon sloma aristokratske vlasti. Za potrebe prikaza političkih i urbanih prilika u Gradu tijekom druge polovice stoljeća, Ćosićev rad je izniman doprinos historiografiji kako bi se pružio uvid u početke preokreta u svijesti dubrovačkih žitelja za nužnim promjenama u pogledu okretanja Dubrovnika prema budućnosti, bez učestalih i konzervativnih posezanja u nekada slavnu prošlost. S tim u vezi, razvojem novih prilika od druge polovice stoljeća vidljive su naznake brušenja ideoloških smjernica koje Ćosić prezentira kroz srpsko kulturno-političko i književno poimanje Dubrovnika čime se može nastaviti podrobija analiza političkih grupiranja i anomalija u gradu od početaka ustavnosti do predratnog razdoblja 1910-ih godina.²⁰

Istraživanjem političkih anomalija tijekom druge polovice stoljeća iscrpno se bavio Nikola Tolja u opsežnoj sintezi o dubrovačkim Srbima katolicima. Fenomen dubrovačkih Srba katolika detaljno je opisan u nekoliko stotina stranica kronološkim slijedom od nastanka pokreta unutar dubrovačkih intelektualnih krugova i njegovo širenje na javno mnijenje te postupno gašenje pokreta do 1918. godine. Temeljne odrednice Toljinih istraživanja jesu prikazi srbokatoličkih povijesnih reminiscencija u vezi s etničkim položajem Dubrovnika, sporenja s drugim političkim strujama, vjersko-nacionalnih rasprava, sporenja u vezi pripadnosti dubrovačke književnosti, propagandnim otporima i slično. Stoga, Toljino djelo može biti adekvatna podloga za novija istraživanja srbokatoličkog pokreta u Dubrovniku i odnosa pristaša pokreta s drugim svjetonazorima glede političkog, etničkog i kulturnog razvoja grada.²¹ S druge strane, spominjanje Pere Čingrije u djelu je vrlo sporadičnog karaktera, budući je posrijedi tema s kojom Pero Čingrija nije imao izravne poveznice, već isključivo u kontekstu konfrontiranja njegovih političkih suradnika sa srbokatolicima, naročito nakon koalicije s autonomašima 1890. godine. Stoga,

¹⁹ O kulturnim dosezima grada Dubrovnika iz prve polovice 19. stoljeća vidi: Tijana VOKAL. „Kultura Dubrovnika u prvoj polovici 19. stoljeća.“ *Pro tempore*, (2020): 205-214.

²⁰ Stjepan ĆOSIĆ, *Dubrovnik nakon pada Republike* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999.)

²¹ Nikola TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude* (Dubrovnik: Vlastita naklada autora, 2011.)

kontekst djelatnosti Pere Čingrije i srbokatolika poslužili su za detaljnije polemiziranje povijesnih činjenica u ovome radu.

Fenomen srbokatolicizma dokumentiran je i u memoarskim zapisima za koje bi se moglo reći kako je Josip Bersa, izvan pretjeranih političkih argumentacija, svojim stvaralačkim duhom stvorio kapitalno djelo u problematiziranju općih prilika u Dubrovniku nakon restauracije ustavnosti. No, raščlambu srbokatoličke ideologije i već spomenutih okolnosti u gradu memoarski je dokumentirao i Antun Stražičić, publicist i novinar koji je prikazao lokalni društveno-politički krajobraz i njegove protagoniste. Sustavno dokumentiran tekst uredio je i ukoričio Stjepan Ćosić u rad naslovljen *Dubrovački koluri – uspon i pad Srbokatolika*. Posrijedi je zanimljiva historiografsko književna proza u kojoj je Ćosić analizirao prilike u Dalmaciji i ostatku Monarhije tijekom druge polovice 19. stoljeća te kronološkim slijedom predočio Stražičićeva zapažanja dubrovačke svakodnevice te njegove uključenosti u srbokatolički pokret, osobito nakon 1879. godine osnutkom tzv. Dubrovačke omladine. Stoga, knjiga daje relevantan uvid u spoznaje o djelatnosti srbokatolika osobito nakon stjecanja općinske prevlasti 1890. godine ali pruža i šaroliku vizuru dubrovačkog identiteta u 19. stoljeću.²²

Važno je istaknuti kako je za potrebe svakog mikrohistorijskog istraživanja nužno posegnuti i za sintezama hrvatske povijesti 19. stoljeća, isključivo u svrhu komparacije političkih i ekonomskih prilika u Dubrovniku s drugim hrvatskim gradovima. Knjiga četvero autora naslovljena *Povijest hrvatskog naroda (1860.-1914.)* ne govori značajno o razvoju Dubrovnika osobito u doba Pere Čingrije već se isključivo dotiče njegova stupanja na čelnu poziciju Narodne hrvatske stranke 1900. te istup iz Hrvatske stranke nakon sloma politike *novog kursa*. S tim u vezi, nemogućnost izražavanja pozitivnog ili negativnog stajališta autora daje zaključak kako sinteze hrvatske povijesti 19. stoljeća mogu poslužiti isključivo kao podloga za detaljnija istraživanja relevantne literature i izvora.²³

Kada je riječ o recentnijoj literaturi, potrebno je istaknuti djelo Ive Banca, *Dubrovački eseji* (1992). Banac prikazuje sliku dubrovačkog kraja kroz perspektivu njegovog geografskog položaja te veličanja njegove nacionalne, književne i jezične slobode kao i nacionalno-teritorijalnog integriteta odnosno glorifikacijom dubrovačke kulturno-povijesne baštine, imajući u obzir dataciju

²² Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri – uspon i pad Srbokatolika*, ur. Stjepan Ćosić (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.).

²³ Jaroslav ŠIDAK - Mirjana GROSS - Igor KARAMAN - Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda od god. 1860. – 1914.* (Zagreb, Školska knjiga, 1968.)

nastanka rada i političkih okolnosti u Dubrovniku početkom 1990-ih godina. Prema tome, Bančevo djelo se u političkom kontekstu može iskoristiti prikazima lokalne političke situacije u kontekstu srbokatoličke dominacije nad gradom i njihovih nastojanja za prikazom Dubrovnika kao drevnog srpskog grada ili „srpske Atine“ kako su ga srpski ekskluzivistički političari i nazivali.²⁴ Međutim, s obzirom na višeznačenjski prikaz reminisciranja dubrovačke novovjekovne književnosti, Bančev rad je meritorna podloga u kompilaciji političko-književnih istraživanja.

Historiografija 21. stoljeća sustavnije se uhvatila u koštac sa spornom problematikom, o čemu svjedoči činjenica kako je do 2020. godine objavljeno nekoliko značajnih sinteza postavljajući u istraživački fokus razdoblje prijelaza ili početak 20. stoljeća. Pored već spomenutog rada Nikole Tolje o dubrovačkim Srbima katolicima, važno djelo koje raščlanjuje političku sliku Dubrovnika, u ovom slučaju na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće jest djelo Barbare Đurasović. Knjiga *Prava Crvena Hrvatska i pravaši – hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća* (2020.) iznosi fragmentirane podatke o društvenom razvoju onodobnog Dubrovnika, oslanjajući se na formaciju nove ideološke grupacije, tzv. *čiste* Stranke prava sa svojim glavnim političkim medijem, *Pravom Crvenom Hrvatskom*. Ponešto je drukčija situacija ukoliko se prebroje spomeni Pere Čingrije u radu kojeg je Đurasović prezentirala kao dubrovačkog načelnika s kraja 19. stoljeća i predvodnika liberalno-narodnjačkih ogranaka u Dubrovniku izloženog radikalnim kritikama političke opozicije dubrovačkih *čistih* pravaša. Takvi podaci su relevantni za sustavnije istraživanje Čingrijinog političkog aktivizma i korištenje relevantnih novinskih glasila kao nepresušnih izvora novijih spoznaja.²⁵

Aktualizacijom pitanja ponovne agregacije politički konfrontiranih struja nakon 1900. i osobito nakon 1903. godine, položaj dubrovačke politike i njezine uloge u formaciji *novog kursa* dao je Vlaho Benković u radu *Uloga dubrovačke politike u stvaranju novog kursa* postavljajući teze o počecima pregovora i njihove finalizacije između hrvatskih i srpskih političkih opcija u Dubrovniku od 1903. do 1905. godine. S obzirom na položaj Pere Čingrije u obrađenom periodu, njegova uloga u formiranju politike *novog kursa* je neupitna, što pokazuje njegova prisutnost i uloga prigodom sklapanja Riječke rezolucije 1905. godine. Autor je na temelju relevantne arhivske

²⁴ Ivo BANAC, *Dubrovački eseji* (Dubrovnik: Matica hrvatska, 1992.)

²⁵ Barbara ĐURASOVIĆ, *Prava Crvena Hrvatska i pravaši – hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća* (Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2020.).

dokumentacije i gradskih tiskovina predočio ne samo uvid u formaciju takvog politički složenog procesa, već i ukupnu konstelaciju odnosa u javnoj sferi.²⁶

Složenost povijesnih procesa u drugoj polovici 19. stoljeća vidljive su ponajprije u političkim konfrontacijama unutar lokalnih stranaka s ciljem stjecanja općinske prevlasti. Zbog toga su kohabitacije unutar pojedinih struja sličnih svjetonazora postale nužnima kako bi se ostvarila izborna većina u Općinskom vijeću. Međutim, potrebno je izdvojiti nekolicinu radova predočenih čitateljskoj i historiografskoj javnosti koji se osim političkih prilika u Dubrovniku tijekom 19. i 20. stoljeća dotiču i problematike društvene, kulturne, socijalne, demografske i gospodarske naravi te kako su se takve okolnosti artikulirale s novim tendencijama razvoja u 19. stoljeću. U tom slučaju, moglo bi se reći kako potonji radovi mogu poslužiti kao relevantan dokaz kako su novija istraživanja provediva te kako je dubrovački prostor nakon 1808. godine nastavio ispisivati vlastitu povijest, potencijalno javnosti zanimljiviju zbog niza epizodnih događaja i procesa koji su Dubrovnik za vremena Republike i nakon njezina sloma pretvorili u grad s potpuno drukčijim političkim, ekonomskim, i socio-kulturnim okolnostima. Radovi čija se tematika sustavno izdvaja su radovi Franka Miroševića²⁷, Marije Benić-Penava²⁸, Kristine Puljizević²⁹, Rine Kralj Brassard³⁰, Ivana Pederina³¹, Šime Peričića³², Nenada Vekarića³³, Grga Novaka³⁴ i drugih.

²⁶ Vlaho BENKOVIĆ, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju »novog kursa« (1903.-1905.)* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2009.).

²⁷ Iako se Miroševićev fokus istraživanja nije problematiziran u ovome radu, istraživanjem dubrovačkog prostora u 20. stoljeću dao je veliki doprinos adekvatnog proučavanja devetnaestostoljetne dubrovačke povijesti. Franko MIROŠEVIĆ, *Dubrovački kotar u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Dubrovnik: Udruga antifašista Dubrovnik, 2016.), Franko MIROŠEVIĆ, *Dubrovnik u Kraljevini Jugoslaviji* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2020.)

²⁸ Marija BENIĆ-PENAVA, „Proizvodnja električne energije i prehrambena proizvodnja na dubrovačkom području do Drugog svjetskog rata.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 52/2 (2014.): 549-564. Marija BENIĆ-PENAVA – Franko MIROŠEVIĆ, *Političke i gospodarske prilike u Dubrovniku i okolici tridesetih godina dvadesetog stoljeća* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Sveučilište u Dubrovniku, 2019.).

²⁹ Kristina PULJIZEVIĆ, *U ženskim rukama – primalje i porođaj u Dubrovniku (1815.-1918.)* (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2016.).

³⁰ Rina KRALJ-BRASSARD, *Dubrovačko nahodište i njegovi štitićenici (1818.-1908.)* (Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2020.).

³¹ Ivan PEDERIN, „Političko nezadovoljstvo u Dubrovniku 1820-1859 (Prema spisima austrijskog političkog redarstva).“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 31 (1993.): 149-156.

³² Šime PERIČIĆ, „Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 21 (1983.): 251-269.

³³ Nenad VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika sv. 1-10.* (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2011.-2019.). Vekarić se letimično dotiče pojedinih epizodnih događaja iz dubrovačke povijesti nakon pada Republike u gotovo svim svescima s podacima o pojedinoj vlasteoskoj porodici.

³⁴ Grga NOVAK, „Veleizdajnički proces u Dubrovniku godine 1861.–1862.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 3 (1954.): 75-84.

Može se reći kako spoznaje o postrepublikanskoj prošlosti Dubrovnika postoje, no s određenim nedostacima i prazninama koje su recentnija historiografska djela nadopunjavala. U usporedbi s radovima koji se odnose na dubrovačku prošlost do 1808. godine, brojnost radova nakon spomenute godine je minorna. Dostupna literatura u širi fokus postavlja dinamiku promjena i konstelaciju odnosa na dubrovačkoj političkoj pozornici, bitno zanemarujući druge probleme, primjerice gospodarske i socijalne prirode. Dubrovnik je tijekom druge polovice 19. stoljeća uistinu prolazio svu živopisnost u pravom smislu riječi, bez obzira radi li se o procesima s pozitivnim ishodima ili primjerice događajima koji mogu imati potencijalno velike posljedice na lokalno gospodarstvo i društveni razvoj. Prema Ćosićevim zapažanjima, Dubrovnik je u prvoj polovici stoljeća prolazio kroz tešku gospodarsku i socijalnu umrtvljenost nastalu kao produkt negativne konstelacije odnosa između vlasti i javnog mnijenja. Međutim, od druge polovice stoljeća može se uočiti postupno oživljavanje grada i njegovog žiteljstva. Ne treba zanemariti i razinu geopolitičkih odnosa unutar lokalnih stranaka te konfrontacija između potonjih, što će Dubrovnik činiti specifičnom lokacijom, primamljive oku pojedinca. Ukoliko se promotri dostupnosti relevantnih izvora, zasigurno je kako su novija istraživanja i više nego provediva. Međutim, manjak zainteresiranosti i nesređenost građe bitno otežava takvu praksu. S druge strane, postojanje neovisnog Dubrovnika i glorifikacija njegove aristokratske slobode postojati će i tijekom 19. stoljeća, osobito tijekom njegove prve polovice. No, kakva je svijest o prošlim „slavnim“ razdobljima i okretanju prema budućnosti prisutna od druge polovice 19. stoljeća, nastojat će se sustavnije interpretirati kroz ovaj rad.

3. FORMIRANJE PRVIH MODERNIH POLITIČKIH STRUJA – NASTANAK NARODNE STRANKE I STRANKE PRAVA TE NJIHOV UTJECAJ NA DRUGE LOKALNE GRUPACIJE

3.1. Narodna stranka

Liberalni svjetonazor dalmatinskih narodnjaka postavlja svoje prve političke temelje početkom 1860-ih godina, naročito od 1862. godine kada se u lokalnim sredinama javljaju pobornici sjedinjenja hrvatskih zemalja i otpora učestalim pritiscima bečkih vlastodržaca.³⁵ Takve ideje, prožete djelovanjem lista *Il Nazionale* pod uredništvom Natka Nodila, dobivaju široki nacionalno-

³⁵ O sjedinjenju hrvatskih zemalja vidi: Grga NOVAK, *Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797-1814)*. (Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare, 1940.)

politički karakter s ciljem involviranja takvih ideja u građanske krugove kao jednih od nositelja dalmatinskog preporodnog pokreta.³⁶ S tim u vezi, početak 1860-ih godina je za Narodnu stranku s područja Banske Hrvatske relativno plodno razdoblje budući su se ideje biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Franje Račkog počele sustavno implementirati na dalmatinski priobalni prostor.³⁷

Aktivizam dalmatinskih narodnjaka u početnim fazama nije nailazio na plodno tlo, prvenstveno zbog nepostojanja mjerodavnog političkog programa pomoću kojeg su mogli doprijeti u svijest svih društvenih struktura. Po svom osnutku, stranka nije posjedovala niti jednu lokalnu čitaonicu u kojima bi se potencijalno okupljali pristaše takvih ideja. Težnje za institucionalizacijom narodnih čitaonica pojavljuju se od 1861. godine osnutkom Matice dalmatinske, koja postaje ishodišna točka u širenju lokalnih čitaonica u onim gradovima gdje se narodnjačka ideja uspješno etablirala. Uz navedeno, ne smije se izostaviti važna odrednica poput brojnosti pristaša stranke i njezinog utjecaja na politički život određene mikroregije, kao drugih ključnih faktora u razvoju dalmatinskog narodnjaštva i pokretanja čitaonica. Prva takva čitaonica, *Slavjanska čitaonica* osnovana je u Dobroti.³⁸

Formacija narodnjačkog ogranka u Dubrovniku složen je proces stranačke afirmacije kojeg je N. Tolja datirao u razdoblje od kolovoza 1860. do polovice ožujka 1861. godine.³⁹ Međutim, sustavnija konsolidacija stranke može se datirati tijekom 1863. godine kada se u redovima stranke, a osobito na inicijativu Pere Čingrije i Rafa Pozze, formira misao o osnutku lokalne čitaonice. Dubrovačka *Narodna štionica* osnovana je 15. prosinca 1863. godine, a njezin Ustav potvrđen od zadarskog Namjesništva donesen je 19. veljače 1879. godine. Osnovana je s ciljem promicanja prosvjete i društvenosti, istovremeno obnašajući plodnu publicističku djelatnost. Sve godišnje dohotke koristila je za opskrbu čitaonice i knjižnice te izdavanje godišnjeg *Narodnog zabavnika*

³⁶ Radi se o novinama koje su počele izlaziti 1. ožujka 1862. godine na talijanskom jeziku prvotno s ciljem kako bi se efikasnije prodrlo u šire građanske krugove čija je politička svijest bila oponentna narodnjačkoj ideji. Svaki novi broj lista izlazio je s „Prilogom k Narodnom listu” na hrvatskom jeziku. Riječ je o prvim novinama liberalnog karaktera koje su imale za cilj širiti narodni pokret u Dalmaciji izdavanjem vlastitog glasila. Do tada je narodna svijest u Dalmaciji dopirala iz zagrebačkog *Pozora* iako je i nakon objavljivanja glasila *Il Nazionale*, suradnja dalmatinskih narodnjaka s listom *Pozor* i dalje nastavljena. (ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, 56.; PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 135.).

³⁷ TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 84.

³⁸ ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, 56.

³⁹ TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 87.

na hrvatskom jeziku.⁴⁰ Imala je obvezu organizirati i druge važne kulturne manifestacije, koncerte i plesove na kojima su članovi čitaonice imali obvezu prisustvovati.⁴¹

Članstvo društva brojalo je nekoliko desetaka redovnih i počasnih članova koji su svoje članstvo u čitaonici dobivali u različitim okolnostima i privilegijama doprinijevši kulturnom uzletu čitaonice ili grada.⁴² Ustav *Narodne štionice* sastavljen je od ukupno osamnaest članaka s podčlancima u uvodnom dijelu teksta u kojima su propisane dužnosti svakog člana i obveze rukovoditelja. Ravnateljstvo je brojalo petoricu redovitih članova s mandatom u trajanju od godinu dana, izabranih na skupštinskom zasjedanju društva glasanjem svih redovitih članova.⁴³ Skupština se sazivala iznimno rijetko, 15. prosinca svake godine, dočim su u izvanrednim situacijama zasjedanja mogla biti i češća. Time je dubrovačka čitaonica postala prvim narodnjačkim klubom koji je u relativno kratkom periodu poprimio velike simpatije političke javnosti koja se okupljala u prostorijama čitaonice, vodila intelektualne konverzacije i time kolektivno doprinosila narodnom napretku Dubrovnika. Najistaknutiji njezin član bio je Pero Čingrija koji je u više navrata biran za njezinog predsjednika te člana Ravnateljstva i Skupštine.⁴⁴

U svojim počecima, Narodna stranka imala je velike ambicije glede razvoja Dubrovnika u političkom, društvenom, kulturnom i konfesionalnom smislu. S obzirom na ishod izbora 1865. godine, takve zamisli su na određeno vrijeme morale pričekati svoju konačnu realizaciju čime je

⁴⁰ HR-DADU, Obiteljski fond Čingrija. X-7C a-o, *Ustav Narodne štionice*, kutija 13.

⁴¹ O djelatnosti narodne čitaonice u gradu vidi: Ivo PERIĆ, „Društveno-politička i kulturna djelatnost Narodne štionice u Dubrovniku 1863. - 1887“. *Dubrovnik*, 2 (1964.): 49-65.

⁴² Redoviti članovi čitaonice su bili vlasnici društvenog imetka pri čemu su nakon učlanjenja u čitaonicu imali obvezu biti njezinim članovima najmanje tri godine i ako imaju stalno prebivalište na prostoru grada Dubrovnika. U tom slučaju plaćaju mjesečnu članarinu u iznosu od 1,50 a.v. Redovitim članstvom u čitaonici imaju mogućnost dobivanja Zabavnika po sniženoj cijeni od 50%. U slučaju potencijalnog isključenja iz društva, skupština čitaonice imala je ingerenciju odlučivanja o priljevu i odljevu članova iz društva. Počasni članovi čitaonice su bili istaknuti Dubrovčani, poglavito elitnoj sloja koji su svojom djelatnošću uživali reputaciju u društvu. Počasnim članovima su mogle biti i one osobe koje nisu imale stalno mjesto prebivališta na prostoru Dubrovnika. HR-DADU, Obiteljski fond Čingrija. X-7C a-o, *Ustav Narodne štionice*, kut. 13.

⁴³ Ravnateljstvo čitaonice su činili: predsjednik, potpredsjednik, tajnik, blagajnik, knjižničar i urednik Zabavnika. Predsjednik je imao ovlasti rukovođenja sjednicama Ravnateljstva i daje svoj potpis i pečat na sve odluke spomenutog Ravnateljstva. Potpredsjednik je imao ovlasti zastupanja predsjednika u slučaju privatne ili službene spriječenosti, a tajnik je sastavljao zapisnik sjednice Ravnateljstva i Skupštine. Knjižničar je rukovodio knjižnicom te na sjednicama predlagao umnožavanje knjižnice. Urednik je uređivao godišnji Zabavnik na narodnom jeziku te je za samostalno rukovodio troškovima uređivanja godišnjaka ali isključivo uz pismeno dopuštenje Ravnateljstva. HR-DADU, Obiteljski fond Čingrija. X-7C a-o, *Ustav Narodne štionice*, kut. 13.

⁴⁴ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 136.

fokus djelovanja prebačen na pripreme u zauzimanju općinske vlasti kroz proklamaciju ideja svim socijalnim strukturama.⁴⁵

Dubrovački narodnjaci bili su prilično cijenjen dalmatinski ogranak o čemu može posvjedočiti činjenica kako je nekolicina Dubrovčana obnašala dužnost predsjednika stranke. Prvenstveno je riječ o Mihi Klaiću koji je rukovodio strankom sve do svoje smrti 1896. godine i Peri Čingriji koji je dužnost predsjednika revidirane Hrvatske stranke preuzeo nakon smrti Gaje Bulata⁴⁶ 1900. godine i time otvorio put reorganizaciji stranke s mogućnošću stvaranja novih kohabitacija s onim strujama koje su u tijekom druge polovice 19. stoljeća bile kruta opozicija i oponent vladajućim narodnjacima.⁴⁷

Nestabilnost i ambivalentnost u Narodnoj stranci značajno će se ispoljavati nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. kroz razilaženje hrvatskih i srpskih članova poglavito zbog pitanja etničkog položaja i pripadnosti Bosne i Hercegovine uzrokujući nesuglasice na lokalnoj i zemaljskoj razini.⁴⁸ Takve konfrontacije su bitno poljuljale jedinstvo stranke što se odražavalo i na njezinu reputaciju u Općinskom vijeću.

Usprkos svim poteškoćama i nestabilnosti s kojima će se stranka suočavati kroz drugu polovicu 19. stoljeća, njezina dominantnost i društveni prestiž biti će veliki kamen spoticanja drugim politički konfrontiranim strankama u gradu. Nedvojbeno, sve do pojave pravaštva, Čingrijine narodnjake može se smatrati jedinim pravovaljanim nositeljima preporodnog pokreta na dubrovačkom području.

⁴⁵ Za osnovne spoznaje o autonomaškoj prevlast nad Općinom vidi: FORETIĆ, „Prelazak dubrovačke Općine u narodnjačke ruke“: 255.

⁴⁶ O Gaji Bulatu vidi: Ivo PERIĆ, „Posljednje godine života i političke aktivnosti Gaje Bulata.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22/1 (1980): 259-273.; Milan IVANIŠEVIĆ, „Uglednici iz splitskog roda Bulata.“ *Kulturna baština*, 42/43 (2017): 51-60.; Gordana TUDOR, „Gajo Filomen Bulat (1836. – 1900).“ *Kulturna baština*, 44 (2018): 39-60.

⁴⁷ ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*: 178. Potrebno je naglasiti da je priljev u stranku s godinama bio sve veći pri čemu je veliki broj uglednih Dubrovčana, pripadnika vlasteoskih krugova, građanske i duhovne inteligencije. Prvi članovi stranke bili su braća Medo i Niko Veliki Pucić koji su zbog nestabilnosti u stranci kasnije istupili iz iste i priključili se srbokatoličkom pokretu. Pored braće Pucić, strankom su Pored Rafa Pucića i Pera Čingrije dominirali Kosta Vojnović, Miho Klaić, Marinica Đorđić, Đuro Pulić, Baltazar Bogišić (kasnije Srbokatolik), Pero Budmani, Luko Zore, Antun i Ivo August Kaznačić, Mato Vodopić, Lovro Kukuljica, Antun Kazali, Ivan Nikolić, Stijepo Skurla, Josip Bunić i drugi (TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 87.).

⁴⁸ O etničkoj pripadnosti i položaju Bosne i Hercegovine u suvremenom razdoblju referirajući se na ranija razdoblja pisao je Mladen Ančić: Mladen ANČIĆ, „Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini.“ *Časopis za suvremenu povijest* 36/1 (2004): 293-329.

3.2. Stranka prava

Promicanje hrvatske nacionalne ideje u Dubrovniku svoje sustavnije političke plodove rađa početkom 1850-ih godina, odnosno nakon revolucionarnih zbivanja 1848./1849. godine naročito u konfesionalnom smislu pod pokroviteljstvom narodnjaštva početkom 1860-ih. Njezina praktična primjena veći zamah doživljava od početka 1880-ih godina zamašnjim stranačkim djelovanjem u gradu. Međutim, srpska nacionalna misao stječe društveno-politički prestiž izvan liberalnih okvira pri čemu su primarno svojim predizbornim agitacijama stekli negativan dojam narodnjačkih krugova. Prema tome, svijest Pere Čingrije o Hrvatima i Srbima kao „dva oka u jednoj glavi“ počela je doživljavati svoj suton i približavati se promicanju hrvatske nacionalne ideje, osobito nakon raskola dalmatinske Narodne stranke i njezinog preimenovanja u Narodnu hrvatsku stranku 1889. godine s osloncem na novu političku formaciju, Stranku prava.⁴⁹

Prvi koraci dubrovačkog pravaštva uočljivi su u redovima gimnazijskih profesora⁵⁰ od školske godine 1882./1883. kada je Dubrovnik posjetio Fran Folnegović, istaknuti pravaš s područja Banske Hrvatske. Njegov boravak u gradu utjecao je na ukorjenjivanje prvih pravaških ideja za koje je potrebno naglasiti da su bitno odstupale od izvornih ideja Ante Starčevića.⁵¹ Značajnije prodiranje pravaške ideje nastupa tijekom 1885. godine nakon posjete kraljevića Rudolfa i njegove supruge Stefanije Dubrovniku, o čemu će više riječi biti u narednim poglavljima.

Dubrovačko pravaštvo je kroz svoje stranačko rađanje imalo evidentan narodnjački oslonac, što se može zamijetiti u činjenici kako su se dubrovački srednjoškolci i budući nositelji dubrovačkog pravaštva okupljali u kući Pere Čingrije u Širokoj ulici. Takvu konstataciju najbolje može potkrijepiti teza kako je Frano Supilo, još u ranim fazama adolescencije imao želju zblížiti

⁴⁹ TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 114.

⁵⁰ Među nastavničkim kadrom i općenito zaposlenicima dubrovačke gimnazije, pravaške ideje se prvotno šire pod utjecajem tamošnjeg ravnatelja Antuna Konstantina Mataša te profesora Vice Palunko, Ivan Matešan i Stjepan Čubrenović, (TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 114.; PERĆ, „Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila“: 524.).

⁵¹ Fran Folnegović imao je viziju reorganizacije Stranke prava u kontekstu otklanjanja veleizdajničkih elemenata stranke. Budući da je posrijedi razdoblje banovanja Károlyja Khuena-Hédervárya u Hrvatskoj i Slavoniji, njegov režim se prema tamošnjim pravašima odnosio na nepoćudan način smatrajući stranku veleizdajničkom. Pristupanjem F. Folnegovića i kasnije Josipa Franka u stranku, započela je njezina sustavnija reorganizacija uklanjanjem veleizdajničkih komponenti u stranci te predstavljanje iste kao stranke dinastičkog karaktera bliske vladajućim krugovima s kojima bi se potencijalno pregovaralo oko rješavanja hrvatskog pitanja. S tim u vezi stranka je sve više poprimala oblike Frankove stranke negoli Starčevićeve a konačan raskol u stranci nastupa 1895. godine istupom J. Franka, M. Starčevića, A. Starčevića i E. Kumičića koji su formirali tzv. *čistu* Stranku prava, (ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*: 146-148.; TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 114-115.); Za više informacija o raskolu Stranke prava u Banskoj Hrvatskoj vidi: Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava: 1895.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet, 2001.).

se s Perom Čingrijom i njegovim sinom Melkom koje je nerijetko viđao prolazeći gradskim ulicama. Osobito poštovanje imao je prema Peri Čingriji zbog iskustva, dobi te političke i društvene reputacije.⁵² Boravkom u njegovom domu, upoznao se s njegovim zbirkama književnih i političkih djela, čitao njegove pisane govore koji su mu bili velika inspiracija u formiranju vlastitog političkog identiteta.

Zaokruživanje hrvatske nacionalno-političke svijesti u Dubrovniku nastaje 14. prosinca 1894. godine osnutkom Stranke prava s ciljem prodiranja u javnost i formiranja niza podružnica diljem dubrovačkog kotara.⁵³ U svrhu jačanja stranačkih ideala i potencijalnog zauzeća dubrovačke općine, suradnja narodnjaka i pravaša pod ingerencijom Pere Čingrije i Frana Supila bila je neupitna. Budući je općinsku većinu u potonjem razdoblju držala srpsko-autonomaška kongregacija, animozitet narodnjaka i pravaša prema takvoj koaliciji bio je očekivan prvotno zbog jačanja srpskog ekskluzivizma u gradu. Time jača volja i želja tadašnje opozicije za povratkom hrvatske nacionalne misli u Dubrovnik.

3.3. Odnosi narodnjačko-pravaške grupacije s protivnicima – ideološka nesuglasja

Gotovo svaka politička grupacija se u početnim fazama svog djelovanja susretala s vidnom ograničenošću zbog kojekakvih agitacija suprotnog tabora. Sa sličnim poteškoćama susretale su se gotovo sve dubrovačke stranke. U potonjem slučaju posrijedi su ideološke razmirice dubrovačkih narodnjaka pod vodstvom Rafa Pozze i Pere Čingrije protiv autonomaša predvođenih Vicom Vuletićem. Posrijedi je politički proces prisutan tijekom 1860-godina u kojemu su dubrovački autonomaši dosegli zenit dotadašnjeg političkog aktivizma rukovodeći općinom od 1865. do 1869. godine.⁵⁴

Po svojim višeznačenjskim idejama bitno su se razlikovali od autonomaša u ostatku Dalmacije prvotno zagovarajući kulturno-jezičnu komponentu u javnom djelovanju zbog čega su se prema

⁵² TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 525.

⁵³ *Ibid.*: 118.

⁵⁴ Historiografija poznaje dubrovačke autonomaše kao prvotne nositelje općinske vlasti tijekom 1860-ih budući da je vladarevom legitimacijom o održavanju općinskih izbora 1865. godine na istima pobjedu izvojevala autonomaška struja s novim načelnikom grada, Vicom Vuletićem koji je tijekom mandata nerijetko napadao pristaše narodnjačke struje predvođene Jurjem Pulićem.⁵⁴ Svojim verbalnim napadima nije štedio za prikazom narodnjaka kao heretičke formacije koj ima za cilj transformirati Dubrovnik u pravoslavni grad. Takve optužbe su najviše vidljive u aktivnom otporu za gradnjom pravoslavne crkve u gradu. Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću* (Zagreb: Dom i svijet, 2002., 243).

općem poimanju Dubrovnika pozivali na načela prirodnog prava ističući talijansku kulturnu i jezičnu specifičnost Dubrovnika i njegove okolice.⁵⁵ Po sličnim modelima su nastavili provoditi svoju politiku tijekom čitave druge polovice 19. stoljeća, osobito u periodu suradnje sa srbokatoličkom grupacijom odnosno Srpskom strankom. Produkt takve koalicije biti će općinska prevlast u posljednjem desetljeću 19. stoljeća pod vodstvom Frana Gondole.⁵⁶

Prvotni obrisi srbokatoličkog političko-ideološkog aktivizma vidljivi su još u prvoj polovici 19. stoljeća.⁵⁷ Ideološki obrazac srbokatoličkog pokreta očigledan je u sustavnom poimanju dubrovačkog nacionalnog položaja, pozivajući se na načela povijesnog ali i prirodnog prava. Posrijedi je politička akcija male ali vrlo homogene intelektualne grupacije koja je ideološki orijentir od druge polovice 19. stoljeća stjecala kroz privrženost srpskim nacionalnim interesima.⁵⁸

⁵⁵ Strukturu autonomaša možemo podijeliti na dvije višeznačenjske skupine od kojih su prvu činili doseljenici iz dubrovačke okolice, uglavnom slavenskog podrijetla iskazujući talijansku etničku pripadnost s ciljem očuvanja njezine kulturne i jezične baštine. Drugu skupinu autonomaške struje činilo je desetak obitelji koje su primarno zbog egzistencijalnih razloga doselile u grad iz južnih talijanskih predjela Mezzogiorna. Svojim aktivizmom i agitacijom su predstavljali talijansku etničku manjinu koja je u političkom smislu imala značajnog utjecaja tek od 1880-ih i 1890-ih formiranjem ustanova s ciljem proklamacije vlastite pripadnosti i konfrontiranja oponentima koji su im predstavljali ozbiljne zapreke u javnom djelovanju, posebice djelovanje narodnjaka Pera Čingrije u Dalmatinskom saboru i pravaša Frana Supila u glasilu *Crvena Hrvatska*. Stoga se prema potonjim činjenicama može zaključiti kako je autonomaški tabor u gradu predstavljala i privredna grupacija koja je svojom asimilacijom u gradsko društvo i gospodarsku djelatnost pridodala i komponente ideološkog aktivizma, što će se pokazati tijekom 1860-ih s izvjesnom prisutnošću talijanske privredne elite; napose trgovaca i obrtnika djelujući na štetu domaćim privrednicima, osobito seljacima čiji su prihodi od prodaje živežnih namirnica. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski* : 244; TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 97.

⁵⁶ Više o Franu Gondoli vidi: PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 127-264.; TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 94-97.; ĐURASOVIĆ, *Prava*: 24-50.

⁵⁷ Tijekom prve polovice 19. stoljeća, nacionalni naboj srpskog stanovništva pod osmankom dominacijom poprima značajan naboj rezultirajući stjecanjem širokog autonomnog položaja Srbije unutar Carstva a još značajnije osamostaljenjem i nakon zasjedanja Berlinskog kongresa 1878. godine. Širenje takve se postupno počinje prelijevati i izvan granica srpske države na zapadno susjedski prostor, čime su nacionalne karakteristike srpskog stanovništva doprinijele u prodiranju ideja i do dubrovačkih elitnih krugova. U tom slučaju se ponajprije treba referirati na pitanje nacionalne i jezične indiferentnosti koju su iskazivali privrženici navedenih struktura. Takav ideološki obrazac evidentan je u prihvaćanju koncepcije Vuka Stefanovića Karadžića stvaranjem ideje tzv. „jezičnog srpstva“ pri čemu ona nije podrazumijevala ispoljavanje pravoslavne vjeroispovijesti kao uvjeta za srpsku nacionalnost. Stoga se takve ideje značajnije proklamiraju u gotovo svim većim dalmatinskim općinama gdje je postojao utjecaj pravoslavnog klera. U Dubrovniku je to bio slučaj s parohom Đorđem Nikolajevićem koji prihvaća Karadžićevu koncepciju srpske jezične dominacije u te javno iskazujući položaj Dubrovnika kao drevnog srpskog grada. BANAC, *Dubrovački eseji*: 25.

⁵⁸ Zasijano ideološko sjeme srpskih političara na pokrajinskoj razini klija nakon sloma neoapsolutističkog sustava čijim dokidanjem Dalmacija stječe spomenuti veći stupanj autonomije negoli u prijašnjim razdobljima. Treba istaći kako je takvo djelovanje dobrim dijelom limitirano „lijepljenjem“ liberalnih ideja narodnjaka. Nije naodmet ponovno spomenuti kako je nakon ponovnog uvođenja ustavnosti godine 1861. s radom počeo djelovati Dalmatinski sabor koji je imao karakteristike pokrajinske vlade prvotno okupljajući dvije najjače politički konfrontirane opcije: Narodne stranke i autonomaša. S obzirom na političko-nacionalne obrise djelovanja dalmatinskih narodnjaka, njihov dubrovački ogranak karakterizirala je heterogenost stranačkih članova hrvatskog i srpskog podrijetla čiji će unutarpolitički odnosi, osobito s kraja 1870-ih godina biti sve više narušeni i kulminiraju završetkom bosanskohercegovačkog ustanka 1878. godine. Godinu dana poslije, osnovana je Srpska narodna stranka u Dalmaciji a koja je u Dubrovniku institucionalizirana tek 1889. godine pred održavanje općinskih izbora a njezin politički svjetonazor oblikovan je prisvajanjem liberalno-radikalne ideje. TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 103.

Preobrazbom političkih okolnosti nakon završetka Hercegovačkog ustanka 1878. godine te promjena u percepciji hrvatskog stajališta u vezi pripadnosti Bosne i Hercegovine, izvjestan omjer dubrovačkih Srba ali i Hrvata u Narodnoj stranci počinje napuštati narodna načela po pitanju položaja hrvatskih zemalja i njihove potencijalne integracije, postupno prihvaćajući prosrpske ideje. Zbog toga se Dubrovnik nalazio na meti prijepora lokalnih Hrvata i Srba u učestalim polemiziranjima etničke pripadnosti grada u srpskim listovima i idejama pojedinih dubrovačkih srbokatolika poput Mede Pucića, Matije Bana, Pere Budmanija i drugih.⁵⁹

Potrebno je istaknuti kako je skupina pokreta pristupila novoosnovanoj Srpskoj stranci od 1889. godine. Međutim, nisu nužno svi članovi Srpske stranke bili članovima srbokatoličkog pokreta niti su svi članovi potonjeg pokreta bili članovima Srpske stranke, budući je u redovima dubrovačkih Srba uglavnom prevladavalo drukčije osobno doživljavanje srpstva i ideološkog aktiviteta.⁶⁰ S tim u vezi, politička stajališta dubrovačkih Srba u vezi s onima etničko-nacionalne prirode nailazila su na vidljive diferencijacije i nehomogenost u redovima dubrovačkih Srba.

Neumoran hrvatsko-srpski sukob trajao je više desetljeća i postao je svojevrsnim simbolom kad god se razmotre prilike i rakursi na dubrovačkoj političkoj pozornici. Sukob se očitovao u učestalim konfrontacijama prema etničkim pitanjima između Čingrijinih narodnjaka i Supilovih pravaša protiv srbo-autonomaške kongregacije pod Gondolinim predvodništvom u smislu preispitivanja Dubrovnika prema načelima povijesnog i prirodnog prava. Ukoliko se razmotre načela prirodnog prava, uočljiva je ustrajnost obaju struja za predočavanjem demografskih podataka o Dubrovniku kao hrvatskom ili srpskom gradu. Obje strane, napose srbokatolička struja⁶¹ pozivale su se i na načela povijesnog prava sustavno reminiscirajući položaj ranosrednjovjekovnog Dubrovnika. Srpska strana naglašavala je specifičnost uključenosti

⁵⁹ Prvi list pokrenut je 1882. godine pod nazivom *Gušterica* i uredništvom Nikše Gradija. Posrijedi je listina vrlo kratkog vijeka zbog učestalog cenzuriranja pisanjem nepoćudnih tekstova koji su trajno odredili njegovu sudbinu. Ne bi bilo zgodno reći kako izdavanje srpskih listova osim političkog i kulturnog aspekta, dominiralo i onim člancima koji su se orijentirali komunalnim problemima grada uz sastavljanje prijedloga kojima su nastojali pružiti doprinos njegovoj infrastrukturnoj i komunalnoj preobrazbi. Gašenjem *Gušterice* slijede listovi: *Glas Dubrovački* (1885.-1886.), *Radnik* (1887.), *Dubrovnik* (1892.-1914.), kalendar *Dubrovnik* (1897.-1903.) i časopis *Srđ* (1902.-1908.). M. Marić i A. Knežević, »Dubrovački Srbi katolici«: 16. O životu Nikše Gradija, vidi: Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*. Svezak 5: *Odabrane biografije (E-Pe)*. (Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2014), 108-112. TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 106-113.

⁶⁰ TOLJA; *Dubrovački Srbi katolici*: 100.

⁶¹ Više informacija o srbokatoličkom pokretu: Ivo BANAC, „Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga Srba katolika.“ *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost. Nova serija* 1/1-2 (1990.): 179-210.; Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.- 1905.“. *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost. Nova serija* 1/1-2 (1990.): 211-232.

Dubrovnika u nekadašnji Dušanov imperij.⁶² S druge strane, hrvatske stranke u gradu su se uglavnom pozivale na nužnost integracije hrvatskih zemalja s Dubrovnikom kao inicijatorom takve ideje uz sporadična sjećanja na razdoblje Dubrovačke Republike. Prema tome, njihova su stajališta bila očekivana u skladu sa stajalištima svih hrvatskih stranaka u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj. Međutim, specifičnost dubrovačkog područja i njegova stoljetna samostalnost u ranonovovjekovlju rezultirala je učestalim pozivanjem potonjih struja na tradiciju i zlatno razdoblje Dubrovnika.

Prema takvim načelima, srpska alijenacija gradu imala je višeznačenjsku ulogu, od kojih je najpropulzivnija bila predočenje javnosti o boravku u „drevnom“ srpskom gradu. Odgovore suprotnog tabora nije trebalo predugo čekati naglašavanjem komponente hrvatstva u gradu kroz publiciranje demografskih podataka, nacionalnosti te konfesionalnosti gradskog i ruralnog žiteljstva. Koliko god je jedna grupacija tvrdila srpstvo Dubrovnika, njegovih stanovnika i osobito srpstvo dubrovačkih intelektualaca, toliko je druga grupacija tvrdila potpuno suprotno sagledavajući dubrovačke prilike isključivo prema hrvatskim nacionalno-ideološkim orijentirima.⁶³

Do izbijanja Prvog svjetskog rata u Dubrovniku se može uočiti djelovanje pet stranačkih grupacija od kojih je svaka imala posebno „zapaženu minutažu“ u nekoj političkoj utakmici. Takve prilike postaju vidljivima tijekom izraženog hrvatsko-srpskog sukoba od 1878. do 1905. godine kada gotovo niti jedna lokalna stranka nije mogla samostalno izvojevati pobjedu nad suprotnim taborom bez uključenja u koaliciju s drugom strankom s kojom je dijelila i najmanje ideološke poveznice, sasvim dovoljne kako bi se kongregacija uspjela postići te na izborima srušiti političke protivnike. U takvim okolnostima, do izbijanja Prvog svjetskog rata, dubrovačka politička pozornica biti će pravi teatralni centar s vrlo sadržajnim programom.

⁶² BANAC, *Dubrovački eseji*: 25.

⁶³ TOLJA., *Dubrovački Srbi katolici*: 103-113.

4. TKO JE BIO PERO ČINGRIJA? ZAŠTO PERO ČINGRIJA?

4.1. *Općenito o obitelji Čingrija – djetinjstvo i adolescencija Pere Čingrije*

S razvojem mikrohistorije od druge polovice 20. stoljeća javljaju se sporadični interesi suvremene historiografije za proučavanjem i predstavljanjem biografskih analiza pojedinih individualaca koji su svojom osobnom ili pak društvenom reprezentativnošću predstavljale figuru mjerodavnih simbola u kontekstu nacionalne i društvene karakterizacije nekog mikroprostora. Tipološki gledano, analiza političke aktivnosti pojedinih osoba može se pokazati relevantnim za sustavnu analizu njihovih zasluga za urbanim razvojem nekog područja. Međutim, može dovesti i do zablude, poglavito ako su posrijedi situacije u kojima su takve osobe imale visoku javnu zastupljenost, ali po pitanju rješavanja pojedinih aktualnosti se nisu mogli ukomponirati sa stajalištima svojih suradnika ili oponenta.

Treba imati na umu kako su tendencije u prikazima određenih osoba u historiografiji imala prije svega biografsku narav, prikazujući život i djelovanje pojedinih osoba na mikrorazini, doslovce od rođenja do smrti. S takvim biografskim pregledima javnost se susretala uglavnom čitajući i problematizirajući aktivizam osoba koje su pripadale elitnijim društvenim strukturama, poglavito plemstva i svećenstva. Iako postoje sporadični prikazi djelatnosti osoba niže hijerarhizacije, brojnost takvih radova je u relativnom zaostatku prema ovim prvima.

Emancipacijom građanskog društva u Dubrovniku od druge polovice 19. stoljeća evidentna je sve veća prisutnost potonjih u administraciji, činovničkom aparatu te od 1870-ih godina i u redovima Općinskog vijeća, postavljajući dominaciju nad svim bitnim institucijama srednje i više instance. S takvom praksom započela je Narodna stranka predstavivši se javnosti kao većinski građanska stranka iako je imala i ograničenu zastupljenost članova plemićkog podrijetla.

Ukoliko se promatra djelatnost i simpatije javnosti prema pojedinim prvacima lokalnih stranaka, posebice iz lokalnih tiskovina i već obrađene literature, vidljivo je kako Pero Čingrija može odgovarati navedenoj karakterizaciji. Pored već spomenutih tiskovina liberalnog usmjerenja, reakcije na njegovu političku i općenito javnu zastupljenost bile su u većini slučajeva pozitivno recenzirane. No, kako bi se dobio širi uvid u Čingrijino djelovanje u vremenskom rasponu od 1869. do 1911. godine, potrebno je krenuti od početka!

Iako je su već predočeni podaci o obitelji Čingrija, nije naodmet ponovno spomenuti kako je posrijedi obitelj građanskog podrijetla. Ona je uživala reputaciju još iz vremena postojanja

Dubrovačke Republike, budući je većina obiteljskih članova, osobito tijekom druge polovice i kraja 18. stoljeća djelovala u administrativnom i privrednom sektoru, predstavljajući egzistencijalnu korist Republici. S obzirom na prisutnost frakcija u krugovima plemstva i građanstva, vidljivo je kako je obitelj Čingrija i sama bila heterogena. Članovi obitelji pripadali su i antuninskim⁶⁴ i lazarinskim⁶⁵ bratovštinama, osobito u lazarinskim. Posrijedi je brojčano velika i mobilna obitelj osobito nakon 1808. godine kada pojedini članovi zbog egzistencijalne ugroženosti napuštaju svoje domicilno područje i trajno se nastanjuju u zemljama poput Švicarske, Engleske i Francuske. Obitelj Pere Čingrije možemo svrstati u obiteljsku frakciju koja je nakon restauracije bratovština svršetkom francuske uprave i dalje ostala vjerna antuninskoj⁶⁶ struji.⁶⁷

Prvi spomeni o obitelji Čingrija i njihovoj djelatnosti prisutni su u spisima i Statutu lazarinske bratovštine, odnosno njihovo prezime spominje se po prvi put 1644. godine uz napomenu o djelatnostima kojima su se članovi obitelji bavili. Prema navedenim podacima, Antun Čingrija (1756.-1781.) bavio se preradom kože, vune te izradom voska i kućnih papuča. Svoju je djelatnost bilježio u knjizi prihoda napisanoj na hrvatskom jeziku odnosno dubrovačkom dijalektu.⁶⁸

Slomom Republike 1808. godine, nekolicina članova obitelji migrirala je u već istaknuta područja, no pojedinci su se utaborili i u neposrednu blizinu grada, vrlo vjerojatno s vjerom u skorašnju normalizaciju situacije i potencijalnog povratka u domovinu. Tako je tijekom okupacije Dubrovnika, utočište u Splitu pronašao Baldo Čingrija, dok je njegov brat Melko Čingrija (stariji) ostao u gradu.⁶⁹ Melko Čingrija bio je po struci odvjetnik i može ga se prikazati nedvojbenim pokretačem antivladarskog antagonizma, zbog čega će kroz čitavo 19. stoljeće obitelj imati status antiaustrijskih simpatizera.⁷⁰ Važno je istaknuti kako je naglašena problematika pronalaska egzistencije u administrativnim krugovima prisutna i kod obitelji Čingrija budući se Melko Čingrija (stariji) zbog egzistencijalnih razloga zaposlio na funkciji sudskog činovnika gdje je

⁶⁴ O antuninskoj bratovštini detaljnije: Zrinka PEŠORDA-VARDIĆ, *U predvorju vlasti – Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*. (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Hrvatski institut za povijest, 2012.)

⁶⁵ O bratovštini dubrovačkih lazarina vidi: Štefica CURIĆ LENERT i Nella LONZA, „Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 54/1 (2016): 39-113

⁶⁶ U svojim memoarima, Pero Čingrija navodi kako je njegov otac pripadao antuninskoj bratovštini (HR – DADU, OFČ., X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.).

⁶⁷ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 129.

⁶⁸ HR-DADU, OFČ., VIII. *Porodično*, kut. 9.

⁶⁹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 129.

⁷⁰ HR-DADU, OFČ. VIII. *Porodično*, kut. 9.

počeo iskazivati nadarenosti. Od 1823. godine promaknut je u *kancelaristu* s godišnjom plaćom od 300 fiorina, da bi s vremenom bio preimenovan u zamjenika vrhovnog suca.⁷¹ Zenit njegove sudbene karijere dosegnut je 1853. godine kada je imenovan za *Officiale Tribunale circolare* s plaćom od 450 fiorina.⁷² Takva prestižna dužnost zasigurno je utjecala na činjenicu kako će potomci obitelji Čingrija nastaviti njegovim koracima. Također je zanimljivo spomenuti kako je Melkova majka, Anica Čingrija bila potomak poznate dubrovačke književne obitelji Betonića, po ocu Jozu Betoniću.⁷³

Melko Čingrija (stariji) se oženio Klarom Žitković, inače rođenom u Oranu u današnjem Alžiru ali su njezini preci rodom iz Rijeke Dubrovačke. Upoznali su se nedugo nakon povratka obitelji u rodnu Rijeku Dubrovačku, budući je Klarin otac, Ivo Žitković djelovao u Alžiru kao austrijski konzul te je zbog visoke životne dobi odlučio svoju starost provesti pokraj obale Rijeke dubrovačke.⁷⁴ Živjeli su u gradskoj jezgri, točnije u današnjoj Širokoj ulici gdje je Klara 24. kolovoza 1837. rodila njihovog jedinog muškog potomka, Peru Čingriju.⁷⁵ Iako su i u redovima dubrovačkih građanskih obitelji običaji u okvirima ženidbene politike bili zatvoreni, potonje su obiteljske strukture, zbog očuvanja imetka i jačanja društvene svijesti, sklapale ženidbene veze s obiteljima sličnog ili gotovo istog socijalnog statusa. Tako je obitelj Čingrija njegovala ženidbenu politiku s obitelji Betondić.⁷⁶ Prva je ženidbenu tradiciju s obitelji Čingrija započela Ane Betondić udavši se za Petra Čingriju (starijeg), djeda Pere Čingrije (mlađeg). Stoga je očita tendencija izumiranja obitelji Betondić budući su se zbog nedostatka muških potomaka, nasljeđivanja nastavila provoditi po ženskoj liniji.⁷⁷ Prije sklapanja ženidbenih veza s obitelji Čingrija, Betondići

⁷¹ HR-DADU, OFČ. VIII. *Porodično*, kut. 9.

⁷² Drugim riječima, imenovan je Okružnim sudskim službenikom. To bi značilo kako je upravo Melko Čingrija početkom 1850-ih godina postavio standarde u obitelji u obnašanju visoke sudbene dužnosti budući da su sve sudbene ovlasti lokalnog karaktera bile pod njegovom ingerencijom. (*Ibid.*)

⁷³ HR – DADU, OFČ, X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁷⁴ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 128-129. Zanimljivu priču je dao Pero Čingrija u svojim memoarima u kojima ističe kako je njegov djed Ivo Žitković kupio imanje obitelji Sorgo uz obalu rijeke Omble pri čemu je potrošio veliko bogatstvo na kupnju ljetnikovca i nabave ribarske opreme budući da je svoju starost odlučio provesti u ribarenju. Međutim, njegova fascinacija ribarenjem nije dugo potrajala budući da je bojazan cavtatskih ribara prevladavala kako će Žitković razviti gustu mrežu ribarskog poslovanja zbog čega su mu uništili kompletnu opremu kao znak protesta i izbjegavanja potencijalnog gubitka ulova. Zbog novonastalih okolnosti Žitković je ponovno napustio rodni kraj, vratio se u Oran i više se nikada nije vratio. Njegova kći Klara je ostala u Dubrovniku ali više nikada nije vidjela svoga oca (HR – DADU, OFČ, X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.).

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Ruža RADOŠ, „Dubrovačka građanska obitelj Betondić“ u: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, ur. Lovorka Čoralić, Ivana Horbec, Maja Katušić, Vedran Klaužer, Filip Novosel i Ruža Radoš. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.: 113.

⁷⁷ RADOŠ, „Dubrovačka građanska“: 113.

su 1755. godine kupili kuću unutar gradskih zidina u seksteriju Velike fontane od crkve svetog Vlaha do Velike Onofrijeve fontane.⁷⁸ Udajom Ane Čingrija za Petra Čingriju (starijeg), kuća obitelji Betondić postala je vlasništvo Balda Čingrije, strica Pere Čingrije.⁷⁹

Tri dana poslije rođenja, Pero Čingrija je kršten. Po tadašnjim običajima dobio je tri krštena imena: Pietro, Antonio i Gaetano odnosno prevedeno na hrvatski jezik; Petar, Ante i Gajo pri čemu se njegovo puno ime glasilo Petar Ante Gajo Čingrija. Međutim, u javnosti su ga uvijek prepoznavali pod imenom Petar iako je i navedeno ime preformulirano u Pero, oslanjajući se na dobro poznavanje dubrovačke tradicije preobrazbe imena prema milozvučnosti. Stoga se u svim važnim dokumentima potpisivao pod imenom Pero a i sama javnost ga je upoznala i za čitavog života poznavala kao Pera Čingriju.⁸⁰

Pero Čingrija bio je jedini muški potomak u obitelji. Iako je imao sestru Anu, s njom nije provodio puno slobodnog vremena prvenstveno zbog činjenice kako je Pero već bio stasao student kada se njegova sestra rodila. Ane Čingrija udala se za austrijskog činovnika Ota Svobodu koji je tu dužnost obnašao u Beču, Pragu i Herceg Novom. Bez obzira na razdvojenost skoro čitavog života, njihova emocionalna povezanost redovitim pisanim korespondencijama trajala je gotovo za čitavog života. Postaju još povezaniji kada je 1874. godine preminuo njihov otac Melko (stariji). Epitet „stariji“ je potrebno pridodati kako bi se utvrdila razlika u poimanju obiteljskih članova budući je i tijekom 19. stoljeća važila tradicija nadijevanja imena prema obiteljskim precima s očeve ili majčine strane. Tako je Pero Čingrija dobio ime po djedu Peru Čingriji (starijem), Melkovom ocu a Pero Čingrija (mlađi) je sinu dao ime po ocu Melku (starijem).⁸¹

Važno je istaknuti kako je djetinjstvo Pere Čingrije dinamično ilustrirano u njegovim memoarima za koje se ne može utvrditi posebna datacija, ali se može pretpostaviti kako je ideja za njihovim pisanjem nastala pred i završetkom Prvog svjetskog rata budući se nakon ostavke s načelničke pozicije 1911. godine Pero Čingrija, barem nakratko povukao iz političkog života i proveo ratne godine u svojoj vili na Boninovu gdje je dočekaio kraj rata i slom Austro-Ugarske Monarhije.⁸² Posebno je naveo tešku materijalnu i socijalnu situaciju u gradu neposredno nakon sloma Republike 1808. godine koju poistovjećuje sa situacijom neposredno nakon završetka rata

⁷⁸ RADOŠ, „Dubrovačka građanska“: 111.

⁷⁹ *Ibid.*: 113.

⁸⁰ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 128.

⁸¹ HR-DADU, OFČ VIII. *Porodično*, kut. 9.

⁸² O Villi Čingrija vidi: Antun BAĆE i Ivan VIĐEN, „Villa Čingrija na Boninovu: gospar i njegova kuća.“ *Dubrovnik, Časopis za književnost i znanost*, 26/4 (2015): 107-128.

s izraženim stupnjem potlačenosti i razočaranja s kojima se stanovništvo suočilo nakon završetka rata i stvaranja nove jugoslavenske države 1918. godine.⁸³ S tim u vezi, može se zaključiti kako ga je osobna odluka o povlačenju iz političkog života i suvišak slobodnog vremena primorao na pisanje autobiografije koja pritom nije dovršena. Memoari Pere Čingrije dostupni su u Državnom arhivu u Dubrovniku, no oni sadrže iznimno šturu podatke te na ponekim mjestima polovične i tematski nepovezane informacije koje se tiču prvih političkih koraka, bliskosti s drugim dubrovačkim javnim ličnostima te njegovim osobnim zalozima u važnim epizodama postrepubličke dubrovačke povijesti. Od Čingrijinih memoara preostalo je svega sedamdesetak rukopisnih stranica u kojima su vidljiva odstupanja u prepričavanju pojedinih tema te nagli prelasci na nove i nepovezane teme. Također, evidentno je kako su pojedine stranice memoara napisane ali izgubljene, pretpostavljajući kako se radi o namjernom uništenju pojedinih stranica s ciljem uklanjanja mogućnosti da pojedini podaci pristignu u javnost. Stoga, o pojedinim podacima ispisanih u Čingrijinim memoarima kao i stvarne razloge njihove nedostupnosti možemo promatrati isključivo s nagađanjem.

Svoje djetinjstvo je uglavnom provodio u gradu, no blagdansko vrijeme je s obitelji, osobito u prisustvu majke provodio u obiteljskoj kući u Srebrenom koja je inače teško stradala u rusko-crnogorskoj agresiji 1806. godine.⁸⁴ U Srebrenom je imao društvo s kojima je dijelio sve čari dječjačke socijalizacije ispunjavajući vlastitu dokolicu raznim aktivnostima poput ribolova. Najviše vremena je provodio s dvije neimenovane djevojčice koje je uzdržavala samohrana majka Lucija opisujući ih kao obitelj teškog egzistencijalnog položaja. Zbog takvih okolnosti majka Lucija morala je posegnuti za prodajom kuće i odlaskom u Livorno 1848. godine.⁸⁵ Time se može pridodati poveznica i o sveukupnoj egzistencijalnoj situaciji siromašnih obitelji u gradu, osobito onih zajednica koje su živjele bez oslonca na privredne potencijale muškarca i njegovog očinskog autoriteta.

⁸³ *Ratovi što nakon velikog francuskog prevrata...uradiše za Dubrovnik teškim posljedicama. Dok grad naš pretrpi sve strahote opsade, okolica bi opljačkana, kuće u pepeo pretvorene te i danas (?) još tragova tog nemilog udarca, uslijed kojeg nestane svake slike blagostanja u starom Dubrovniku. I obitelj naša osiromaši. Kuća u Župi na krasnoj obali Srebrenoga bi zapaljena i ognjem uništena od opsadnih vojnika i zavedenih seljana, kako sve ostale, nastade strahovita bijeda, možda gora od ove radi koje, nakon sloma Austrije, danas trpimo....* (HR – DADU, OFČ, X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.).

⁸⁴ HR – DADU, OFČ, X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁸⁵ *Ibid.*

Početak nove nastavne godine 1844./1845. sedmogodišnji Pero Čingrija je upisan u prvi razred osnovne škole koju je završio u školskoj godini 1847./1848.⁸⁶ Četverogodišnje osnovno školovanje završio je s uspjehom izvrstan (*ottima*) čime je već u djetinjstvu pokazao veliku nadarenost i poznavanje stranih jezika poput latinskog i talijanskog te vrlo dobro baratanje aritmetikom, kaligrafijom, gramatikom i sl.⁸⁷ Iako su postojale intencije za uvođenjem narodnog jezika u osnovnoškolski sustav, takve ideje neće biti provedene do konca 1860-ih godina. Sve do tada glavni nastavni jezik u provođenju nastave ostaje talijanski, primarno zbog nastojanja bečkih vlasti za zadržavanjem svih elemenata koji su protivni idejama nacionalne slobode.⁸⁸

Nakon završetka osnovne škole Pero Čingrija upisao je gimnaziju gdje se ponovno može spoznati visoka razina zastupljenosti talijanskog i latinskog jezika unutar nastavničkih kompetencija. No, viša razina obrazovanja iziskivala je veće znanje drugih jezika, osobito njemačkog. Uz navedeno, u gimnazijama se učio i ilirski jezik te geografija, povijest, matematika i filozofija. Čingrija je maturirao 19. kolovoza 1856. godine nakon čega je odlučio krenuti očevim stopama upisavši studij prava u Padovi.⁸⁹ Upravo je školovanje u gimnaziji mladom Peru počelo predočavati životnu i karijernu putanju kojom treba ići budući se već u gimnaziji odlučio kako je odvjetništvo njegov životni poziv. To je posebno istaknuo u svojim memoarima u trenutku kada je lokalnu gimnaziju 1856. godine posjetio ministar za bogoštovlje i nastavu Alexander Bach. U trenutku Bachovog boravka u prostorijama gimnazije, Čingrijino razredno odjeljenje pisalo je naturalni sastavak iz talijanskog jezika a ministar Bach je prozvao Peru Čingriju da pred svima pročita svoj tekst. Pozorno poslušavši izričaj mladog Pere, ministar Bach ga je upitao želi li nakon završenog školovanja započeti svoju karijeru u državnoj službi na što je Čingrija odgovorio kako se njegova budućnost krije isključivo u odvjetničkom angažmanu.⁹⁰

⁸⁶ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 130.

⁸⁷ HR – DADU, OFČ., X-1,2, kut. 11.

⁸⁸ Položaj dubrovačkog i dalmatinskog školstva uopće nije bio jednostavan. Zbog sustavne talijanizacije javne sfere, kroz slične probleme suočavalo se i onodobno školstvo na razini cijele pokrajine. Pitanjem modernizacije školstva i sekularizacije onodobnih gimnazija bavio se Ivo Perić. O modernizaciji školstva na prostoru Dalmacije vidi: Ivo PERIĆ, *Borba za ponarodenje dalmatinskog školstva 1860.-1918.* (Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1974.). Na primjeru modernizacije školstva na mikrorazini i na dubrovačkom primjeru vidi: Ivo PERIĆ, „Dubrovačko školstvo od pada Republike do 1918. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 15/16 (1978.): 357-391.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

Prema svim raspoloživim podacima povezanih sa problematikom djetinjstva i adolescencije Pere Čingrije, može se predočiti uvid u položaj dubrovačke mladeži, njihove egzistencijalne situacije, društvenog položaja, socijalne problematike i naobrazbe u višim obrazovnim institucijama. Iz navedenog postaje jasno kako je socijalni položaj stanovništva u gradu bio podložan autoritetu, muškog člana obitelji pri čemu njegova odsutnost iz sektora privrede onemogućavala zadovoljavajući materijalni i financijski položaj obitelji. S druge strane dubrovačka mladež je u predožujućem razdoblju bila podložna sustavnoj klerikalizaciji nad svim aspektima naobrazbe u osnovnim i srednjim školama budući su jezuiti još uvijek imali primat nad školskim sustavom onodobnog Dubrovnika.

Djetinjstvo i školovanje Pere Čingrije proteklo je tipičnom putanjom prosječnog i nadarenog djeteta dubrovačke građanske klase, što pokazuje njegovo uzorno vladanje i izvrstan uspjeh nakon završetka osnovne i srednje škole. Međutim, takav stupanj naobrazbe, klerikalna dominacija u školama i obveze pohađanja stranih jezika onemogućavale su mladom Čingriji upoznavanje s idejom nacionalne slobode te stjecanja svijesti o prožimanju hrvatskog nacionalnog identiteta i dubrovačke baštine podložnih vanjskim i državnim pritiscima općenito. U takvim okolnostima, prvenstveno i zbog dobi mladog Čingrije, prvi značajniji intelektualni koraci postat će vidljivi tek nakon izvjesnog protoka vremena. Može se reći kako je čvrsto stajalište prema odluci o stručnoj spremi dugo vremena bilo visokozastupljeno u njegovoj svijesti. Međutim, odlazak na studij izvan Dubrovnika će prilično uzdrmati njegove dotadašnje planove.

4.2. Začeci i razvoj političke djelatnosti te odnosi sa stranačkim suradnicima

Prvi politički koraci nove generacije građanske inteligencije uglavnom se pojavljuju nakon napuštanja domicilnog područja u svrhu školovanja. Značajan broj omladine s područja Dubrovnika gajio je težnju za odlaskom na studij. Međutim, financijski izdatci za potrebe studiranja na prestižnim sveučilištima poput padovanskog, milanskog, bečkog, praškog, budimpeštanskog onemogućavali su ostvarenje takvog cilja.⁹¹ Upravo su na takvim mjestima prvaci hrvatskog nacionalnog pokreta stvarali svoje prve političke korake koji su im omogućili formiranje vizije o važnosti inteziviranja nacionalne ideje „potlačenih“ naroda. Izraz potlačeni je

⁹¹ Radi se o nekolicu prestižnih sveučilišta s područja Italije i Habsburške Monarhije gdje je većina elite s područja hrvatskih zemalja odlazila na studije.

postavljen u navodne znakove prvenstveno kako bi se jednostavnije predočila definicija malobrojnih nacija u različitim državnopravnim zajednicama kakva je bila hrvatska nacija izložena konvencijama odozgo. Bilo kako bilo, gotovo sva eminentna lica hrvatskog nacionalnog pokreta svoje su ideološke norme počeli konvertirati upravo na prestižnim europskim sveučilištima. U takve osobe treba svrstati i Peru Čingriju koji je nakon završetka gimnazije upisao studij prava u Padovi.⁹²

Upravo je „padovansko doba“ Čingrijinog djelovanja rezultiralo činjenicom kako će talijanski studenti, inače pobornici *Risorgimento*⁹³, imati velikog utjecaja na stajališta Pere Čingrije u smislu poveznice talijanskog nacionalnog pitanja s onim hrvatskim, naročito u smislu fuzioniranja Dalmacije s Bansom Hrvatskom i drugim protokolima glede ostvarenja administrativne i državne autonomije. S druge strane, njegovo letimično upoznavanje s idejama nacionalne integracije javlja se još tijekom revolucionarne 1848. godine kada je u gradu izlazio list *L'Avvenire* koji na njega nije ostavio veliku nacionalno-političku impresiju. Većinu instrukcija u vezi upoznavanja s političkom djelatnošću dobio je od strane rođaka Josipa Betodnića s kojim je provodio dosta vremena razgovarajući o aktualnim političkim temama.⁹⁴

Tijekom studija je vrlo često komunicirao sa svojom obitelji putem pisama, osobito s ocem i majkom. Zanimljivo je spomenuti kako je s majkom komunicirao na talijanskom jeziku, što je vidljivo iz dostupnih pisama s Klarine strane.⁹⁵ S njom je uglavnom razgovarao o temama društvene i kulturne prirode, zdravlju i tijeku studiranja, dok je o političkim temama razgovarao sa svojim ocem Melkom (starijim) koji pritom nije bio politički osviješten ali ipak vrlo dobro upoznat s pojmom i idejom nacionalne svijesti u hrvatskim zemljama. Međutim, otac nije mogao utjecati na već postulirane političke spoznaje mladog Čingrije što i sam navodi u kontekstu da otac

⁹² PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 133.

⁹³ *Risorgimento* je pokret za nacionalnu unifikaciju svih Talijana na prostoru Apeninskog poluotoka. Posrijedi je pokret koji se razvio nad koncepcijama talijanskih intelektualaca s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Osobito će veliku zastupljenost imati za vrijeme Francuske revolucije i napoleonskih ratova. Zanosom romantizma, stvaraju se brojna umjetnička djela i pjesme s nacionalnim nabojem koje su tematizirale i budile nacionalnu svijest Talijana. Ideje *Risorgimento* su se počele ostvarivati krajem 50-ih godina kada su pobune u talijanskim pokrajinama označavale postupno ujedinjenje svih talijanskih pokrajina u jednu državu koja je prvotno formirana 1861. godine a priključenjem Papinske države 1870. godine Kraljevina Italija je zaokružila čitav prostor Apeninskog poluotoka u jednu nacionalnu državu. O povijesti moderne Italije vidi: Giuliano PROCACCI, *Povijest Talijana* (Zagreb: Barabat, 1996.).

⁹⁴ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁹⁵ HR – DADU, OFČ, X-5B, kut. 11.

na njega nikada nije imao pretjerano velikog utjecaja te je u emocionalnom smislu više bio povezaniji s majkom.⁹⁶

Padovansko sveučilište je polazišna točka odakle se ukorjenjuju i razvijaju prvi Čingrijini politički svjetonazori. Nakon završetka studija se 1861. godine zaposlio kao pripravnik u odvjetničkom uredu Rafa Pozze⁹⁷, narodnjaka i upravitelja odvjetničkog ureda s kojim je Pero Čingrija dugo godina unazad njegovao prisne odnose. Čingrija je obnašao dužnost pripravnika do rujna 1863. godine kada je Rafo Pozza pismenim putem posvjedočio kako je Pero Čingrija ostvario uvjete za položenom odvjetničkom praksom.⁹⁸

Iako je njegova vježbenička praksa završena tek 1863. godine, već 1862. godine mladi Čingrija je stvorio preduvjete za stjecanjem titule doktora pravnih znanosti na padovanskom sveučilištu čime je kao dvadesetpetogodišnjak stekao eminentnu titulu koja mu je nedvojbeno pomogla u daljnjem razvitku karijere.⁹⁹ Time je povezanost Pozze i Čingrije postala još čvršća, dočim ona kulminira u trenucima opsežnijih priprema za općinske izbore 1869. godine. S jedne strane, njihov odnos i suradnja može poslužiti kao pokazatelj sloge i suradnje jednog plemića i običnog građanina. Bez obzira na društvenu hijerarhizaciju, razina stranačke privrženosti i prihvaćanje novih tendencija u društvenom razvoju uklanjale su praksu segregacije društva prema načelima staleškog partikularizma.

Cjelokupna politička karijera Pere Čingrije mijenjala se ovisno o političkoj situaciji na razini Dalmacije ali i Dubrovnika. Prolazio je kroz mnogobrojne promjene stranačkih kolega koji su s vremenom prihvatili novi političko-nacionalni svjetonazor, do osobnog napuštanja pojedinih političkih stranaka i drugih sličnih udruženja, postupno stvarajući nove ideološke utvrde prilagođene vlastitim političkim svjetonazorima. Koliko god je njegova karijera bila popraćena mnogobrojnim promjenama, svoj ideološki put nikada nije promijenio i oduvijek je ostao ustrajan prema vlastitim idejama koje je dobio još kao student prava. Nije podržavao austrijsku dominaciju i kako je tvrdio, tlačiteljsku politiku prema Dalmaciji.¹⁰⁰ Drugim riječima, bio je izrazito antiaustrijski raspoložen i za čitavog života odan ideji zadovoljenja hrvatskih nacionalnih interesa.

⁹⁶ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.; PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 132-133.

⁹⁷ *Ibid.*, 132-133.

⁹⁸ HR – DADU, OFČ. X-1,15. kut. 11.

⁹⁹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 136.

¹⁰⁰ *Ibid.*

Vrlo bliske odnose je imao i sa Mihom Klaićem. Iako je Klaić afirmirao svoju stranačku djelatnost izvan Dubrovnika, točnije u Zadru, njihova povezanost putem redovite pisane komunikacije nije prestala sve do Klaićeve smrti 1896. godine. Korespondencija se svodila prvotno na razmjenu uvodnih pozdrava te međusobnog izražavanja dobrog zdravlja pri čemu je vidljiv prislan odnos dvojice prijatelja, političkih istomišljenika i stranačkih suradnika. Prilikom važnih političkih zbivanja u Dalmaciji i Dubrovniku, kao što je održavanje izbora za Dalmatinski sabor, Carevinsko vijeće ili provedba Općinskih izbora, njihova pisana komunikacija postajala bi učestalija, i to kroz slanje brzojavki.¹⁰¹ S druge strane, Čingrija je 1870. godine nakon izbora za Dalmatinski sabor izabran za njegovog zastupnika što za političare u Dubrovniku i ostatku Dalmacije nije bila gotovo nikakva iznenađujuća okolnost s obzirom da ga je politička javnost upoznala tek prilikom predizborne kampanje uoči održavanja općinskih izbora 1869. godine.¹⁰²

Tijekom 1870-ih godina, njegova aktivnost u Dalmatinskom saboru bila je vrlo zapažajuće prirode, s obzirom na stupanj respektabilnosti kojeg je uživao od strane svojih političkih suradnika zbog kojih je i zavrjedio titulu Zamjenika predsjednika Zemaljskog odbora. Dodjela takve počasne titule mu je zasigurno doprinijela zamašnjem razvoju političke karijere i predstavljala zenit njegovog dotadašnjeg aktivizma. Međutim, Čingrija je pored zastupničke dužnosti u Dalmatinskom saboru obnašao i funkciju prisjednika u dubrovačkom gradskom vijeću zbog čega je redovito bio na relaciji Zadar-Dubrovnik. U takvim okolnostima najviše je trpio njegov privatni život ali i druge odvjjetničke i općinske dužnosti u gradu zbog čega je 1873. godine zatražio razrješenje od funkcije Zamjenika prisjednika Zemaljskog odbora.¹⁰³

Kao političar liberalnog orijentira nije zapostavljao pozorno pratiti djelatnost srbokatolika, čije su ideje proklamirane onodobnim glasilima 1880-ih i 1890-ih; *Gušterica*, *Glas Dubrovački* i *Dubrovnik*. Iz ostavštine Pere Čingrije može se razabrati na desetke lokalnih i zemaljskih listova, bilo da su posrijedi narodnjačke listine ili pak glasila srpskog oportunističkog tabora.¹⁰⁴ Bio je strastveni čitač političkih novina prvotno kako bi s izdavanjem svakog novog broja bio upoznat s aktualnim zbivanjima u gradu. Čak su i njegovi učestali politički istupi te javni govori privlačili svaku onodobnu medijsku redakciju, bilo da su posrijedi njegovi ideološki suradnici ili suparnici. Prema tome, očito su ga dobitci ili gubici u pojedinim političkim utakmicama osobno tjeroali za

¹⁰¹ HR-DADU, OFČ, X-7, b-a, kut. 12; X-7, D-b, kut. 13.

¹⁰² PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 140.

¹⁰³ *Ibid.*: 145.

¹⁰⁴ Vidi: HR-DADU, OFČ, X-7C, e-k, kut. 13.

kupnjom protivničkih novina prvotno kako bi spoznao i njihove reakcije na osobno javno djelovanje.¹⁰⁵

Spomenuta Čingrijina opsesija čitanjem i već istaknut podatak o sadržajnosti privatne biblioteke govore o njegovim intelektualnim sposobnostima kao i činjenici da je bio strastven čitač. Nije pretjerano vodio računa o tome radi li se o djelu starije datacije ili je posrijedi recentno književno djelo. Podjednako je volio pročitati radove svojih suvremenika i starija djela dubrovačke, hrvatske i europske književne baštine. U svojim memoarskim spisima istaknuo je kako je najviše cijenio književnika Antuna Paska Kazalija, hvaleći sadržajnost njegova djela *Zlatka* (1856.) te spjev *Trista vica udovica* (1857.) u kojemu slavi junaštvo crnogorske vojske i njihovog boja za nacionalno ostvarenje.¹⁰⁶

Ne treba sumnjati kako su njegove bliskosti s dubrovačkim i dalmatinskim političkim prvacima bile prisutne još u adolescentskoj dobi, točnije za vrijeme školovanja u gimnaziji. Tamo se upoznao s Jozom Markizom Bunićem s kojim je provodio srednjoškolske dane i njegovao pristan kontakt sve do Bunićeve smrti 1875. godine.¹⁰⁷ S obzirom da je još kao adolescent dobro poznao dubrovačku povijest, upravo je s Bunićem tijekom gimnazijskih dana raspravljao o „slavnoj“ prošlosti i političko-gospodarskoj ulozi nekadašnje Dubrovačke Republike na europskom i svjetskom poprištu.¹⁰⁸

Može se zaključiti kako je mladost Pere Čingrije pokazala njegovu intelektualnu i političku ćudorednost s obzirom da je s navršenih dvadeset i pet godina života postigao doktorat pravnih znanosti. Imajući u obzir strukturu političko-nacionalnih okolnosti u Dalmaciji i osobito u Dubrovniku, malo koja osoba je u spomenutoj životnoj dobi mogla dosegnuti takav stupanj poštovanja na granici postizanja eminentnih funkcija u upravnom aparatu. Vidljiv je osebujan život pojedinca koji je po svom karakteru i sadržajnosti u javnom djelovanju znatno odstupao od već ustaljenih modela političke djelotvornosti. Takav nesvakidašnji aktivizam posebno je vidljiv po uloženom vremenu za potrebe stranačkog razvoja i društvene emancipacije uopće zbog čega je mogao računati na suradnju i uzajamnu pomoć svojih simpatizera i suradnika.

¹⁰⁵ HR-DADU, OFČ. X-7C, e. kut. 13.

¹⁰⁶ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

¹⁰⁷ *Ibid.*. Prema Čingriji, Bunići su imali velike zasluga u pogledima francuskog otpora i prevlasti u Dubrovačkoj Republici s obzirom da su Bunići tada zastupali eminentne funkcije u administraciji Republike. Jozov otac Pjerko Bunić (Bona) je bio poznati dubrovački pjesnik koji je bio izričito antifrancuski orijentiran zbog čega je jednom prilikom i ranjen u gruškome ljetnikovcu obitelji Pucić.

¹⁰⁸ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

S nekolicinom suradnika formirao je vrlo pristan odnos pomoću kojeg je započeo zamašniju izgradnju karijere. Potonja izgradnja takvim intenzitetom zasigurno je za sobom provlačila i negativne komponente poput magnetiziranog privlačenja protivnika u političkoj djelatnosti. Nema dvojbe kako se barem za razdoblje 1860-ih i 1870-ih godina govori o autonomaškim protivnicima predvođenima Vicom Vuletićem. Suprotnosti između dvaju tabora pokazat će se relevantnima u razdoblju prve polovice 1870-ih godina kada će po pitanju radničkog položaja stavovi i sukobi narodnjaka i autonomaša kulminirati osnutkom radničkih udruženja kao modela za stranačku djelatnost usmjerenu na jačanje političkog antagonizma, razdora i agitacija unutar dviju grupacija.¹⁰⁹ Među širom plejadom osoba s kojima je gradio svoju karijeru najviše treba istaknuti Mihi Klaića i Rafa Pozzu u kojima je nailazio na zaštitu i spoznao novija politička iskustva. Time je stvarao vlastiti obrambeni mehanizam opirući se svima koji su na bilo koji način nastojali suzbiti djelatnost stranke i njezinih individualaca.

4.3. Kratak pregled političke djelatnosti Pere Čingrije na dalmatinskom ideološkom poprištu

Vanjskopolitički aktivizam Pere Čingrije dosta je dobro historiografski argumentirano od strane Ive Perića. Stoga, u nastavku teksta će se pružiti isključivo osnovni podaci o njegovim vanjskopolitičkim umrežavanjima i obnašanju prestižnih funkcija zbog kojih je na hrvatskoj političkoj sceni zavrijedio izričitu reputaciju od gotovo svih političkih struja. Suradnjom i neprestanim komunikacijama sa svojim suradnicima u ostatku Dalmacije, Pero Čingrija je afirmirao vlastiti kult ličnosti u javnoj sferi Dalmacije i Dubrovnika, osobito među mlađim pristašama koji tek trebaju iskazati prave razloge svog ulaska u stranku ali još uvijek prisutne podrške od strane iskusnijih ličnosti u koje je uvijek mogao računati na pomoć i bilo kakav oblik kohabitacije.

Upravo s takvim naumima i političkim iskustvom, Pero Čingrija je 1878. godine poput nekadašnjeg dubrovačkog kneza zasjeo na tron dubrovačke općine čime se može potvrditi spomenuti stupanj respektabilnosti iz redova dubrovačkih narodnjaka.¹¹⁰

Važno je istaknuti kako je ulazak Čingrijinih narodnjaka u općinsko vijeće još 1869. godine označilo preobrazbu po pitanju rješavanja komunalnih problema i pitanje otklona elemenata

¹⁰⁹ Stijepo OBAD, „Počeci radničkog pokreta u Dubrovniku.“ Radovi razdio historije, arheologije i historije umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zadru, 4/2 (1966.): 200-223.; Mato Kapović, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.* (Dubrovnik, Historijski arhiv, 1985.); PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 145-146.

¹¹⁰ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 140.

tuđinske prisutnosti u administraciji, i svim drugim institucijama poput škola. Sve sjednice vijeća su se od 1869. počele upisivati na hrvatskom jeziku a svim predmetima dnevnog reda se pridodavao nacionalni značaj odnosno djelovanje svih javnih struktura lokalne vlasti za narodnu stvar.

Kao vijećnik i osobito kao dubrovački načelnik, Pero Čingrija se pokazao kao dobar govornik i osoba koja je često uzimala prvenstvo na gotovo svakoj sjednici vijeća. Osobito se cijenila njegova govornička sposobnost i prijedlozi koje je nudio na izglasavanje. To se osobito može zamijetiti prigodom osnutka muzeja 1872. godine kada je zastupao osnutak Domorodnog muzeja pod predsjedništvom Antuna Dropca za kojeg je imao isključivo pozitivno mišljenje po pitanju njegove nadarenosti i težnji za njegovim osnutkom budući da je postojanje muzeja u Dubrovniku smatrao pitanjem narodnog interesa.¹¹¹

Sve aktualnosti koje je smatrao ključnima s nemogućnošću odgode postavljao je kao prvu točku dnevnog reda. Tako je primjerice problematika postavljanja spomenika Ivanu Gunduliću općini predstavljala veliko breme. Istovremeno ono je bilo i glavni katalizator političkih sukoba, posebice između narodnjaka i Srpske stranke. Peri Čingriji i njegovim narodnjacima spomenuta polemika bila je simbol promicanja nacionalne ideje u kulturnom kontekstu zbog čega je pitanje financiranja spomenika, njegove lokacije i imenovanje graditelja bila preokupacija koja se na gradskim sjednicama često postavljala na prvu točku dnevnog reda.¹¹²

Životno a napose iskustvo na političkoj sceni pobudilo težnju mladim istomišljenicima da svoje prve političke korake u strankama započnu rame uz rame s prvacima istih. Čingrijinom putanjom počinje koračati njegov sin Melko Čingrija i Frano Supilo, koji je svoje prve političke note počeo ispisivati u ambijentu obiteljske kuće Pere Čingrije u Širokoj ulici. Mladi Supilo je bio vrlo dobro upoznat s Čingrijinim djelovanjem te mu je osobno poznanstvo i dijeljenje školske klupe s Melkom omogućilo dodatnu političku profilaciju tijekom 80-ih godina.¹¹³

Pero Čingrija bio je načelno zadovoljan što mu je sin u Supilovom društvu zbog njegove intelektualne zrelosti i nadarenosti. Zbog toga su se Frano i Melko nerijetko sastajali upravo u njegovoj kući gdje su Supilo i Melko Čingrija počeli postulirati svoje prve političke ideje. Takve

¹¹¹ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

¹¹² PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 151.

¹¹³ PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje“: 525-526.

teze se najočitije mogu zamijetiti u širokoj lepezi knjiga s političkom i književnom tematikom kao i mnoštvo Čingrijinih pisanih govora iz općinskog vijeća i Dalmatinskog sabora.¹¹⁴

Nakon Supilovog odlaska iz Dubrovnika 1900. godine Pero Čingrija bio je dosta dobro upućen u sva događanja na Hrvatskom primorju, ali i sve političke procese u Hrvatskoj i Slavoniji koji su njihovim suradnicima išli na štetu zbog izraženog političkog pritiska mađaronske struje. To je bilo očito osobito tijekom, ali i nakon odlaska Károlya Khuena-Hédervárya s banske pozicije te u ukupnoj djelatnosti Hrvatsko-srpske koalicije, osobito nakon donošenja Željezničke pragmatike.¹¹⁵ Upravo zbog toga je Supilo bio jedan od predvodnika hrvatske deputacije koja je otišla u Budimpeštu na zasjedanje Ugarskog sabora kako bi riješila pitanje „mađarizacije“ željeznica u Hrvatskoj i Slavoniji. S obzirom na ideale pravaša, Supilo je aktualizirao i pitanje sjedinjenja hrvatskih zemalja, osobito nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1907. godine.¹¹⁶

Izričit politički značaj Čingrija stječe postupno od kraja 1870-ih i osobito tijekom 1880-ih godina, bez obzira na sve događaje i procese koji će se naknadno zbivati na dubrovačkom i dalmatinskom političkom poprištu tijekom 1890-ih godina. Iako je posrijedi vrlo efemerno razdoblje koje je ostavilo traga na osobnu liminalnost u težnjama za propulzivnim djelovanjem, gubljenje političkih utakmica nije imalo pretjerano velikog odijeka njegovu političku i ideološku demoralizaciju. Osobito se može zamijetiti kako je u jeku kampanje protiv autonomaša i Srpske stranke koncem 1880-ih, Čingrija još uvijek bio politički aktivan što mu je zamalo omogućilo stjecanje pozicije zastupnika u Carevinskom vijeću nakon smrti Rafa Pozze. Potonju funkciju je odlučio odbiti zbog niza privatnih i poslovnih obveza koje je imao u Dubrovniku.¹¹⁷

Potrebno je naglasiti kako sporne obveze nisu spriječavale njegovu niti malo nezapaženu djelatnost u Dalmatinskom saboru okrenutu strogoj konfrontativnoj politici upućenoj srpsko-autonomaškoj koaliciji po pitanju osporavanja istovjetnosti srpsko-hrvatskog jezika, odnosno naglašavajući segregaciju između hrvatskog i srpskog jezika.¹¹⁸ Oslonac u stranačkom djelovanju i buduće potencijalne uspjehe smatrao je mogućima ukoliko se postigne fuzija s umjerenim pravašima, osobito s Franom Supilom te kasnije i Antom Trumbićem. S obzirom na okrenutost u

¹¹⁴ PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje“: 526-527.

¹¹⁵ O Khuenovom režimu vidi: Ladislav HEKA. „Hrvatski ban Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i nacionalno pitanje.“ *Scrinia Slavonica* 16/ 1 (2016): 199-226.

¹¹⁶ HR-DADU, OFČ. X-7G-e 23, kut. 15.

¹¹⁷ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 174.

¹¹⁸ Sporne teze preuzeo je iz ideja Mihovila Pavlinovića prilikom zaoštavanja hrvatsko-srpskih odnosa nakon bosanskohercegovačkog ustanka 1878. godine. Pavlinović je također smatrao postojanje isključivo hrvatskog i srpskog jezika te kako navedeni jezični pojmovi nisu istovjetni. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 174.

ideji kongregacije s pravaškim redovima, zasigurno je nailazio na protivnike koji se s takvim konstatacijama nisu slagali.

Pravaše je smatrao „lijevim krilom stranke“ ponajviše u smislu dinamičnijeg involviranja novih članova u Narodnu hrvatsku stranku koja je još od početka 1890-ih godina počinje gubiti na političkom značaju. Njezin nacionalni duh, kao temeljno programsko načelo stranke, počinje postupno jenjavati, osobito nakon što je čelnu poziciju stranke zauzeo Vicko Ivčević. Riječ je o političaru koji je po vlastitim stranačkim parametrima bio sklon izbjegavanju konfrontacija s bečkim vlastima kako budućnost stranke ne bi bila dovedena u pitanje.¹¹⁹ Zbog spornih činjenica, Pero Čingrija nije bio zadovoljan zatečenim stanjem u stranci zbog čega je suradnju s pravašima smatrao pitanjem nužnosti. Činjenica da je stranka počela gubiti na omladinskoj zastupljenosti i simpatiziranosti potaknula je Čingriju da u svojim govorima, stranačkim istupima i korespondencijama pruža podršku mladima koji tek trebaju koračati političkim svijetom. Osobito je velike nade polagao u Josipa Smodlaku hvaleći njegovu samouvjerenost i pronicljivost u javnom djelovanju.¹²⁰

Ponovno jačanje stranačke djelatnosti uzrokovane efikasnom suradnjom s pravaškom grupacijom te nemili događaji u Banskoj Hrvatskoj 1903. godine¹²¹ potaknuli su Čingriju i njemu odane simpatizere da postave u fokus ideju o fuzioniranju svih dalmatinskih stranaka s ciljem iskazivanja podrške mađarskoj politici u ideji nacionalne slobode i nagodbene revizije s Austrijom i Hrvatskom. Bio je veliki kritičar dualističkog sustava uređenja Monarhije zbog čega s takvim naumima ponovno istupa s idejama kako su Hrvati i Srbi istovjetan narod. Zastupajući ideju formiranja jedinstvene kongregacije svih dalmatinskih stranaka, nužnim je smatrao raščistiti situaciju s pravaškom grupacijom kako bi njihova čvrsta fuzija poslužila kao polazišna točka u stvaranju suradnje i povjerenja drugim grupacijama. Razgovori Pere Čingrije i Ante Trumbića rezultirali su fuzioniranjem dviju grupacija u jedinstvenu Hrvatsku stranku čiji su program sastavili potonji prvaci s ciljem aktualiziranja pitanja sjedinjenja hrvatskih zemalja i osvježenja narodnih interesa.¹²²

¹¹⁹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 188.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Radi se o najmasovnijim demonstracijama protiv mađarizacije Hrvatske i Slavonije. Više o tome vidi: Tihana Luetić, „Studentska mladež u Narodnom pokretu 1903. godine.” *Cris* XV, 1 (2013): 51-58.

¹²² PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 202. O djelatnosti Ante Trumbića vidi u: Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje* (Zagreb: Matica hrvatska, 1986.); Ljubo Boban, Ivan Jelić (ur.), *Život i djelo Ante Trumbića. Prilozi sa znanstvenog skupa*. (Zagreb, HAZU, 1991.);

Osnutak Hrvatske stranke već je u prvim fazama prikazivao probleme u organizaciji i složnosti što je izravno utjecalo na jedinstvo, djelatnost i organizaciju stranke. Pero Čingrija smatrao je kako stranačka organiziranost nije na zadovoljavajućoj razini, držeći nužnom njezinu simetričnost i proklamaciju hrvatsko-srpske sloge zbog činjenice kako je posrijedi stranka koja će imati glavnu ulogu u postulaciji hrvatsko-srpske suradnje združenom prema načelima Riječke rezolucije. Potonje stanje se prilično loše odrazilo na raspoloženje Pera Čingrije u kojemu se čak stvorila dvojba oko ostanka u stranci ili napuštanja njezine čelne funkcije.¹²³

Kako bi se povratilo jedinstvo stranke, zaokret u djelovanju i revizija programa zaključen je kao neprijeporna činjenica nakon provedene stranačke skupštine u Splitu, 14. svibnja 1905.¹²⁴ Jedinstvo u stranci bilo je efemerno zbog činjenice kako su svi događaji 1907. povezani sa Željezničkom pragmatikom i jenjavanja dualističke krize u Monarhiji loše utjecali na budućnost koalicije, *novog kursa* i Hrvatske stranke u cjelini. Pritisak *čistih* pravaša i velikoaustrijskih krugova za rasapom koalicije loše se odrazio na budućnost Hrvatske stranke koja se pred izbore za Carevinsko vijeće 1907. godine našla u ozbiljnim iskušenjima.¹²⁵ Zbog toga je Pero Čingrija ponovno aktualizirao pitanje odlaska iz predsjedništva stranke što se i dogodilo 24. svibnja 1907. godine.¹²⁶ Sporna ostavka imala je velikog odjeka na budućnost stranke. S druge strane, ona je izazvala zadovoljstvo Čingrijinih protivnika, *čistih* pravaša, osobito njihovog dubrovačkog ogranka koji su na ostavku gledali s oduševljenjem. Razmotri li se djelatnost dubrovačkih *čistih* pravaša na prijelazu stoljeća, ostavku su gledali kao zadovoljenje samo jednog od nekoliko konačnih ciljeva. Budući je Čingrija obnašao i funkciju dubrovačkog načelnika, zasigurno je kako inscenacije svećenika Liepopilija i Crnice nisu bile isključivo na uklanjanju Čingrije isključivo s dalmatinskog političkog poprišta, već i iz trona dubrovačke općine.

¹²³ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 220.

¹²⁴ Stranka je pokrenula strogu reorganizaciju formiravši novi program na skupštini koju je rukovodio Pero Čingrija. Novi potvrđeni program stranke jamčio je organizaciju stranke u posebnom uredbenom tekstu prihvaćenom od strane splitske skupštine. Prema nizu odredbi, glavni organi Hrvatske stranke postaju skupština, upravni odbor i mjesni organi. Time se djelatnost stranke svela na detaljniji upad u mikropodručno djelovanje budući da je skupština važila kao glavno zakonodavno tijelo stranke s upravnim odborom kao rukovodećim odnosno izvršnim stranačkim organom. Glavnu ulogu u organiziranom djelovanju imali su mjesni organi raspršeni po svim dalmatinskim općinama u kojima je Hrvatska stranka imala općinsko prvenstvo. Time je Hrvatska stranka organizirana po novim modernim načelima stranačkog rukovodstva i širenja ideja prema novim ideološkim tendencijama. Skupština je imala ulogu u biranju članova upravnog odbora koji je brojao članstvo od 14 osoba s predsjednikom Perom Čingrijom. *Ibid.*

¹²⁵ O dualističkoj krizi vidi: Livia KARDUM i Bruno KOREA GAJSKI. „Kriza dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine.“ *Politička misao* 49/ 2 (2012): 97-123.

¹²⁶ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 234.

Upravo je konfuzija na dalmatinskoj političkoj pozornici i asimetričnost stranaka nakon sloma *novog kursa* potaknula Čingriju za pisanjem podužeg članka objavljenog u *Crvenoj Hrvatskoj* koncem srpnja 1908. godine. Vidno opsežan tekst i Čingrijino nezadovoljstvo aktualnom situacijom na političkoj sceni pobudio je značajan interes javnosti koja je s pozornošću iščitavala svaki paragraf potonjeg članka. Posrijedi je kritički polemiziran i gradacijski tekst koji govori o nekolicini dalmatinskih stranaka, njihovim aktualnim položajem kao i politički degradiranoj situaciji u svim hrvatskim zemljama. Ne treba sumnjati kako je najveći opseg teksta posvećen djelatnosti Hrvatske stranke kritizirajući njezinu aktualnu organizaciju i čimbenike koji su utjecali na njezinu demoralizaciju.¹²⁷

Velike kritike uputio je pravaškoj struji, osobito klerikalno *čistoj* frakciji optužujući pripadnike klera kako iskorištavaju religiju za političke potrebe uz propulzivan rad Dalmatinskog sabora s izvjesnim zastupništvom klera koje zauzvrat oštro kritiziraju pobornici socijaldemokracije. Pojednostavljeno rečeno, čisto pravašku grupaciju smatrao je popovskom strankom.¹²⁸

Niti jedna stranka nije naišla na minornu pozitivnu značajku u Čingrijinom članku a sam tekst je izazvao velikog odjeka u javnosti. Gotovo je svaka redakcija dalmatinskih tiskovina, osobito ona koja je proklamirala čistopravašku ideju pokrenula veliku antikampanju odbacujući Čingrijine konstatacije. *Prava Crvena Hrvatska* izvještava kako njihova stranačka grupacija nije začuđena spornim tekstom osuđujući Čingrijinu neupućenost u djelatnost *čistih* pravaša i odnosima unutar stranke.¹²⁹ S druge strane, nipošto se ne minimizira njegova odvažnost i iskrenost ne libeći se prikaza stvarnog stanja ocjenjujući potonji tekst pretjeranim, poglavito u smislu otkrivanja slabosti stranke koju je donedavno vodio.¹³⁰ Čingrijin tekst valja s jedne strane prikazati procjenom stvarnog političkog stanja na hrvatskoj i osobito dalmatinskoj političkoj pozornici s evidentnim fokusom na dihotomiju u Hrvatskoj stranci s ciljem priklanjanja pozornosti na otklon budućih nestabilnosti.

¹²⁷ *Kad se ustrojila Hrvatska stranka, izgledalo je da se povraćamo na zdrave tradicije onog starog doba i osniva nešto, što bi sličilo negdašnjoj Narodnoj stranci...Nego stranka, osnovana na najširoj bazi, okupila je oko sebe svakojake elemente, pak netom je nastala prva prigoda da radi, nije odgovorila svome zvanju. Došlo je pače do nemilih pojava...Taki udarci rastresali su stranku iz temelja, demoralizovali je i doveli do poznatih žalosnih događaja...(Crvena Hrvatska – br. 61., 27.7.1908.)*

¹²⁸ *...druga je pak praktične naravi; pak je izvrsno znala upotrebiti stranku u svoje vjerske ili bolje rekuć klerikalno natražnjačke političke svrhe (Ibid.)*

¹²⁹ *Prava Crvena Hrvatska – br. 181. (8.8.1908.)*

¹³⁰ *Ibid.*

Ambivalentnost i opće osude od strane *čistih* pravaša kao i težnja za stupanjem u novu političku formaciju potaknula je Peru Čingriju da na splitskoj skupštini 14. rujna 1908. godine istupi iz Hrvatske stranke i na dubrovačkoj skupštini sa svojim simpatizerima formira Samostalnu organizaciju Hrvatske stranke, 20. rujna 1908. godine.¹³¹ Nova formacija je svoju pravu političku snagu trebala pokazati na izborima za Dalmatinski sabor u listopadu 1908. godine. Održavanjem izbora trebale su se i otkloniti sumnje o neuspjehu stranke. Navedenom svjedoči podatak kako su su četvorica zastupnika Samostalne organizacije osvojila zastupničku poziciju u Saboru.¹³²

Pero Čingrija, tada već politički izdvojen iz svih aktualnosti na lokalnoj i zemaljskoj razini, imao je ponovnu želju postizanja fuzije s Hrvatskom strankom uvidjevši kako postoji mogućnost ponovnog oživotvorenja stranačke djelatnosti. Ipak, takve nakane je prepuštao drugim članovima stranke, držeći kako interes pojedinca ne smije presuditi u novoj stranačkoj reorganizaciji. S takvim idejama se počeo susretati nakon što je na čelnu poziciju Hrvatske stranke stupio Niko Duboković zbog čega je potonja stranka počela okretati svoju djelatnost sukladno intencijama Pera Čingrije, podupirući Dubokovićev program za stranačkom reorganizacijom.¹³³ S obzirom na Čingrijinu životnu dob i političku iscrpljenost, težnje za povlačenjem iz političkog i javnog života treba uzeti s opravdanjem budući je u datom trenutku Čingrija navršio sedamdeset i jednu godinu. S takvim izgovorima potraživao je mogućnost odlaska s političke pozornice, ali otpor političkih suradnika i njihova intencija za ostanom u svrhu novih uspjeha natjerala ga je na ostanak u stranci i Općini još izvjestan vremenski period.

Kratak uvid u Čingrijinu djelatnost na lokalnoj i pokrajinskoj razini pružen je prvenstveno u svrhu boljeg razumijevanja događaja i procesa tijekom druge polovice stoljeća u Dubrovniku. Vidljiva je njegova nezaobilazna uloga i težnja za odstupanjem od tradicionalnih metoda življenja u sferi javnosti ali i privatnosti zbog čega su njegove poveznice s takvim idejama neupitne. Međutim, na nekolicinu procesa nije mogao značajno utjecati zbog čega je u trenucima slabosti i nemogućnosti za postizanjem promjena za širu korist razmišljao o povlačenju iz javnog života. Takvi naumi su vidljivi osobito kada je dosegao stariju životnu dob zbog čega su problemi fizičke

¹³¹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 239-240.

¹³² Za potrebe pripremanja izbora, posebne razgovore su vodili Roko Arneri i Pero Čingrija da bi 28. rujna 1908. održali predizbornu skupštinu u Dubrovniku u kojoj je fuzionirano područje dubrovačkog i korčulanskog kotara kao jedne izborne jedinice. Predsjednikom samostalne organizacije izabran je Pero Čingrija, potpredsjednikom Roko Arneri a tajnikom Milorad Medini. Od četvorice kandidata koliko ih se kandidiralo za predstojeće saborske izbore, sva četvorica, Pero Čingrija, Milorad Medini, Joakim Kunjašić i Ivan Lupis osvojili su zastupnički mandat. *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

prirode, uz vjerojatnu predodžbu kako je dosegao zenit svoje impozantne karijere, otežavali njegovo djelovanje. Evidentno je kako se nije zanimao isključivo za rad u interesu dubrovačke javnosti, već za konstelaciju političkih snaga prema načelima ravnopravnosti, osobito nakon 1900. godine. Dubrovnik i njegov sveopći napredak uvijek mu je ostao u fokusu, zalažući se za ideje gospodarskog i kulturnog napretka. No, programska načela stranke, nesuglasice i pritisci drugih političkih opcija onemogućavali su sustavnu primjenu takvih načela u okolnostima stranačke apstinencije od 1890. do 1894. godine. O svim potonjim faktorima koji se tiču posvemašnjih zaloga za urbanim razvojem grada i procesima nakon 1900. godine biti će detaljnije polemizirano u nastavku teksta.

4.4. Emotivna strana Pere Čingrije

Iako su poslovne obveze zasigurno uzimale značajnu količinu vremena, Pero Čingrija je uspješno rukovodio poslovnim i privatnim životom. Kada je riječ o političkom aktivizmu, nipošto nije dozvoljavao involvirati svoje članove obitelji u bilo kakve stranačke djelatnosti, iako se takvi naumi s izvjesnim protokom vremena neće pokazati opravdanima. Oženio se s Marom iz plemićke obitelji Natali s kojom je dobio četvoro djece; sina Melka i kćeri Anu, Klaru i Jelku.¹³⁴ Imajući u obzir prisne veze Mare Čingrija s obitelji Betondić i činjenice da je uz Jozu Betondića držala potonju obitelj na životu prije ulaska u brak s Perom Čingrijom, smrću Joze Betondića (1815.-1864.), zauvijek je izbrisan živi trag spomenutoj obitelji a sva njihova imovina, uključujući i imanje u Kobašu prešli su u trajno vlasništvo obitelji Čingrija.¹³⁵

Prisne odnose njegovao je s majkom budući da je s njom provodio najviše vremena tijekom djetinjstva, dok je oca poštovao. S ocem Melkom (starijim) nije imao toliko blizak odnos iako je slušao njegove savjete budući je bio sin jedinac.¹³⁶ U trenucima Perove političke afirmacije, otac Melko (stariji) nije bio zadovoljan zatečenom situacijom iako nije niti pokušavao učiniti određene pomake kako bi ga potencijalno odvratilo od ulaska u političke vode. Oca opisuje za vrlo stalozenu osobu koja na njega nije imala pretjerano velikog utjecaja. Sve bitne životne odluke donosio je

¹³⁴ *Crvena Hrvatska* – br. 61. (27.7.1908.)

¹³⁵ RADOŠ, „Dubrovačka građanska obitelj Betondić“: 113.

¹³⁶ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

samostalno bez očevog pritiska, uz letimično saslušavanje svrsishodnih savjeta iz svakodnevnog života.¹³⁷

Čingrija je njegovao dobre odnose i sa svojom djecom, posebice sa suprugom Marom i sinom Melkom koji su jedini od cijele obitelji bili javno reprezentativni. Mare Čingrija bila je članica Amerlingove zaklade te je u više navrata participirala u djelovanju odbora za dodjelu kruha siromašnim žiteljima tijekom zimskih mjeseci. Melko Čingrija (mlađi) odlučio je krenuti očevim stopama upisavši studij prava u Zagrebu. Uskoro se uputio i u političke vode u kojima će se relativno dobro snalaziti a u hrvatskim političkim krugovima uživati reputaciju potencijalnog očevog nasljednika. S ocem je nerijetko razgovarao o aktualnim političkim temama. Čak je i utjecao na pojedine nepromišljene Perove odluke, poput odlaska iz kluba Narodne stranke. Upravo se na Melkov nagovor Pero Čingrija odlučio vratiti u klub stranke.¹³⁸ S obzirom na tadašnje okolnosti u Zagrebu i okolici na prijelazu stoljeća, Pero Čingrija se putem pisane korespondencije sa sinom Melkom upoznao sa svim političkim prilikama od dolaska na bansku poziciju grofa Károlyja Khuena-Hédervárya, demonstracija u Zagrebu i okolici, banu Ladislavu Pejačeviću, druženjima s Kostom Vojnovićem i Antom Trumbićem za vrijeme boravka u Karlsbadu.¹³⁹

4.5. Djelatnost u privredi i priznanja

U Čingrijine profesionalne sposobnosti i stručno iskustvo nipošto ne treba sumnjati, osobito u periodu rukovođenja dubrovačkom općinom. Na zasjedanjima Općinskog vijeća je nerijetko polemizirao o higijenskoj problematici grada, prometnoj nepovezanosti i drugim gospodarskim poteškoćama koje su kočile privrednu emancipaciju grada i njegove okolice. Valja uzeti u obzir kako je tijekom života vodio dvostruko profesionaliziran život budući da svoj odvjetnički angažman nikada nije zapostavio. S obzirom a je izvjestan period u karijeri proveo u službi svoje primarne pravničke struke, dugi niz godina paralelno obnaša politički i odvjetnički angažman rješavajući lokalne sudske sporove. Uključenost u takve procese bila je prvenstveno u prirodi zadovoljenja težnji i ciljeva srednjih i nižih društvenih slojeva, za čijom emancipacijom je uvelike težio. Prema raspoloživoj dokumentaciji o odvjetničkom angažmanu, može se reći kako je na tom

¹³⁷ Otac mu je ušao u kancelarsku službu nakon ustroja austrijske uprave u gradu. Pero Čingrija ga opisuje kao starog dubrovačkog tipa za kojeg je Dubrovnik bio mali svijet iz kojeg on nikada nije otišao, osim jednom kada je odlučio posjetiti brata Balda Čingriju u Split (HR – DADU, OFČ., X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.).

¹³⁸ Ivo PERIĆ, „Iz prepiske Melka, Pera i Ivanke Čingrija (1883-1918) (1. dio).“ *Arhivski vjesnik* 31/1 (1987): 142-156.

¹³⁹ *Ibid.*, 142-156.

polju postizao zamjetne uspjehe. Nakon riješenog spora, niža klijentela mu je oduživala na pristojan način. Primjerice, njegov kum iz Orašca mu je uputio pismo u kojem mu se nesebično zahvaljuje na pomoći poklanjanjem dubrovačke Malvazije u znak zahvalnosti.¹⁴⁰

Čingrijin odvjetnički angažman nije bio prisutan isključivo pri zastupanju interesa srednjih i nižih slojeva građanstva ili seljaštva. S obzirom na visok stupanj političkih agitacija i prijedora među stranačkim suparnicima te podijeljene javnosti općenito, Čingrija je zastupao i interese svećenstva te drugih stranačkih suradnika koji su se našli pred licem pravde zbog niza okolnosti poput imovinskih rasprava, međusobnih stranačkih sukoba i razmijenjenih nepoćudnih uvreda i optužbi.

Početkom 1892. godine Pero Čingrija uključio se u sudsku raspravu između dubrovačkog svećenika Vice Medinija (koga je i zastupao) i tadašnjeg načelnika Općine Frana Gondole.¹⁴¹ Posrijedi je sudski proces u kojemu je Čingrija još jednom pokazao nepokolebljivost kao gradski odvjetnik ali i ustrajan politički djelatnik kroz oponiranje Gondoli. Medini je u *Crvenoj Hrvatskoj* objavio otvoreno pismo u kojem se Gondola pronašao uvrijeđenim zbog čega je posegnuo za podizanjem tužbe protiv Medinija. Prema nekolicini saslušanih svjedoka, osobito Nika Svilokosa, Gondola je u javnosti otvoreno prijetio Mediniju zatvorom upućujući mu uvrede zbog spornog pisma koje je predloženo sudbenim tijelima. Pero Čingrija izlaže obranu u korist Medinija u kojoj tvrdi kako Gondoline optužbe nemaju meritorne podloge kako bi presuda bila izrečena u njegovu korist. Iako je Gondolin odvjetnik Marotti nastojao opravdavati svoje argumente činjenicom kako zbog uzrujanosti njegovog klijenta presuda treba ići u njihovu korist sud je u konačnici presudio u korist Medinija i Čingrije zbog čega je Gondola kažnjen zbog prijetnji i uvreda novčanom kaznom od 50 fiorina ili trodnevnom boravkom u pritvoru.¹⁴²

Čingrija je vršio i brojne ostavinske rasprave najčešće između braće i sestara koji bi nakon smrti roditelja trebali postići dogovor oko raspodjele imovine. Potonje rasprave i procesi slične problematike najviše su se odvijali u razdoblju od 1915. do 1918. godine odnosno u periodu kada se Čingrija jednim dijelom već povukao iz političkog života. Međutim, njegova povezanost prema odvjetništvu bila je toliko jaka da je i u odmakloj životnoj dobi obnašao odvjetnički angažman. Na osnovu navedenog, stjecao je brojna poznanstva i time značajnu reputaciju. Narod ga nije

¹⁴⁰ HR-DADU, OFČ., X-17, kut. 12.

¹⁴¹ *Crvena Hrvatska* – br. 48. (2.1.1892.).

¹⁴² *Ibid.*

zaboravio niti nakon povlačenja s mjesta načelnika te su mu u prigodu rođendana, imendana i drugih blagdana pristizale brojne čestitke i zahvalnice.¹⁴³

Život i političko djelovanje Pera Čingrije nije moglo proteći bez priznanja i nagrada koje su mu dodijeljene od strane gradskih, pokrajinskih ili zemaljskih vlasti. Treba naglasiti kako je predani rad pojedinih političara najviše proklamiran u smislu odavanja počasti kroz poklanjanje portreta, izrade bista, skladanje zahvalnih pjesama i drugih komponenti kojima se zaslužnim osobama nastojalo odati poštovanje zbog predanog rada, osobito kada se radi o aktivizmu povezanim za ostvarivanje ideja nacionalne integracije i emancipacije uopće. Tako je Čingrija 1912. godine u povodu 75. obljetnice rođenja i zbog predanog političkog rada nagrađen postavljanjem portreta u prostoriji općinskog vijeća, sačinjenog od strane slikara Vlaha Bukovca i preimenovanjem njegove rodne Široke ulice u ulicu Pera Čingrije (slika 1.).¹⁴⁴ Povrh navedenog, zbog zasluga prigodom sudjelovanja u sklapanju Riječke rezolucije 1905. godine, Zbor Hrvatske stranke je od kipara Ivana Meštrovića naručilo izradu Čingrijinog poprsja.¹⁴⁵

Novo veliko priznanje uslijedilo je tek u siječnju 1921. godine kada je Čingrija odlikovan Ordenom svetog Save II. stupnja. Prema Perićevim zaključcima, potonje priznanje nije mu mnogo značilo zbog čega se dvoumio treba li primiti ili odbiti takvo priznanje, smatrajući kako takvo odlikovanje nije u skladu s njegovim političkim svjetonazorima. Posrijedi je poslijeratno doba nakon čega je dubrovačko područje ušlo u sastav nove jugoslavenske zajednice čijim osnutkom je Čingrija bio početno zadovoljan, smatrajući da je osnutak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca konačnim zaključenjem hrvatskog i južnoslavenskog pitanja. No, uskoro su se takva stajališta pokazala neopravdanima prvotno zbog uređenja države protivno hrvatskim interesima zbog čega je njegovo razočaranje pratila i dvojba oko primanja ili odbijanja spornog priznanja.¹⁴⁶

Počasti eminentnim imenima hrvatske političke scene kroz iskazivanje zahvalnosti u materijalnim vrijednostima predstavljale su visok stupanj poštovanja za pojedinca koji je vlastitim aktivizmom pozitivno doprinio emancipaciji određenog prostora. Načini iskazivanja zahvalnosti ispoljavali su se ne samo kroz mukotrpne izrade portreta te mramornih ili kamenih bisti, već i kroz pisanje i javnu izvedbu počasnih glazbenih kompozicija. Iako bi se dalo naslutiti kako je takva

¹⁴³ HR-DADU, OFČ. X-16 a-e. Najviše čestitki dobivao je za svoj imendan i rođendan gdje su mu prijatelji i općenito dubrovačka javnost na adresu slali čestitke i zahvalnice s ciljem izražavanja dugog života i zdravlja te zahvalnosti zbog požrtvornog rada za opće blagostanje.

¹⁴⁴ HR-DADU, OFČ. X-10, E-7. kut. 15.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 256.

praksa bila zastupljena uglavnom u visokim dinastičkim krugovima, poput pisanja pjesama posvećenih vladarima i njihovim obiteljima, rijetko je koja osoba obnašajući dužnost načelnika neke male gradske sredine mogla biti počašćena za čak nekoliko glazbenih kompozicija. Upravo je Peri Čingriji posvećeno nekoliko skladbi u znak zahvalnosti za dugogodišnji rad, predanost, ustrajnost prema narodnom napretku te nacionalnoj emancipaciji i sl. Dubrovački arhiv čuva četiri takve muzičke kompozicije za koje se ne može utvrditi precizna datacija ali njihov nastanak svakako treba uvrstiti u vremenski raspon od 1869. do 1914. godine.

Prva takva kompozicija sačinjena je od strane Toma Grossmana, kapelnika građanske glazbe Dubrovačkog radničkog društva pod nazivom *Perova koračnica*.¹⁴⁷ Na naslovnoj stranici kompozicije vidljiva je kratka posveta Grossmana upućena Čingriji u kojoj pozdravlja „načelnika grada Dubrovnika.“ Stoga bi trebalo zaključiti kako točna datacija kompozicije nije moguća već se može odrediti raspon nastanka kompozicije od 1878. do 1882. ili od 1899. do 1911. godine budući da je potonji period obilježen Čingrijinim rukovodstvom dubrovačkom općinom.

Sljedeća kompozicija, *Pierina* napisana je od strane Francesca Sardellija i nastala vrlo vjerojatno nakon 1887. godine.¹⁴⁸ Slične datacije je i kompozicija Joza Zisai skladavši u okviru Dubrovačke glazbe, *Cingria Marsch*.¹⁴⁹

Osebujan život Pera Čingrije zasigurno nije ostavio ravnodušna stajališta javnog mnijenja, primarno kada se govori o stajalištima i dojmovima upućenih ka Čingrijinoj lokalnoj politici. To se osobito može zamijetiti u njegovim javnim istupima prigodom velikih političkih, ideoloških i nacionalnih pobjeda zbog čega su veliki trijumfi poput onih iz 1869., 1894. i 1899. proslavljeni zajedno sa širim masama pučanstva pod Čingrijinim povorničkim predvodništvom. Kroz takve istupa Čingrija pokazuje bliskost i povezanost s običnim čovjekom. Potonji pristup rezultirao je izraženim simpatijama koju je Pero Čingrija neupitno uživao. Iako u sporadičnim situacijama neće imati potpunu naklonost javnosti, osobito u trenucima velikog pritiska *čistih* pravaša u *Pravoj Crvenoj Hrvatskoj*, Čingrija će i u trenucima političke slabosti nailaziti na podršku dijela javnosti koji su ostali skloni njegovim idejama. Kao političar, zasigurno nije mogao računati na apsolutnu podršku i pokornost žiteljstva, primarno zbog njihovih različitih ideoloških stavova te osobne ili pak prisilne privrženosti drugim opcijama. No, da se ne bi sada izlazilo iz okvira navedene teme,

¹⁴⁷ HR-DADU, OFČ. X-8,1, kut. 16.

¹⁴⁸ HR-DADU, OFČ. X-8,3, kut. 16.

¹⁴⁹ *Ibid.*

može se zaključiti kako je Čingrija za čitavog života, osobito u periodu rukovođenja dubrovačkom općinom poprimio simpatije one javnosti sklonoj prihvaćanju idejama nacionalne integracije, rada za narodnu stvar te recepcije drugih nacionalno-integracijskih ideja poput ideje jugoslavenstva. S obzirom na činjenicu kako su Čingrijini javni istupi, govori i polemike u Općinskom vijeću utjecale na razvoj općih prilika u gradu, nema sumnje kako niti jedna osoba u dubrovačkom kraju nije poznavala Čingrijin lik i djelo.

Kao dubrovački načelnik zagovarao je ideju gospodarskog i društvenog napretka čime je velika većina prijedloga upućenih općinskom vijeću dobila zakonsku snagu. S obzirom na rečeno odvijanje dvostrukog života Pere Čingrije u profesionalnom radu, potrebno je istaknuti kako se njegov politički život treba razlučiti u dva smjera. Prvom bi pripadala djelatnost na pokrajinskoj razini u Dalmatinskom saboru, dok bi drugi smjer trebao postaviti u fokus njegov općinski rad. Iako su u ovom poglavlju problematizirani pojedini aspekti Čingrijinog aktivizma na javnom planu zbog čega se tekst možda sporadično čini nezgrapnim, potrebno je istaknuti kako se radi isključivo o preglednoj kronološkoj kompoziciji procesa kako bi se u narednim poglavljima mogle adekvatnije rastumačiti potonje aktivnosti.

Slika 1. Portret Pere Čingrije. Autor: Vlaho Bukovac, 1907.

5. PRVI POLITIČKI USPJESI PERE ČINGRIJE NA POLITIČKOJ SCENI DUBROVNIKA

5.1. Obnova ustavnog stanja u gradu i političke prilike do općinskih izbora 1869. godine

Liberalizacija javnog života, posebice političkog aktivizma nakon sloma neoapsolutističkog sustava¹⁵⁰ utrla je put stvaranju modernih političkih struktura s konzervativističkim, liberalnim i radikalnim koncepcijama prilikom definiranja određenog prostora prema etničkoj, gospodarskoj i društvenoj premoći. Sloboda tiska i javnog izražavanja potaknula je dalmatinske političke stranke na pokretanje široke ekskluzivističke djelatnosti na lokalnim područjima u kontekstu pokretanja novinskih glasila s evidentnom političkom konotacijom.¹⁵¹ S druge strane, mentalitet dalmatinskog stanovništva, posebice dominantnost talijanizacije u javnoj sferi onemogućavala je emancipaciju drugim političkim opcijama, posebice Narodnoj stranci čija je prvotna mlaka djelatnost samodeterminirala prodiranje ideja na pripadnike građanske inteligencije. Takva determiniranost dalmatinskih i dubrovačkih narodnjaka posebno se odrazila u širenju programskih načela stranke na ruralne prostore. No, zbog mentaliteta tamošnjeg seljaštva, njihova egzistencijalna povezanost s dalmatinskim građanstvom talijanskog podrijetla, neprosvijećenost u političkom, gospodarskom i kulturnom životu onemogućavala je narodnjacima sustavniju političku djelatnost. Kada se u užem smislu promatra dubrovački prostor, uočljiva je nedostatnost djelovanja tamošnjih narodnjaka prvotno zbog neprisutnosti dosljednog političkog programa niti adekvatnog medijskog sadržaja s ciljem proklamacije takvih ideja.

Posljedice takvog djelovanja treba potraživati u djelatnosti dalmatinskog namjesnika Lazara Mamule¹⁵² čija je austrofilaska privrženost dodatno ojačala pritisak bečkog središta na dalmatinsku

¹⁵⁰ O neoapsolutizmu na prostoru Hrvatske i Slavonije vidi: Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji*. (Zagreb: Globus, 1985).

¹⁵¹ O prvim političkim i socijalnim prevratima u Dalmaciji nakon sloma neoapsolutizma vidi: Marko TROGRLIĆ - Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. (Zagreb: Leykam international, 2015): 44-62.

¹⁵² Lazar Mamula (1795.-1878.) bio je hrvatski general. Godine 1815. završio Inženjerijsku vojnu akademiju u Beču. Sudjelovao u izgradnji obalnih utvrda na Visu i Hvaru (1831) kao i utvrda u Splitu, Padovi, Mantovi i Komárnom. Godine 1847. postao je potpukovnik, a 1848. načelnik glavnog vojnog stožera u Hrvatskoj. Za zasluge u ratu s Ugarskom i očuvanje reda u Slavoniji bio je odlikovan Viteškim križem Reda Marije Terezije i Reda sv. Leopolda (1849) te naslovom baruna. Od 1850. bio je general-bojnik i zapovjednik garnizona u Dubrovniku i Kotoru, a od 1853. tajni savjetnik i namjesnik bana J. Jelačića u Zadru. Od 1859. do 1865. bio je guverner i zapovjednik Dalmacije, a potom je umirovljen u činu generala topništva. Mamula, Lazar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38514>>. (pristup: 19.11.2023.)

javnu sferu čime je propaganda narodnjaka pod vodstvom Miha Klaića bitno zakočena. To se pokazalo i kao dvosjekli mač, budući su potonje okolnosti autonomašima otvorile mogućnost osvajanja dalmatinskih općina, što se i dogodilo nakon legitimacije općinskih izbora 1865. godine. Godinu dana kasnije, autonomaši su svoje namjere ostvarili u Dubrovniku formiravši općinsko vijeće na čelu s Vicom Vuletićem koji je imenovan za načelnika dubrovačke općine.¹⁵³

Ideje autonomaštva, predvođene Vicom Vuletićem zasigurno su od početka postavile temelje snažnoj talijanizaciji javnog života grada, posebice kada je riječ o reformaciji upravnog, školskog i sudbenog sustava. Težnja za emancipacijom talijanskog jezika vidljiva je u namjerama autonomaškog općinstva da se isti nametne u obrazovni sustav i time delegitimirati prisutnost narodnog jezika. S druge strane, težnja za kompromisom od strane narodnjaka je ipak postojala, s ciljem uvođenja dvojezične nastave, dočim su takve modele rezolutno osporavali jezuiti pod izlikom kako ne poznaju osnove narodnog jezika.¹⁵⁴ Ne treba uopće sumnjati kako su se takve ideje propulzivno provodile i u drugim segmentima gradske svakodnevice, budući su intencije autonomaške općine za sustavnom talijanizacijom te politizacijom gotovo svih privrednih djelatnosti bile i više nego prisutne. Takve ideje ističu se i na kulturnom planu nakon izgradnje kazališta 1865. godine, financiranog od strane Luka Bonde po kojemu je kazalište i dobilo naziv *Bondin teatar*.¹⁵⁵ Uz gradnju teatra, značajniji urbanistički pothvat unutar gradskih zidina bila je gradnja općinske zgrade zbog čega je autonomaško vijeće pod Vuletićem moralo posegnuti za podizanjem zajma u iznosu od 25.000 forinti¹⁵⁶ a da bi konačno utanačeni troškovi iznosili okvirno 80.000 forinti.¹⁵⁷

Prije negoli je izgrađen teatar, Dubrovčani su predstave promatrali u kući plemića Vlaha Gozze sa skromnim lokalom u prizemlju kuće.¹⁵⁸ S druge strane, kasnije nedostatnosti u djelovanju Gozzinog teatra pokazale su se opravdanima budući su prostorni kapaciteti i program teatra s

¹⁵³ Za detalja o narodnom preporodu u Dalmaciji i autonomaškoj prevlasti vidi: ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, 53-61.

¹⁵⁴ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 136-137. Usporedbe radi, na području Dalmacije je situacija bila složena, ali prema Vrandečičevim istraživanjima, u dalmatinskim gradskim općinama je prevladavala određena heterogenost u brojnosti učenika slavenskog i talijanskog podrijetla i te bi se na takav način mogle definirati ideje Narodnjaka za ponarođenjem školskog sustava (VRANDEČIĆ, *Dalmatinski*, 182-183.).

¹⁵⁵ *Crvena Hrvatska* – br. 1. (6.1.1894.)

¹⁵⁶ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1869.-1875.) knj. 1.*: 294.

¹⁵⁷ Od spomenutog iznosa, 60.000 se trebalo izdvojiti isključivo za potrebe gradnje dok bi 20.000 bilo položeno za parnicu između Općine i graditelja. FORETIĆ, „Prelazak“: 248.

¹⁵⁸ BERSA, *Dubrovačke*: 144.

vremenom postajali skromni.¹⁵⁹ Može se reći kako je otvaranje *Bondinog teatra* bila jedna od polazišnih točaka dubrovačkim autonomašima u ostvarenju vlastitih nacionalno-političkih ciljeva, dočim će sporovi i neprestana odugovlačenja radova, pojačani narodnjačkim prigovorima utjecati na jačanje nepovjerenja javnosti u lokalnu vlast. Tek podignuta zgrada, osobito kazališni prostor u kasnijim razdobljima će postati veliko poprište ne isključivo održavanja kulturno-umjetničkih manifestacija, već i centrom političkih zbivanja te istoimenih prevrata.

S obzirom na izražene konfrontacije autonomaša i narodnjaka, ne začuđuje činjenica kako su potonje struje tijekom 1860-ih godina nerijetko razmjenjivale teške riječi na račun vlastite političke opredijeljenosti, rukovođenja gradom i sl. Takvim manifestacijama se posebno isticao načelnik Vuletić napadajući narodnjake kao stranku srpske ekskluzivističke orijentiranosti s ciljem prikaza Dubrovnika kao pravoslavnog grada.¹⁶⁰ Budući je srpska političko-nacionalna misao već počela kolati javnim životom grada pri čemu definitivna suradnja srpskih i hrvatskih političara u okvirima Narodne stranke u Dubrovniku još uvijek nije postulirana, navedene optužbe treba uzeti s oprezom. Dakako, brojnost srpskih političara u Narodnoj stranci je neupitna, no njihova jače primjetljiva djelatnost u stranci započeti će tek nakon provedbe općinskih izbora 1869. godine.

5.2. Prvi veliki prevrat u gradu: poraz autonomaša i trijumf narodnjaka

Ne želeći ništa prepustiti slučaju, dubrovački narodnjaci uveliko su se počeli pripremati za nove općinske izbore s ciljem ponarođenja čitave Općine i potencijalnog ostvarenja prvih ideja nacionalne instance. Pripremanje izbora i njihova implementacija detaljno je opisana u memoarima Pere Čingrije. Mladi i ambiciozni odvjetnik, koji se još kao adolescent počeo zanimati za politiku je već nakon završenog studija počeo ulaziti u narodnjačke krugove i time nastojao doprinijeti stranci u postizanju uspjeha na predstojećim izborima ali i u intencijama zadovoljenja nacionalnih interesa općenito. Polemizirajući navedenu problematiku, Čingrija ističe kako je za efikasniju provedbu i što uvjerljiviji uspjeh potrebno formirati „izborne kandidacijske liste te zasebni odbor koji će svojim zasjedanjima odrediti provođenje izbora.“¹⁶¹ Prema navedenom

¹⁵⁹ Već u prvim danima otvorenja novog teatra dalo se naslutiti kako će njegova djelatnost biti uspješna, posebice u kontekstu održavanja predstava. Već na otvaranju teatra izvedena je Verdijeva operna drama *Ermani* (BERSA, *Dubrovačke*: 147.).

¹⁶⁰ VRANDEČIĆ, *Dalmatinski*: 243.

¹⁶¹ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

prijedlogu, sastavljen je Odbor čija su programska načela određena prema „časti, poštenju, ponosu i koristi dubrovačkih građana“ te kako političkim razmiricama i pukim obećanjima nema mjesta.¹⁶² Za provedbu izbora formirane su izborne liste i nakon čega je imenovano izorno povjerenstvo koje je imalo zadaću odrediti mjesto i vrijeme održavanja javnih skupova i legitimne provedbe istih u skladu sa Zakonom od 15. studenog 1867. godine.¹⁶³

Uloga Pere Čingrije u predizornoj djelatnosti je neupitna. Širi krug narodnjačkih istomišljenika okupljao se u gradskoj jezgri, odnosno u kući za koju Čingrija navodi kako je početkom 20. stoljeća na njenom mjestu podignuta pravoslavna crkva. Na prvim sastancima Čingrija je imao zadatak sastaviti proglas s potpisima petnaestorice narodnjaka među kojima je on bio najmlađi potpisnik.¹⁶⁴ Prije održavanja izbora, narodnjaci su objavili još nekoliko proglaša, 18. listopada, 12. studenog i 25. studenog 1868. godine. Prvi je sastavljen na talijanskom i hrvatskom jeziku a druga dva isključivo na talijanskom jeziku. U proglasu od 18. listopada javnost je obaviještena o ustroju „Ustavnog komitata“ s ciljem sprječavanja biračke zlouporabe, isticanja slobodne volje pri biranju te moralnog i materijalnog osvješćivanja pučanstva kroz promicanje napretka intelektualnih i privrednih zanata¹⁶⁵ te ulazak svih društvenih struktura u novo vijeće bez socijalnih i imovinskih diferencijacija.¹⁶⁶ Dana 12. studenog 1868. izdan je proglas na talijanskom jeziku o formiranju Privremenog odbora za provedbu izbora u slučaju potencijalnih nepravilnosti koje bi se otklanjale pismenim prigovorima bez plaćanja biljegovine.¹⁶⁷

Trodnevno provođenje izbora, 11., 12., i 13., veljače 1869. godine nije moglo protjeći bez prisustva autonomaških agitacija¹⁶⁸ koji su nastojali suzbiti dominaciju narodnjaka u tri izborne jedinice uz prvotno odugovlačenje provedbe izbora, vjerujući kako će kupnjom vremena

¹⁶² HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

¹⁶³ HR – DADU, OFČ. X-7Ac1, kut. 11.

¹⁶⁴ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

¹⁶⁵ HR – DADU, OFČ. X-7Ac1, kut. 11. Konačno formiranje članstva Ustavnog komitata izdano je u proglasu 25. studenog 1868. godine koji je brojao petnaesticu članova: Natale Božović, Pero Čingrija, Marko Dabrović, Biagio de Giulli, Petar Fouque, Nikola Lučić, Petar Marić, Petar Negrini, Mateo Pavlović, Bruno Giovanni Pitarević, Rafo Pozza, Giovanni Rubricus, Lujo Saraka, Mateo Zamagna i Eugenio Stauber Cavaliere.

¹⁶⁶ U spornom dokumentu narodnjaci ističu nužnost prisustvovanja predstavnika građanske inteligencije, zemljoposjednika, pomoraca, trgovaca, poljoprivrednika i umjetnika pozivajući upravo navedene pripadnike društva da se na predstojećim izborima odazovu u što većem broju. (*Ibid.*)

¹⁶⁷ Među potpisnicima dvaju proglaša ističu se: Pero Čingrija, Marko Dabrović, Nikola Lučić, Petar Marić, Petar Negrini, Mateo Pavlović, Bruno Giovanni Pitarević, Rafo Pozza, Giovanni Rubricus, Lujo Saraka, Mateo Zamagna i dr. (*Ibid.*)

¹⁶⁸ Iako je autonomaškoj vlasti isticao mandat još tijekom 1868. godine, svojim agitacijama su nastojali odgoditi provođenje izbora uz različite izgovore, svjesni slabe popularnosti zbog naglog siromašenja općinske blagajne zbog gradnje nove zgrade Općine i kazališta. FORETIĆ, „Prelazak“: 255.

inscenirati planove u otklanjanju prepreka i ostvarenja ponovne pobjede. Takvi i slični modeli ostali su prisutni i u narednim desetljećima kroz političko ucjenjivanje, prijetnje i prisilno dovođenje birača izbornu biralište. Prema tome, njihova uvjerenost u pobjedu bila je više nego prisutna, osobito od strane načelnika Vice Vuletića.

Izbori su provedeni u općinskoj zgradi, tj. u prostranoj dvorani koja je na početku 1872. godine pretvorena u muzej.¹⁶⁹ Svi važni predstavnici narodnjačke i autonomaške struje zauzeli su svoje predviđene pozicije. Glavni izborni protagonisti, Pero Čingrija i Vice Vuletić sjedili su pokraj sebe. Vuletić je prema Čingrijinom opisu djelovao prilično samouvjereno kada je riječ o ishodu izbora čime je svojom ekscentričnošću već samovoljno „proglasio“ pobjedu.¹⁷⁰

Birači su imali mogućnost biranja između žutih ceduljica (narodnjaka) i bijelih ceduljica (autonomaša), odnosno ubacivanjem istih u kutije pri čemu izborni kandidati nisu mogli saznati tijekom izbora već pričekati početke prebrojavanja glasova¹⁷¹. Neočekivanim slijedom za Vuletića i njegove pobornike prilikom brojanja glasova, višesatno prebrojavanje glasova išlo je u apsolutnu korist narodnjacima a konačni rezultati su pokazali pobjedu narodnjaka najviše u prvoj i trećoj izornoj jedinici čiji su birači bili pripadnici nacionalno orijentirane građanske inteligencije koja je podržavala liberalne ideje.¹⁷² Izbori su provedeni bez ekscesa. Narodnjaci su prikupili ukupno 526 glasova u sve tri izborne jedinice.¹⁷³ Konačan poredak predočen je u sljedećem tabelarnom prikazu (tablica 1.):

Izborne jedinice	Broj registriranih birača	Ukupan broj zaprimljenih glasova	Glasovi za narodnjake
Prva izborna jedinica	266	109	106
Druga izborna jedinica	104	54	50
Treća izborna jedinica	1129	374	370

Tablica 1. Rezultati izbora u veljači 1869. godine. Izvor: I. Perić, „Politički portret Pera Čingrije’’: 137.; N. Tolja, *Dubrovački Srbi katolici*, 91-92

¹⁶⁹ Riječ je o prostoriji koja je 1872. godine institucionalizirana u Domorodni muzej (HR – DADU, OFČ, X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.).

¹⁷⁰ *Ibid.*

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² U svojim memoarskim zapisima Pero Čingrija navodi kako je primjer izbornih agitacija autonomaša bilo dovođenje starijih ljudi na glasanje a da pritom takve osobe nisu bile niti svjesne za koga glasaju. Iako se zbog nedostatnosti podataka ovakve tvrdnje ne mogu uzeti sa stopostotnom sigurnošću, u kasnijim razdobljima intenzivnog medijskog izvještavanja takva praksa će se pokazati pouzdanom. (*Ibid.*)

¹⁷³ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 137.

Predočena tablica pokazatelj je apsolutne dominacije narodnjaka u sve tri izborne jedinice. Iako se njihova predizborna djelatnost nije u značajnijoj mjeri isticala koliko autonomaška, za pretpostaviti je kako su liberalni postulati i težnje za sjedinjenjem hrvatskih zemalja, uvođenje narodnog jezika u javnu sferu, osobito obrazovni sustav utjecale na dubrovačke žitelje koji su odlučili ispuniti svoju građansku dužnost i svoje glasove dati narodnjacima. Dubrovačka općina ulazi u svoju prvu višedesetljetnu fazu ponarođenja i provođenja vlasti u skladu s narodnim interesima. Iako je izlaznost na izborima bila relativno slaba, oko 37% registriranih birača je pristupilo izborima,¹⁷⁴ što bi se moglo protumačiti razlozima prvotnog nezadovoljstva i nepovjerenja biračke javnosti u donedavne predstavnike vlasti, neprosvijećenost i minimalne predodžbe javnog mnijenja u narodnjačku ideologiju. Stavljajući potonje činjenice po strani, konačan izborni rezultat predstavlja značajnu narodnjačku prednost u sve tri izborne jedinice što je imalo za posljedicu autonomaškog privremenog otiskivanja na margine političkog života onodobnog Dubrovnika.

Tranzicijom dubrovačke općine u narodnjačke ruke, može se reći kako je dalmatinska Narodna stranka ostvarila prvi izborni uspjeh u nekoj gradskoj općini što je imalo impozantno pozitivnog odjeka u čitavoj Dalmaciji te je pozitivno utjecalo na njezin budući politički razvoj.¹⁷⁵ Pobjedom na općinskim izborima 1869. godine dalmatinski su narodnjaci pored Dubrovnika od većih gradskih općina držali jedino Benkovac, Sinj i Vrgorac.¹⁷⁶

Zadovoljstvo, optimizam i očekivanu pobjedu narodnjaci su obilježili svečanom proslavom u Bondinu teatru izvedbom Verdijeve opere *Nabucco*.¹⁷⁷ Dana 1. ožujka 1869. godine održana je konstituirajuća sjednica novog Općinskog vijeća s narodnjačkom većinom. U uvodnim točkama dnevnog reda za novog općinskog načelnika izabran je Rafael (Rafo) Pozza (Pucić) na osnovu većine dobivenih glasova od strane vijećnika. Prvim prisjednikom¹⁷⁸ imenovan je Antun Drobac¹⁷⁹

¹⁷⁴ TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici*: 93

¹⁷⁵ O prvim općinskim izborima nakon sloma neoapsolutizma vidi: TROGRLIĆ-ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra*: 50-52.

¹⁷⁶ ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*: 59.

¹⁷⁷ BERSA, *Dubrovačke*: 147.

¹⁷⁸ Prisjednik je izraz za zamjenika gradskog načelnika odnosno osobu koja je u periodu njegovog odsustva iz grada obnašala propisane dužnosti i obveze. Općinska uprava brojala je dva prisjednika koji su međusobno dijelili zajedničke ovlasti i zajednički upravljali gradom u periodu odsustva načelnika.

¹⁷⁹ Antun Drobac (Dubrovnik, 13.6.1810. – Dubrovnik, 8.3.1882.) bio je po struci pomorac koji je završio studij farmacije na padovanskom sveučilištu. Nakon povratka sa studija, 1832. godine otvorio vlastitu ljekarnu a bio i iznimno zainteresiran za napredak farmacije na državnoj razini, kao i u Dubrovniku. Kao iznimno poduzetna osoba, Drobac je u Dubrovniku uživao veliku reputaciju. Godine 1862. imenovan je predsjednikom Trgovačko-obrtničke komore za kotare Dubrovnik i Boku kotorsku a 1869. nakon općinskih izbora imenovan je prvim prisjednikom u vijeću. Kao poduzetna i financijski imućna osoba, Drobac je svoj kapital najviše ulagao u napredak brodarstva zbog čega je

a drugim Pero Čingrija. Iako je bio jedan od kandidata za načelničku poziciju, Pero Čingrija nije bio razočaran izborom Rafa Pozze za novog načelnika prvotno zbog činjenice jer je Rafo Pozza¹⁸⁰ zajedno s Mihom Klaićem, nositelj narodnjačke misli u gradu i zaslužna figura za uspješnost izbora. Iz memoara Pere Čingrije vidljivo je kako je o izboru Rafa Pozze na načelnika imao samo pozitivno mišljenje. Isticao ga je za vrlo sposobnu ličnost za obnašanjem potonje funkcije, iako je Pozza bio plemićkog podrijetla. Njegov otac, Niko Pozza bio nekadašnji načelnik Općine. Zbog toga je Čingrija smatrao logičnim da takvu funkciju preuzme njegov nasljednik. Izborom Dropca za prvog prisjednika također nije imao nikakvu primjedbu jer je posrijedi politički profilirana ličnost te po dobnoj klasifikaciji stariji od Pere Čingrije.¹⁸¹

6. KONSOLIDACIJA NARODNJAČKE VLASTI 1870-IH

6.1. Idejni planovi Čingrijinih narodnjaka po dolasku na čelo Dubrovnika

Pobjedom narodnjaka na općinskim izborima izmijenjena je politička scena onodobnog Dubrovnika. Promjene su osobito vidljive u položaju autonomaške struje čija je unutarnja nestabilnost te pasivnost nakon gubitka izbora bila svekoliko prisutna. Međutim, izbornoj borbi još uvijek se nije nazirao kraj, budući su slijedili novi izbori za Dalmatinski sabor pri čemu su dubrovački narodnjaci u vlastitim političkim aspiracijama imali mogućnost potvrditi naklonost biračke javnosti te stjeći onu plejadu pristalica koja je na tek provedenim općinskim izborima svoje glasove dodijelila autonomaškom taboru.¹⁸² Slične intencije imali su i autonomaši, budući im je izborni poraz demoralizirao jedinstvo stranke, smanjio popularnosti i naklonosti javnosti. Provedeni saborski izbori bili su ponovni fijasko autonomaša ali i svojevrsna utješna nagrada, budući su osvojili svega jedno zastupničko mjesto u Saboru, dodijeljeno bivšem načelniku grada, Vici Vuletiću.¹⁸³

bio jedan od osnivatelja Dubrovačkog pomorskog društva 1869. godine. Ulaskom u političke vode, Drobac je bio zadužen za poslove u okvirima općinskog zdravstvenog povjerenstva za suzbijanje epidemijskih bolesti. Jedan je od osnivatelja dubrovačkog prirodoslovnog muzeja, s obzirom da je bio veliki kolekcionar raznih vrsta biljaka. Zasluge za otvaranje prvih željezničkih spojeva Dubrovnika sa zaleđem pripisuju se upravo njemu. Preminuo je 8. ožujka 1882. godine u od kratke i teške bolesti u 72. godini života (PERIĆ, „Uloga“: 277-287.).

¹⁸⁰ Više o Rafu Pozzi vidi: Ivo PERIĆ, „Politički lik Rafa Pucića.“ Rad JAZU, knj. 375, Zagreb: 1978: 231-256.

¹⁸¹ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.: PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 138.

¹⁸² O ulozi dubrovačkih političara u saborskim zasjedanjima te izborima za isti vidi: Ivo Perić, „Udio zastupnika iz dubrovačkog kraja u radu Dalmatinskog sabra.“ *Naše more*, 3/4, (1980) 134-135.

¹⁸³ Izbori za Dalmatinski sabor održani su 4., 7., i 9. Srpnja 1870. godine na kojima su narodnjaci ostvarili zadovoljavajuće rezultate. Od ukupno pet zastupnika koliko ih je izabrano iz dubrovačkog kotara, četvorica su pripadala narodnjacima dok je jedno zastupničko mjesto u saboru pripalo spomenutom autonomašu Vici Vuletiću. Od

Provedba saborskih izbora izbora nije zapostavila sve komunalne poslove i rješavanje onih pitanja koja su ostala nedovršena nakon autonomaškog odlaska iz vijeća. Sjednice su se redovito održavale i najavljivale putem javnih proglašenja te pozivanjem svih izabranih vijećnika pri čemu su prve faze u konsolidaciji narodnjačke vlasti provedene bez prevelikih poteškoća. Treba istaknuti kako su se s konsolidacijom vlasti od 1869. sjednice počele provoditi i pismeno bilježiti na hrvatskom jeziku, a pojedine važne odredbe i dokumentacija upućena višim instancama vlasti još uvijek se bilježila talijanskim jezikom.¹⁸⁴ Prema *Zapisnicima općinskog vijeća* vidljiva je intencija za vođenjem evidencije nazočnosti vijećnika dodavanjem znaka plus (+) pokraj imena i prezimena vijećnika ili njihovim osobnim potpisom kao znakom prisutnosti.¹⁸⁵ Evidencija prisutnosti vijećnika imala je za cilj stvaranje predodžbi pojedinih vijećnika o možebitnim individualnim nastojanjima da svojom participacijom na sjednicama pruže doprinos pri donošenju pojedinih odredbi namijenjenih za opću korist svih žitelja Općine. Dalo bi se naslutiti kako su sporadični slučajevi nezadovoljstva vijećnika postojali u trenucima neslaganja s pojedinim odlukama zbog kojih su nemogućnosti sustavne korelacije i verbalni okršaji u vijeću bili nerijetka pojava. Stoga, čelništvo Općinskog vijeća u počecima nije pridavalo osobitu pažnju na dio vijećnika koji su svojom neredovitošću izazivali nezadovoljstvo drugim članovima.

Dubrovnik se kroz 1860- te i 1870-te suočavao s postupnim promjenama koje su u socio-ekonomskom kontekstu predstavljale svjetonazorske postulate novih vlasti. Takvi naumi očigledni su u odredbama kulturne i napose prirode. Prema tome, može se reći kako je konsolidacija narodnjačke vlasti u gradu provedena s relativnom stabilnošću i vjerojatno bez velikih političkih ekscesa usmjerenih na verbalne okršaje između narodnjaka i autonomaša. Ipak, prema ovakvim zaključcima treba biti oprezan budući je potonji period protekao bez iti jednog relevantnog glasila koji bi eventualno bio svojevrsni medij nekoj lokalnoj stranci. Stoga je interpretacija političkih prilika u gradu limitirana na predočavanje ekonomske, društvene i socijalne problematike u gradu

spomenutih četvero primljenih zastupnika, Rafo Pozza i Ivan Rubricus su primljeni u kuriju veleporeznika dok je Pero Čingrija izabran u kuriji trgovačko-obrtničkih komora za Dubrovnik i Kotor te naposljetku Pero Budmani izabran je u kuriji gradova za grad Dubrovnik (PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 139.)

¹⁸⁴ Vidljivo od sjednice provedene 28. veljače 1870. godine. Dakle, proteklo je nešto više od godinu dana od narodnjačke pobjede protiv autonomaša da bi se hrvatski jezik uveo kao službeni u pisanoj formi. Nije poznato jesu li se u tom međuperiodu sjednice usmeno provodile na hrvatskom ili na talijanskom jeziku. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1869.-1875.) knj. 1*: 293.

¹⁸⁵ Navedene tvrdnje su vidljive na većini spisa kako je vijeće tijekom prosinca u više uzastopnih sjednica raspravljalo o proračunu za iduću godinu. Također, vidljiva je nekolicina dokumenata koji predočavaju prisutnost vijećnika. Uvezivanjem zapisnika, svaki navedeni dokument postavljen je na stranicu prije teksta o sjednicama. Primjeri nekih od evidencija vidljivi su u: HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1869.-1875.) knj. 1, 2*.

s ciljem etabliranja lokalnih stranaka u kolektivnu svijest javnog mnijenja. Zbog toga su pitanja i problemi političke prirode rezervirani za liminalne pretpostavke. Ukupna socio-ekonomska situacija u gradu bila je vrlo nepovoljna, o čemu svjedoči ustrojstvo Amerlingovih zaklada na temelju donacija Nike Amerlinga.¹⁸⁶ U službi za pomoć potrebitima uključene su uglavnom žene, izabrane od strane Općinskog vijeća za dijeljenje kruha i drugih živežnih namirnica tijekom zimskih mjeseci.¹⁸⁷

Situacije u kojima se raspravljalo o političkom i napose urbanom razvoju grada, Pero Čingrija je kao općinski zastupnik uvijek zdušno participirao nizu rasprava. Primjer navedenomu može poslužiti opsežna rasprava o otvaranju prvog muzeja u gradu. Posrijedi je intencija Pere Čingrije i dubrovačkih narodnjaka za sustavnim kulturnim napretkom u kontekstu osnivanja prirodoslovnog muzeja kao dobre polazišne točke za novije aktivnosti. Zasluge u osnivanju muzeja dodijeljene su Antunu Dropcu na temelju respektabilne znanstvene djelatnosti, prvotno vidljive u duhu hobizma. Drobac se najviše zanimao za napredak prirodoslovnih znanosti i kulturne emancipacije uopće skupljajući raznolike vrste biljaka u svom Kabinetu prirodopisa u Dominikanskom samostanu koji mu je s vremenom postao prostorno nedovoljan za daljnja istraživanja i prikupljanja istraživačkih eksperimenata.¹⁸⁸ Pero Čingrija zastupao je mišljenje kako bi tadašnja dvorana Općinskog vijeća mogla poslužiti kao adekvatna prostorija za osnivanje muzeja dok bi se vijećnica premjestila u neku drugu prostoriju. Čingrijini prijedlozi su na koncu uslišeni te je vijeće premješteno u drugu prostoriju unutar iste zgrade.¹⁸⁹ Time je novoosnovani Domorodni muzej poprimio velike simpatije javnosti zbog brojnosti izloženih prirodoslovnih eksponata ali i drugih izložbenih materijala.¹⁹⁰

Dok su se istovremeno kovali planovi o urbanom razvoju grada, političke okolnosti popraćene gospodarskim problemima u gradu predstavljale su autonomnaškoj opoziciji povoljnu priliku za protunarodnjačkim aktivizmom. To se osobito vidi na primjeru formiranja Naprednog radničkog

¹⁸⁶ O zakladama Nike Amerlinga vidi: Rozana VOJVODA, „Identifikacija Nika Amerlinga na Bukovčevu „portretu nepoznatog” iz zbirke umjetničke galerije Dubrovnik: pozicioniranje portreta i kontekst narudžbe.“ *Mogućnosti: književnost, umjetnost, kulturni problemi* 1/2 (2021.): 18.

¹⁸⁷ Na općinskoj sjednici 3. studenog 1883. godine imenovane su tri žene koje su dobile zadaću dodjele kruha siromašnima u zakladi te su izabrane Jele Caboga, Angela Pavlović i Evangelina Rubricus. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 2.:* 29.

¹⁸⁸ PERIĆ, „Uloga“: 285.

¹⁸⁹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1869.-1875.) knj. 1.:* 568-569.

¹⁹⁰ PERIĆ, „Uloga“: 286.

društva 1873. godine¹⁹¹ s evidentnom autonomaškom organizacijskom strukturom.¹⁹² Njihov prvotni interes bio je pridobiti šire mase i potencijalno povratiti općinsku prevlast. Potonje društvo je prema formiranim statutarnim načelima i brojnošću od 400 članova¹⁹³ imalo za cilj djelovati prema izvanstranačkim modelima bez uplitanja političkih koncepcija u rad društva.

Za Čingrijine narodnjake formacija društva takvog tipa je vrlo očiti *conditio sine qua non* u smislu kako će s postojanjem takvog udruženja dobiti profiliran kadar koji će se moći oduprijeti narodnjačkoj prevlasti. Intencije za rušenjem društva su dakako postojale, osobito u svijesti načelnika Rafa Pozze i Pere Čingrije koji su najglasnije proklamirali suzbijanje djelovanja potonjeg udruženja.¹⁹⁴ Prateći etabliranje *Društva od napretka*, nekolicina njegovih prvaka poput Antuna Selaka i Jera Savaste potpala su pod Pozzin i Čingrijin utjecaj postupno vršeći politizaciju društva, suprotno statutarnim načelima o njegovoj političkoj distanci zbog čega je došlo do istupa nekolicine članova iz Društva.¹⁹⁵

Neposredno prije sustavnijeg provođenja politizacije, dubrovački narodnjaci uzvratili su udarac formiravši polovicom 1874. godine *Dubrovačko radničko društvo* pod predsjedništvom Jera Savaste, pokroviteljstvom Nika Amerlinga i predvodničkom palicom Pozze i Čingrije, koji po osnutku društva postaje njegov počasni član.¹⁹⁶ Potrebno je istaknuti kako je njihova djelatnost osnažila nacionalni duh Dubrovnika uz pomoć *Dubrovačke građanske glazbe* koja je kroz proklamaciju kulturne djelatnosti približila politička tijela vlasti s običnim pukom. Doslovce je poistovjetila kulturu i politiku kao dva usko povezana narativa u kojem pučanstvo srednjeg i nižeg ranga postaje novim konzumentom kulturnih manifestacija u gradu.¹⁹⁷

¹⁹¹ KAPOVIĆ, *Radnički pokret*: 58-59.

¹⁹² Osnivači Naprednog radničkog društva: Abel Seragli, Frano Blazić, Jakov Benportah, Vincenzo Garzoni, Ludovico Marotti, Stijepo Matičević i Đuro Milošević (*Ibid*: 58.).

¹⁹³ Članstvo društva činili su zlatari, kovači, urari, kožari, bačvari, drvodjelci, liječnici, brijači, papučari, postolari, vlasuljari, inženjeri, trgovci, gostioničari, pekari...(*Ibid*: 59.)

¹⁹⁴ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 145-146.

¹⁹⁵ KAPOVIĆ, *Radnički pokret*: 59.

¹⁹⁶ *Ibid.*: 58. Pored predsjednika Savaste, upravu su činili Antun Selak, Antun Kelez, Pero Čingrija, i Antun Vučetić. Nije naodmet istaknuti kako je osnutak društva izazvao velikog odjeka u narodnjačkoj javnosti u svim hrvatskim zemljama zbog čega su pojedina eminentna lica hrvatske povijesti 19. stoljeća poput biskupa Jurja Strossmayera, bana Ivana Mažuranića, prvaka dalmatinske Narodne stranke Miha Klaića uputile čestitke dubrovačkim narodnjacima u povodu velikog postignutog uspjeha (OBAD, „Počeci radničkog pokreta u Dubrovniku.“: 217.).

¹⁹⁷ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća – Ustav Dubrovačke građanske muzike (1876.-1886.) knj. 2*: 557-561.

Nužno je dati pretpostavku kako će Dubrovačko radničko društvo u kasnijim razdobljima postati posredni faktor pri intenziviranju prvih unutarnjih stranačkih sukoba u Narodnoj stranci, odnosno unutarnjih razdora u pojedinim strukturama gradske vlasti i domaćih privrednika.

6.2. Hercegovački ustanak 1875-1878. – značajna politička emancipacija Pere Čingrije

Posjet cara Franje Josipa Dalmaciji i Dubrovniku odavao je dojam kako je na pomolu relativno mirno razdoblje za Dubrovnik i njegovu okolicu.¹⁹⁸ S druge strane, nezadovoljstva i zveckanja oružjem u susjednoj Hercegovini dolaze do točke usijanja. Uzavrela atmosfera prijetnji i verbalnog izražavanja nezadovoljstva zamijenjena je pucnjevima i kaotičnom situacijom u naseljima Dračevo i Nevesinje odakle se ustanička atmosfera širi čitavim Bosanskim pašalukom. Nezadovoljstvo zbog obveznog plaćanja zemljarine, ubiranja desetine uroda, niza dadžbina za uzgoj i preradu duhana, vina, rakije i sličnih proizvoda potaknulo je bosanskohercegovačke seljake na djelovanje, kako bi se putem oružanog otpora potencijalno izvukli iz ralja zaostalog osmanskog zakonodavstva. Zasigurno je posrijedi historiografski najzapaženije razdoblje druge polovice 19. stoljeća, polučivši nekolicinu edicija bosanskohercegovačke historiografije, sustavno i kronološki interpretirajući svu fluidnost i turobnost trogodišnjeg socio-političkog previranja.¹⁹⁹

Imajući u obzir prirodno-geografski položaj Dubrovnika te njegove uže i šire okolice, ne treba sumnjati u visok stupanj zainteresiranosti gradskih vlasti i javnog mnijenja za uključenjem u sve

¹⁹⁸ O dolasku cara Franje Josipa i političkim konstelacijama tijekom 1875. vidi: Stijepo OBAD, „Putovanje cara Franje Josipa I. po Dalmaciji 1875. godine“, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja.“* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 39-65. Marko TROGRLIĆ i Zvonimir FOKER, „Posjet Franje Josipa I. Zadru i Splitu 1875. godine. Priča o dva grada kao o dvije paradigme političkih prilika u Dalmaciji preporodnog doba“, u: Josip Vrandečić i Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja.“* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 67-90; Ivica PULJIĆ, „Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini“, u: Josip Vrandečić i Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja.“* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 91-118; Josip VRANDEČIĆ i Zvonimir SABLJO, „Velika istočna kriza 1875.–1878. godine“, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja.“* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 119-171. Vladarev boravak u Dubrovniku protekao je u vrlo mirnim okolnostima, a historiografija se njegovim posjetom posvetila kroz povijesno-umjetnički pristup te ekonomski pristup. Više o boravku cara Franje Josipa u Dubrovniku vidi: Ivo PERIĆ, „O najvećem dubrovačkom jedrenjaku, izgrađenom u Gružu.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 33 (1995): 217-222. Dalibor PRANČEVIĆ, »Slavoluci i(li) spomenici. Načini obilježavanja prisutnosti cara i kralja Franje Josipa I. u javnom prostoru Dalmacije i Kvarnera u drugoj polovini 19. stoljeća.« *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 44/1, (2020.): 131-148.

¹⁹⁹ Andrija NIKIĆ, „Paškal Buconjić: glavni uzroci ustanka kršćanskog stanovništva u Hercegovini (1875). Kratak osvrt na namete.“ *Croatica Christiana periodica* 5/8 (1981): 67-89.; Andrija NIKIĆ, *Hercegovački ustanak 1875* (Mostar-Veljaci, Franjevačka knjižnica i arhiv, 1995.); Dušan MUSA, *Hercegovački ustanak 1875.-1878.* (Sarajevo, Rabic, 2021.).

aktualnosti povezane s izbijanjem ustanka, njegovom tijeku, načinima snabdijevanja ustanika te skrbi o civilima podložnih katastrofalnim egzistencijalnim uvjetima. Ne treba polagati sumnju niti u to da je jedini način za spašavanjem egzistencije bio poriv za masovnim migracijama, nudeći se kao rješenje za spas od oružanog stanja, krvoprolića i općeg stanja koje je od 1875. u Bosni i Hercegovini postalo svakodnevnom pojavom.

S obzirom kako je posrijedi multinacionalno područje s prisutnim hrvatskim, srpskim i muslimanskim stanovništvom, izbijanje ustanka imalo je velikog odjeka u svim hrvatskim zemljama, osobito unutar narodnjačkih krugova koji su s dozom podrške i solidarnosti promatrali aktualne događaje.²⁰⁰ Međutim, hrvatska politička javnost te zemaljska i lokalna tijela vlasti nisu se zaustavila isključivo na pružanju verbalne podrške ustanicima. Predstavnici zemaljskih vlasti otpočeli su sustavnu organizaciju udruženja pomoću kojih bi se snabdijevalo ustanike u materijalnim dobrima osiguravajući im potrebite količine hrane, odjeće, obuće, oružja i sl. Zbog toga je u Zadru formiran *Središnji odbor za pripomoć nevoljnim Bošnjakom i Hercegovcem*,²⁰¹ utjecavši na osnutak lokalnih podružnica u svim važnim dalmatinskim središtima s ciljem slanja kontigenata pomoći u ustankom pogođena područja. Prateći propulzivnost takvih udruženja, i Dubrovčani su formirali vlastiti odbor unutar kojeg je svoje počasno članstvo i naglasnije djelovanje imao Pero Čingrija, što se najbolje može vidjeti prema rukopisnoj ostavštini povezanoj s problematikom Hercegovačkog ustanka.²⁰²

U počecima ustanka vidljivo je Čingrijino protivljenje slanju novca u Hercegovinu. Zastupao je stajalište snabdijevanja u živežnim namirnicama, odjećom i oružjem kao osnovnim potrepštinama nužnima za preživljavanje i provedbu ustanka, osobito tijekom zimskog perioda.²⁰³ S obzirom na prvotna neutralna stajališta habsburških vlasti i skoriju promjenu mišljenja prema situaciji u Bosni i Hercegovini, dubrovački odbor za pomoć pobunjenicima uglavnom je djelovao pritajeno, zaprimajući obavijesti i novčana sredstava od strane zadarskog odbora i dubrovačke općine.

²⁰⁰ Odjek ustanka u Banskoj Hrvatskoj, Vojnoj krajini i Dalmaciji vidi kod: ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*: 89-96.

²⁰¹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 147.

²⁰² O Hercegovačkom ustanku iz rukopisne ostavštine Pera Čingrije vidi: HR-DADU, OFČ. X – 7Ba; X - /Bb; X – 7Bc; X – 7Bd, kut. 12.

²⁰³ HR-DADU, OFČ. X-7Ba, 14, kut. 12. U pismu Ivana Vrankovića poslanom Peru Čingriji Vranković naglašava kako poštuje Čingrijino negativno stajalište o slanju novčanih sredstava ustanicima već osnovnih stvari potrebnih za uzdržavanje ustanika.

Prema rukopisnoj ostavštini, evidentni su Čingrijini zalozi za slanjem novca i s ciljem kupnje oružja.²⁰⁴ Međutim, navedene svote nisu isplaćene isključivo od strane zadarskog odbora, već i od drugih globalnih organizacija s prisutnom slavenskom migrantskom strukturom. Takva društva sačinjena su od onih članova koji su imali i najmanje poveznice s područjima zahvaćenih ustankom zbog čega je dijaspora bila nerijetko uključena u slanje pomoći pobunjenicima. Tako je Slavenski odbor u San Franciscu pod predsjedništvom Ivana Ivankovića bio u čestom kontaktu s Perom Čingrijom, transportirajući pozamašne svote za potrebe snabdijevanja pobunjenika.²⁰⁵

S obzirom na Čingrijinu zastupljenost u odboru te političko djelovanje na zemaljskoj i općinskoj razini, ustanički prvaci, inače vrlo dobri Čingrijini poznanici, polagali su velike nade u pomoć dubrovačkog odbora pod njegovom ingerencijom. Tim više i zato jer zadarski odbor nerijetko nije bio u mogućnosti slati kontingente pomoći preko granice zbog rigidne granične kontrole stvarajući otegotnu komunikaciju lokalnih odbora s ustaničkim predvodnicima.

Razloge nedostatne pomoći Pero Čingrija tumačio je kao posljedicu neorganiziranosti ustaničkih skupina za koje dubrovački odbor nerijetko nije mogao odrediti njihovu točnu lokaciju sve dok odbor ne bi zaprimio pismo pomoći u kojemu se potražuje hrana i ratna oprema.²⁰⁶ Dubrovačka općina bila je upućena u djelovanje odbora za pomoć ustanicima, no zbog pritiska austrijskih vlasti nakon 1876. godine,²⁰⁷ općinske vlasti nisu mogle značajno pripomoći u postizanju kohabitacije s ustanicima, iako su načelno podržavali ideje tamošnjeg seljaštva. Zbog toga je dubrovački Odbor pod Čingrijinim predvodništvom djelovao bez pretjeranog uplitanja općinskih vlasti u poslove Odbora.

Iako su se lokalne vlasti distancirale od pojedinih poslova, problem priljeva izbjeglica nije mogao biti prepušten isključivo ograničenim ovlastima Odbora. U Dubrovnik migriraju uglavnom osobe distancirane od sudjelovanja u sukobima, zbog čega pribjegavaju u prostorno blizak i miran prostor. Velika se pozornost davala utanačenju financijskih sredstava za svaku općinu unutar dubrovačkog kotara kroz zaprimanje izvještaja drugih općina o statusu izbjeglica i njihovoj brojnosti.²⁰⁸ Sve zamašniji priljev izbjeglica u grad Dubrovčanima je onemogućavao držanje

²⁰⁴ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

²⁰⁵ HR-DADU, OFČ. X – 7Bd, spis br. 298, kut. 12.

²⁰⁶ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

²⁰⁷ Spomenute godine su austrijske vlasti promijenile politiku prema situaciji u Bosni i Hercegovini. Još u začetima ustanka, austrijske vlasti su zastupale neutralno stajalište prema tamošnjoj situaciji. Međutim, veliki priljev izbjeglica u sve hrvatske krajeve, stopirao je neutralnost vlasti karakterizirajući izbjeglice ratnim zarobljenicima i pružanja otpora za bilo kakvim slanjem pomoći ustanicima i njihovim vođama (BERSA, *Dubrovačke*: 274.)

²⁰⁸ HR-DADU, Izbjeglice iz Hercegovine, 1875. Fond 83, KPD, spis br. 316.

situacije pod kontrolom zbog čega je suočavanje s prihvatima odbjeglih žena, djece i starijih osoba postajalo dubrovačkom svakodnevicom.²⁰⁹ Radi toga, Odbor je utanačio odredbe o subvencioniranju izbjeglica u prehrani i liječničkoj pomoći, osobito za oboljele od malarije, tifusa te drugih bolesti uzrokovanih lošim uvjetima u izbjeglištvu. Antun Drobac, uz krug suradnika imao je zadaću pripremati lijekove i svu potrebitu medicinsku opremu za oboljele smještene u ograničenim prihvatnim kapacitetima u Lazaretima.²¹⁰

Iako se u početku moglo naslutiti kako će Lazareti²¹¹ biti dovoljan kompleks za prihvrat izbjeglica, uskoro se takva uvjerenja pokazuju neopravdanima. Sve veći priljev hercegovačkog stanovništva nevjerojatnom brzinom popunio je sve raspoložive kapacitete a općinskim vlastima namatnuo teško breme u potraživanju rješenja za prihvatom onih izbjeglica za koje osoblje u Lazaretima nije bilo u mogućnosti skrbiti.²¹² Prema zapažanjima J. Berse, gotovo nije postojala niti jedna gradska ulica u kojoj neka majka nije klečala s djetetom u naručju, moleći slučajne prolaznike za milostinju.²¹³ Zbog toga gradske vlasti potražuju novo potencijalno izbjegličko prihvatilište pazeći da novi prihvatni kompleks ne iziskuje velike financijske izdatke. Prvotne ideje su uvriježene za gradnju drvenih prihvatilišta u Gružu, Lapadu te na Pilama i Pločama koji su prema tadašnjim kapacitetima jedva mogli zbrinuti dvije petine izbjeglica.²¹⁴ Heterogena stajališta gradskih vijećnika nisu polučila velikog pomaka osim u težnjama Pere Čingrije da sve izbjeglice budu smještene u nekolicini obnovljenih kuća u Gružu i Komolcu, čime bi se raspršene bjegunce prikupilo u ovom slučaju u veće grupacije.²¹⁵

Imenovan je tročlani odbor uz zadaću da se u roku od osam dana preispita stanje na terenu i o svemu obavijestiti Općinsko Upraviteljstvo. Članovima odbora imenovani su Mato Natali, Niko Vodopić i Baldo Kosić.²¹⁶ Iako se išlo prema putanji kojom se Pero Čingrija načelno protivio,

²⁰⁹ BERSA, *Dubrovačke*: 273.

²¹⁰ HR-DADU; *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1877.) Fond 83, KPD*, spis br. 268.

²¹¹ Lazareti su kompleks podignut još iz vremena pandemije kuge. Dubrovačke vlasti su podignule sporni kompleks kako bi uvezena trgovačka roba i trgovci iz kužnih područja u Lazaretima proveli propisanu karantenu. Za vrijeme Hercegovačkog ustanka, o pribjeglom stanovništvu su se brinuli lokalni liječnici i žene organizirane u humanitarne odbore. Antun BAČE i Ivan VIĐEN. „Lazareti na Pločama od pada Dubrovačke Republike do danas (1808.-2013.).“ *Prostor* 21/2,46 (2013): 326-339.; O djelatnosti novovjekovnog dubrovačkog lazareta vidi u: Vesna MIOVIĆ, *Dubrovački ples s kugom – vrijeme Lazareta na Pločama* (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2022.)

²¹² BERSA, *Dubrovačke*: 273.

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.: 3.*

²¹⁵ Riječ je o smještajnim kapacitetima koji su obnovljeni nakon rusko-crnogorske agresije 1806. godine., *Ibid*: 4.

²¹⁶ Pero Čingrija bio je kandidatom za člana odbora. S obzirom na samo jedan glas podrške nije primljen u redove istog. HR-DADU, *Ibid*: 3

postavljanjem devetnaest prihvatnih šatora u Gružu i na Pločama priželjkivalo se djelomično rješavanje problema u pronalasku privremenog smještaja za određeni broj izbjeglica.²¹⁷ Izbjeglička kriza osjećala se u svakom većem naselju, njegovoj ulici, trgu i kući. Ne postoji osoba koja se na bilo koji način nije uključila u organizaciju pomoći bjeguncima. U takvim akcijama nerijetko su bile involvirane i žene naročito kada je zadatak bio izrada odjeće, obuće te podučavanje o osnovnim higijenskim normama, dok su starije dubrovačke gospođe pripravljale napitke od ljekovitog bilja.²¹⁸ Kao posljedica prisutnosti izbjeglica u svakom kotarskom naselju, osobito u Župi Dubrovačkoj, Stonu, Slanome i kotarskom središtu, lokalni odbori su na mjesečnoj razini podnosili izvješća o zaprimljenim izbjeglicama, njihovim željama i molbama te sveukupnu brojku pridošlih obitelji. Evidencije izbjegličkih obitelji bile su od krucijalne je važnosti kako bi se odredio financijski iznos koji će se utrošiti za skrb o pojedinoj obitelji ili individualcu.²¹⁹ Bitno je istaknuti kako su mjesečni iznosi podijeljeni na tri dijela pri čemu je za svako tromjesečje propisan početni i završni nadnevak financiranja uz točan iznos u fiorinima i soldima za određeni broj osoba.

U počecima ustanka izdvajana su manja financijska sredstva. Međutim, kako je priljev izbjeglica postajao sve veći, izdvajanje većih svota postaje očigledno. U prvim mjesecima od izbivanja ustanka vidljivo je kako su se za prva dva tromjesečja izdvajale gotovo jednake svote pomoći, da bi gotovo svako treće tromjesečje imalo znatno veću svotu od prethodna dva bez obzira je li posrijedi jednaki broj izbjeglica u svakom tromjesečju ili je njihov broj veći.²²⁰ Ne može se sa stopostotnom sigurnošću dati siguran zaključak već bi se dalo pretpostaviti kako je tijekom posljednjeg tromjesečja prevladavao veći priljev izbjeglica kojima zakonsko boravište u Dubrovniku ili neposrednoj okolici stupa na snagu tek s prvim danom novog mjeseca.²²¹

²¹⁷ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.:* 3.

²¹⁸ BERSA, *Dubrovačke*: 273.

²¹⁹ Iz pobrane dokumentacije vidljivo je kako se pred kraj ili početak novog mjeseca podnosio izvještaj o propisanim iznosima za svakog bjegunca. Takvi iznosi su se na mjesečnoj razini kretali uglavnom u iznosu od 590 do 610 fiorina (ne nužno) za prosječno 390 do 400 bjegunaca u svakom tromjesečju. Pošto dokumenti nisu memorirani, vidljivi su pod naslovom *Nota* (za popise sredstava u hrani i drugim potrepštinama) te *Resconto* (poredak financijskih izdataka za svako tromjesečje) HR-DADU; *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1877.) Fond 83, KPD*, spisi nisu numerirani (nesređena građa).

²²⁰ Primjerice, tijekom listopada 1877. godine za prva dva tromjesečja se izdvajalo 195 fiorina i 50 solada za 390 i 391 izbjeglicu, da bi za jednaki broj izbjeglica se u trećem tromjesečju izdvojilo 214 fiorina. Svega godinu dana kasnije, za listopad 1878. godine za prva dva tromjesečja izdvojeno je 194 i 196 fiorina i 50 solada za 388 i 393 osobe da bi u trećem tromjesečju bilo izdvojeno 215 fiorina za 392 osobe. HR-DADU; *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1877.) Fond 83, KPD*; *Rasconto, 31. Ottobre 1877.*

²²¹ Rečeni podatak vidljiv u pismu jednog župskog učitelja, 4. prosinca 1877. HR-DADU; *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1877.) Fond 83, KPD*, spis nije numeriran (nesređena građa).

Neposredno pred jenjavanje ustanka postaje očigledno kako su lokalni pododbori nastojali nivelirati konačne iznose za svako tromjesečje s brojem izbjeglica, smanjujući konačne svote, vrlo vjerojatno zbog iscrpnosti sredstava i postupnog jenjavanja migracija od druge polovice 1878. godine.²²² U redovite mjesečne izvještaje odbora ulazila su i preispitivanja bjegunaca o fizičkoj spremi i mogućnostima zapošljavanja u gradu, izdvajajući one osobe koje fizički nisu spremne za rad.²²³ Prema tome, valjalo bi zaključiti kako lokalni odbori imaju interesa za adekvatnim zbrinjavanjem izbjegličkog stanovništva, osobito mlađe populacije nastojeći im osigurati nastavak školovanja te svu radno aktivnu populaciju involvirati u tržište rada kako njihova ionako već ugrožena egzistencija ne bi bila dovedena do ponora.

Nažalost, sadržajni historiografski podaci u kojima pojedinci prepričavaju svoja iskustva s ovom trogodišnjom krizom nisu raspoloživi. Može se samo predočiti činjenica kako je potrebno detaljnije posegnuti za arhivskim istraživanjima kako bi se dobile mjerodavne pretpostavke i zaključci. Osim Berse, najslikovitiji prikaz događaja iz osobne perspektive dao je Pero Čingrija u svojim memoarskim spisima. Imajući u obzir Čingrijin stupanj aktivizma u dubrovačkom odboru nedvojbeno ga se može okarakterizirati za gorljivog fanatika u intenziviranju ustanka te pomaganju izbjeglicama i pobunjenicima. Posrijedi su uglavnom dalmatinski dobrovoljci koji su svoju odvažnost i nacionalnu osviještenost poželjeli iskazati na bojnom polju čime su davali podršku lokalnom seljaštvu s ciljem inscenacije vlastitih ciljeva ali i predočiti vlastima u Monarhiji količinu nacionalne zastupljenosti unutar dalmatinskog stanovništva. Općenitog su stajališta kako je bosanskohercegovački prostor jedan od supstrata u ostvarenju ideje sjedinjenja hrvatskih zemalja u okviru kojih se podrazumijeva i integracija Bosne i Hercegovine s hrvatskim zemljama u jugoslavenskim okvirima.

Bilo kako bilo, potonji dobrovoljci bili su u čestom kontaktu sa Čingrijom koji je uz pomoć zadarskog odbora, dopremao osnovne živežne namirnice, odjeću i oružje. U mnoštvu privatnih pisama upućenih Peri Čingriji može se ilustrirati materijalni i egzistencijalni položaj pobunjenika. S obzirom na činjenicu kako je posrijedi ruralno i zaostalo periferno područje već oslabljenog Osmanskog Carstva, ne treba polagati sumnju kako je materijalno stanje pobunjenika bilo na rubu

²²² Tijekom studenog 1877. godine prvo tromjesečje je izdvojeno 390 fiorina za isti broj izbjeglica da bi u drugom i trećem tromjesečju bio izdvojen svega jedan fiorin više, dakle 391 fiorin za 391 izbjeglicu. HR-DADU; *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1877.) Fond 83, KPD: Rasconto, 30. Novembre 1877.*

²²³ U svakom mjesečnom izvještaju bi se navodilo prezime i ime osobe, dob te opis na talijanskom jeziku: *...e cio a motiva di essere innabile al lavora.* HR-DADU; *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1877.) Fond 83, KPD, spis nije numeriran (nesređena građa).*

održivosti. Učestali sukobi, upadi u sela, uništenje materijalne imovine imali su za posljedicu prekomjerne oskudice osnovnih potreština bez kojih odvijanje ustanka nije moglo ići u korist pobunjenicima.

Dovoljne količine oružja, hrane i odjeće ključni su čimbenici pomoću kojih se neki ustanak slabije sile može odvijati prema „zadanom planu“, osobito ako je posrijedi pauperizirano i gospodarski petrificirano područje. U takvim slučajevima, pomoć izvana bila je nužna čime isključivo vanjskopolitički i socijalni faktori mogu utjecati na potencijalno pozitivan ishod ustanka. Ukoliko se potonje argumentacije fuzioniraju sa situacijom u Hercegovini, jasno je vidljivo kako bez pripomoći prostorno najbliže urbane sredine, ustanak u Hercegovini ne može ići u korist pobunjenicima.

U takvim slučajevima Dubrovnik je imao nezaobilaznu ulogu u prihvatu izbjeglica i snabdijevanju ustanika uopće. Dakako, ponovno dolazimo do činjenice kako se zalaganje pojedinaca u takvim slučajevima isticalo vidno. Zalaganje Pere Čingrije za djelovanje odbora pokazali su njegov veliki interes za prikupljanjem informacija i spoznaja o svim aktualnostima koje su potresale domaću javnost. Rijetko koji Dubrovčanin je iz prve ruke dobivao informacije o tijeku ustanka, potrebama i željama ustanika osim Pere Čingrije. Tomu svjedoči njegova pisana ostavština i rukopisni memoari koji čuvaju mnoštvo korespondencija i dokaza o bliskosti te kongregaciji s pojedinim vođama ustanka poput Miće Ljubibratića²²⁴, Luke Petkovića i Peka Pavlovića.²²⁵ Čingrija je osobito hvalio nadarenost Peka Pavlovića i Luke Petkovića s kojima se tijekom ustanka više puta sastajao. Potrebno je naglasiti kako je malo koji dubrovački političar u jeku ustanka preuzimao rizik i posezao za putovanjima u ustankom pogođeno područje. Pero Čingrija je u trenucima kulminacije ustaničke atmosfere odlazio osobno se sastajati i razgovarati s pobunjeničkim vođama na hrvatskoj a u nerijetkim situacijama i na hercegovačkoj strani, ovisno

²²⁴ Mićo Ljubibratić (1839.-1889.) imao je nezaobilaznu ulogu ulasku crnogorskih postrojbi u sukob s Osmanlijama a svoje ustaničko raspoloženje je prenio i na prostor istočne Hercegovine krenuvši s bokokotorskog područja. Srpska propaganda ga je veličala za velikog osloboditelja Bosne i Hercegovine. Nakon ustanka je interniran u Linz a naknadno mu je određeno kako će njegovo mjesto boravka do daljnjega biti Graz. Detaljnije o Ljubibratiću i drugim ustaničkim vojvodama vidi u: Ivica PULJIĆ, „Uloga vojvode don Ivana Musića u ustanku hercegovačkih Hrvata“ Zbornik radova uloga Hrvata u Hercegovačkome ustanku (1875.-1878.) ur. Dušan Musa (2009): 217-272.

²²⁵ Peko Pavlović (1828.-1903.) je bio vojvoda i hajdučki harambaša u Crnoj Gori. Pročuo se po hrabrosti i vještini još u doba kneza Danila koji ga postavlja za čevskog kapetana. Istaknuo se u bitci kod Vučjeg Dola u kojoj su Turci poraženi, kao i u mnogim drugim bitkama tog vremena. Osobito se isticao za vrijeme Hercegovačkog ustanka predvodeći nekolicinu crnogorskih vonika zbog čega mu knez Nikola dodjeljuje titulu vojvode 1876. godine. PULJIĆ, „Uloga vojvode don Ivana Musića u ustanku hercegovačkih Hrvata“ 217-272.

o aktualnoj situaciji i rigidnosti prekogranične kontrole. Čingrija se s Lukom Petkovićem sastajao uglavnom u gradu, točnije u dućanu braće Bošković (kreatori buduće Boškovićeve zaklade).²²⁶ Najviše pisanih razgovora i susreta imao s Pekom Pavlovićem kojemu se u memoarima obraćao s biranim riječima i poštovanjem. Čingrija je cijenio Pavlovićevu odvažnost u ustanku, što na temelju zaključaka iz osobne korespondencije ili od hvalospjeva javnosti. S takvim namjerama je u pratnji Marinice Giorgi i drugih suradnika odlučio posjetiti Pavlovića.²²⁷

Giorgi i Čingrija bez prevelikih su poteškoća uspjeli na konjima/magarcima²²⁸ prijeći državnu granicu i sastati se s Pavlovićem²²⁹ prvenstveno zbog dobre organiziranosti i iskustva drugih pratitelja koji su poznavali teren i uvelike im olakšali put. Zanimljivo je spomenuti kako su čitavo putovanje do Pavlovića i nazad do Dubrovnika Čingrija i Giorgi prevalili bez oružja, smatrajući da im oružje nije potrebno - svjesni činjenice kako se sastaju s ljudima s kojima njeguju saveznički odnos.²³⁰ Razgovori su se uglavnom svodili na tematiku ustanka i snabdijevanja pobunjenika zbog čega se Čingrija nagodio s Pavlovićem kako će u dogovoru sa stonskim parohom Perom Bačićem i stonskim načelnikom Perom Perićem dogovoriti sigurne metode transporta hrane Pavloviću i njegovoj ustaničkoj skupini u trenucima potrebe.²³¹

Čitav kotar, osobito prostor Dubrovačkog Primorja je odisao prenapučenošću. Potonju tvrdnju najbolje može dokazati činjenica kako je do 23. studenog 1875. godine u Stonu zaprimljeno 1.717 izbjeglica,²³² dočim je do 15. siječnja 1876. na području gradske jezgre, Pila, Ploča, Gruža i Lapada boravilo ukupno 2.439 izbjeglica.²³³ Potonji popis se nastavio provoditi do veljače 1876. čime je iz konstatacija I. Perića vidljivo kako su na razni čitavog kotara boravile 18.343 izbjeglice.²³⁴ Politika popisivanja izbjeglica nastavila se intenzivno provoditi sve do okončanja ustanka 1878.

²²⁶ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ Čingrija u svojim memoarima ističe kako nije siguran s kojim tovarnim životinjama su prevalili toliki put. (*Ibid.*)

²²⁹ Opisuje njegov izgled odjevenim u bijelu uniformu s karakterističnom sabljom postavljenom na boku. (*Ibid.*)

²³⁰ *Ibid.*

²³¹ *Ibid.*

²³² HR-DADU; Izbjeglice iz Hercegovine 1875., Fond 83, KPD. *Specifiche nomine delle famigli ed individui dell ottomano rifugiatesi nel suolo austriaco e precisamente nei casali di Lisac, Padimoć Čepikuće e Trnovica della parochia di Lisac, Comune di Stagno, Distretto di Ragusa in Dalmazia fino il giorno 23. Novembre 1875.*

²³³ HR-DADU; Izbjeglice iz Hercegovine 1875., Fond 83, KPD. *Elenzo dei rifugiati Erzegovesi a Ragusa, Pile, Ploce, Gravosa e Lapad, 15.1.1876.*

²³⁴ PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje“: 507.

godine.²³⁵ Veliki broj migranata boravio je u gradu koji se gušio u problemu zbrinjavanja svih izbjeglica smještenih u Lazaretima te u mobilnim šatorima na Pločama.

Kako bi se suzbio sve zamašniji priljev izbjeglica, lokalnim vlastima je još 1876. godine izdana naredba da se izbjeglicama ne pruža nikakva pomoć u prehrani niti dozvoljava ulazak u grad.²³⁶ To je dovelo do jačanja revoltiranosti izbjeglica koji iz protesta dolaze pred općinu tražeći pomoć. S druge strane, gradske vlasti nisu posjedovale sredstva kojima bi potencijalno odbijali izbjeglice iz grada i neposredne okolice. Drugim riječima, veliki problem bila je nedostatna zdravstvena zaštita, budući su izbjeglice, osobito nakon sve većeg priljeva vojnika oboljevale od niza bolesti poput tifusa i malarije, ugrožavajući zdravstvenu sliku grada i okolice.²³⁷

Većina zaraženih bila je smještena u Lazaretima koji zbog ograničenih kapaciteta nisu mogli zaprimiti sve kontaminirane osobe, što posljedično dovodi do slobodnog kretanja oboljelih po gradu i okolici.²³⁸ Kao posljedica očekivano velikog priljeva bjegunaca, svaka dubrovačka općina je još od početka izbijanja ustanka imala zadatak redovito izvršavati popise svih već prisutnih i novopridošlih izbjeglica s naznačenim prezimenom, imenom i dobi. Osim grada, broj izbjeglica u ostatku kotara situaciju početkom 1876. prikazuje sljedeća tablica:

Naziv općine	Broj izbjeglica
Ston	2.921
Martinovići	215
Brgat	149
Grbavac	143
Zavrelje	122
Brašina	92
Soline	90
Čelopeci	27
Bosanka	24
Petrača	14
Čibača	7

²³⁵ O popisima svih izbjeglica, ponajviše na prostoru Dubrovačkog Primorja vidi: Ivica PULJIĆ, *Popisi izbjeglica iz Donje Hercegovine u Dubrovačko Primorje 1875.-1878. godine.* (Neum: Humski zbornik XI Muzej i galerija, 2008.)

²³⁶ BERSA, *Dubrovačke*: 274.

²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ *Ibid.*

Tablica 2. Broj izbjeglica u nekoliko dubrovačkih općina prema popisu iz 15. siječnja 1876. godine. HR-DADU; *Izbjeglice iz Hercegovine 1875., Fond 83, KPD. Elenzo dei rifugiati Erzegovesi a Ragusa, Pile, Ploce, Gravosa e Lapad, 15.1.1876.*

Prema predočenoj tablici vidljivo je kako je uz Dubrovnik i stonska općina involvirana za skrb o izbjegličkom stanovništvu, budući se još od početka ustanka Ston suočavao s nekontroliranim priljevom izbjeglica. Pored već spomenute brojke od 1.717 izbjeglica tijekom studenog 1875., M. Marić navodi kako je tijekom prosinca u stonskoj općini boravilo 3.400 izbjeglica.²³⁹ Međutim, prema predočenoj tablici, početkom 1876. godine vidljiv je pad broja izbjeglica za koje bi se moglo pretpostaviti kako je jedan dio pribjegao u druga područja dubrovačkog kotara ili se manjina vratila u svoje domicilno područje. S obzirom da je ustanak tijekom 1876. godine bio u punom zamahu, teško se takva konstatacija može uzeti kao pravovaljanom ukoliko su posrijedi fizički nesposobne osobe za sudjelovanje u otvorenim sukobima.

Politička pozornica Dubrovnika sa poluspuštenim zastorima promatrala je situaciju u neposrednom okruženju. Političke sukobe narodnjaka i autonomaša zasjenile su svakodnevne brige o zbrinjavanju izbjeglica i ranjenih vojnika. Prijepore i međustranačke sukobe osjenčali su dolasci istaknutih vojskovođa u grad čija je reputacija ukorijenjena u dubrovačkoj svijesti još od izbijanja pobune. Tako je u Dubrovnik pristigao vojvoda Ivan Musić s pratnjom naoružanih suradnika odjeven u narodnu nošnju i na bijelom konju. Mnoštvo javnosti pridošlo je pozdraviti Musića prateći ga do Kneževog dvora gdje mu je pripremljena rezidencijalna soba.²⁴⁰

Općepoznato stajalište srpskih političara po pitanju nacionalne pripadnosti Bosne i Hercegovine nakon okončanja ustanka, ne samo u Dubrovniku, već i ostatku hrvatskih zemalja polučilo je značajno produbljenje razdora u hrvatsko-srpskim odnosima u Narodnoj stranci.²⁴¹ Pojednostavljeno rečeno, protivljenje okupacije Bosne i Hercegovine sa srpske strane i pozdravljanje takvog čina od strane hrvatske političke javnosti katalizator su zaoštavanja odnosa i višegodišnjih političkih previranja kako u Dalmaciji, tako i u Dubrovniku.

²³⁹ MARIĆ, *Stanovništvo*: 180.

²⁴⁰ BERSA, *Dubrovačke*: 275.

²⁴¹ Srpski politički ekskluzivisti zastupali su stajalište kako Bosne i Hercegovina u etničkom smislu pripada srpskoj državi, nastaloj nakon spomenutog Berlinskog kongresa, dok su hrvatska stajališta u Narodnoj stranci zastupala mišljenje kako područje Bosne i Hercegovine treba sačinjavati jedinstveni južnoslavenski prostor sjedinjen prema programskim načelima stranke o fuziji svih hrvatskih zemalja među kojima je i bosanskohercegovački prostor potpadao pod takva načela. Više detalja oko novog političkog razdora nakon bosanskohercegovačkog ustanka vidi kod: ŠIDAK – GROSS – KARAMAN – ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*: 105-112.

Odljev srpskih političara iz Narodne stranke s početka 1880-ih poprima sve veći zamah. Odbjegle grupacije ponovno se okupljaju oko ideje o dubrovačkoj srpskoj prošlosti, postupno napuštajući ideju sjedinjenja hrvatskih zemalja.²⁴² Zaslugama Pere Čingrije i Rafa Pozze, sloga se na staklenim nogama, uspjela djelomično održati.²⁴³ Razlog leži u pokretanju prvog dubrovačkog književnog časopisa *Slovinac*²⁴⁴ koji je, iako kratkotrajnog publicističkog vijeka, imao za cilj održati hrvatsko-srpsku slogu i spriječiti nova produbljenja i stranačke odljeve. Prvi broj *Slovinca* izašao je 1.5.1878. godine pod uredništvom Luka Zore, pozdravljajući se kao jedini književni list u Dalmaciji nakon obustave *Zore Dalmatinske*.²⁴⁵ Proklamirao je književnost, umjetnost i obrt pozivajući eminentna književna lica na uzajamnu suradnju.²⁴⁶ Stoga, primarni izdavački fokus i sadržajni okvir lista karakterizirao je fluidnost u izlaženju tekstova s književno-umjetničkom tematikom, povijesnim reminiscencijama te izdavanja pjesama, soneta, tragedija i dr. Najslikovitiju djelatnost imali su pojedinci, poput Pere Budmanija, urednika Zore i Mede Pucića prevodeći eminentna književna djela na narodni jezik.²⁴⁷

6.3. Nove smjene u narodnjačkom Dubrovniku – političko osamostaljenje Pere Čingrije

Iako bi se moglo naslutiti kako će okončanje Hercegovačkog ustanka imati pogubnije posljedice u djelatnosti dubrovačkih narodnjaka zbog vidljivih nesuglasica sa srpskim narodnjacima, pogotovo jer su se približavali novi općinski izbori te izbor zastupnika za Carevinsko vijeće, konačan krah i razdor još neće ugledati svjetlost dana. Novi općinski izbori 1878. potvrdili su naklonost biračke javnosti prema narodnjacima koji ponovno osvajaju općinsku većinu. Međutim, krucijalne promjene popratile su smjenu na načelničkoj poziciji grada Dubrovnika kada je na konstituirajućoj sjednici Općinskog vijeća, 28. listopada 1878. po prvi put

²⁴² ŠIDAK – GROSS – KARAMAN – ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*: 109-111.

²⁴³ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 150-151.

²⁴⁴ Više informacija o *Slovincu* vidi: Nikola IVANIŠIN. „Značajke lirike u časopisu *Slovinac*“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 2 (1953): 369-382.; Nikola IVANIŠIN, „Časopis *Slovinac* i slovinstvo u Dubrovniku“. *Radovi Odjela za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* knj. 11. (1962.): 171-245.; Antun PAVEŠKOVIĆ. „Dubrovački *Slovinac* u kontekstu hrvatskog realizma.“ *Dani Hvarškoga kazališta* 26/1 (2000): 301-309.

²⁴⁵ *Slovinac*, br. 1. (1.5.1878.)

²⁴⁶ List je izlazio svaka dva tjedna, na početku i na polovici mjeseca. Za Dubrovnik je godišnja pretplata iznosila 4 fiorina dok je za ostale pretplatnike izvan grada iznosila 5 fiorina. List se dopremao diljem Monarhije i europskog kontinenta s troškovima pretplate od 15 franaka u Europi dok je u ostatku svijeta iznosila 20 franaka. (*Ibid.*)

²⁴⁷ Treba istaknuti kako nisu cjelovita djela izlazila u jednom broju lista primarno zbog propisane duljine svakog broja lista od osam stranica. Stoga, prostorna determiniranost nije dozvoljavala objavu cjelokupnih djela u jednom broju, već je svako djelo podijeljeno na čino ve i postupno objavljivano u svakom novom broju časopisa.

za dubrovačkog načelnika izabran Pero Čingrija.²⁴⁸ Ne treba polagati sumnje kako je podrška općinskih zastupnika u ovakvom izboru bila neupitna s obzirom na vrlo dobro poznatu stranačku i javnu djelatnost Pere Čingrije kojeg većina zastupnika tajnim glasanjem bira za novog načelnika.²⁴⁹ Posrijedi je značajan pomak u razvojnoj karijeri Pere Čingrije koji od kraja 1870-ih samostalno gradi sve uspješniji politički put u Dubrovniku i Dalmaciji.

Gradske vlasti sve do ljeta 1879. godine nisu polemizirale o bečkim izborima, već baveći se drugim gradskim poslovima poput postavljanja novog javnorasvjetnog sustava na sporadičnim lokacijama Pila, Konala i Place.²⁵⁰ „Predizborna šutnja“ gradskih vlasti konačno je okončana u ljeto 1879. godine kada je propisan izbor tročlanog povjerenstva predvođenog Perom Čingrijom²⁵¹, podržavajući vidno optimističnog Mihu Klaića u uspješnost izbora.²⁵²

Provedeni izbori pokazali su Klaiću kako je ambicioznost po pitanju provođenja izbora u korist narodnjacima ništa manje negoli tipična aluzija. Očit razlog tomu jest nesvjesnost kako srpsko članstvo u Narodnoj stranci priprema izbornu akciju kao osvetu zbog hrvatskih stajališta u vezi pripadnosti Bosne i Hercegovine, dakako suprotnih srpskoj ideji. Veliki izborni poraz²⁵³ Mihe Klaića polučio je intenziviranje srpske ekskluzivističke misli u čitavoj Dalmaciji pa tako i u Dubrovniku.²⁵⁴ Konačan raskol u gradu će se ipak otegnuti zbog spomenutih intencija *Slovinca* za održavanjem hrvatsko-srpske sloge. Međutim, prisutnost časopisa takvog tipa neće zaustaviti dubrovački hrvatsko-srpski razdor koji postupno poprima kulminirajući karakter.

Raskol u dalmatinskoj Narodnoj stranci neupitno će utjecati i na jedinstvo jezinog dubrovačkog ogranka čije se članstvo kroz deset godina postupno rasipalo. Međutim, pogleda li se jedinstvo gradske vlasti u Dubrovniku, situacije postaje bitno složenija. Općinsko vijeće nastavilo je provoditi redovite sjednice rješavanjem aktualnosti i problema urbane prirode. Međutim, složenost vanjskopolitičke situacije i počeci razdora sa srpskim suradnicima dovesti će

²⁴⁸ *Slovinac*, br. 13. (1.11.1878.)

²⁴⁹ Općinski prisjednici imenovani su sljedećim redosljedom: Vlaho de Giulli, Baldo Đivović, Miše Bona, Pero Marić, Pero Jakšić i Mato Pavlović. *Slovinac*, br. 13. (1.11.1878.); PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 150.

²⁵⁰ Zastarjeli sustav javne rasvjete polučio je rasprave oko pribavljanja novih javnih svjetiljki pokretanih na petrolej koji je gradskim vlastima bio teško dostupan i prilično veliki financijski teret. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 105.

²⁵¹ Izabrani su Jakov Tolentino, Pero Čingrija i Vice Bauta. *Ibid*: 115.

²⁵² O Mihi Klaiću više u: Trpimir MACAN, *Miho Klaić*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

²⁵³ Neočekivanim slijedom za narodnjake, srpsko članstvo je prigodom spomenutih izbora za kandidata podržalo autonomaša Gustava Ivanića umjesto za Mihi Klaića te istupaju iz stranke formiravši vlastitu Srpsku stranku i vlastito glasilo, Srpski list. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 150.

²⁵⁴ O razvoju srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji vidi: Tihomir RAJAČIĆ, „Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 47 (2005): 341-361.

do nedosljednosti u provođenju općinskih sjednica te čestih verbalnih sukoba čime se ilustriranje Čingrijinog rukovođenja gradom baca u sjenu zbog poljuljanih pozicija u vijeću i konfrontativnih polemika. To se može zamijetiti u ostavkama općinskih prisjednika od kojih prvi prisjednik Vlaho DeGiulli otvorio praksu napuštanja zastupničkih pozicija u Vijeću.²⁵⁵ Pojednostavljeno rečeno, gorući komunalni problemi, financiranje infrastrukturnih projekata dovode do dugotrajnih rasprava i čestih prekida sjednica što je u prijašnjim razdobljima bila iznimna rijetkost. Treba imati na umu kako se potonji problemi u početku neće odraziti na pitanje prevlasti dubrovačkih narodnjaka i njihov opstanak u okviru zadržavanja općinske većine. Pred njima predstoji još čitavo desetljeće međusobno nategnutih odnosa i postupnog rasipanja stranke na srpsku frakciju što će kulminirati tek koncem 1880-ih godina gubitkom vlasti.

S druge strane, pitanje rješavanja drugih poslova povezanih s urbanim razvojem grada nailaze na nesuglasice i nestabilnosti u gradskom vijeću. Pred gotovo svaku sjednicu zastupnici podnose niz utoka i nove ostavke sa zastupničkih funkcija. Tako će Baldo Đivović i Pero Marić pokrenuti novi veliki razdor i nesuglasice u stranci nakon što javnosti objelodane svoja odricanja s mjesta prisjednika i općinskih zastupnika.²⁵⁶ Pero Čingrija i većina zastupnika ne prihvaćaju potonje odreke zbog nedostatnih argumenata koji bi potencijalno polučili prihvaćanje ovakve odluke.

Dokazi koji neupitno dokazuju nestabilnost i razdor u upravnom jedinstvu jesu polemike o brojnosti općinskih prisjednika, smatrajući kako se njihov broj treba smanjiti na četiri prisjednika, dok je dio zastupnika odobravao ostanak na aktualnoj brojnosti od šest članova. Nakon dugotrajne rasprave utanačen je prijedlog o smanjenju općinskih prisjednika na četveročlano zastupstvo.²⁵⁷ Kao načelnik grada, Pero Čingrija je prema svim oblicima nesložnosti nastojao zadržati neutralno stajalište, budući mu načelničke ovlasti prvotno naglašavaju brigu za interese dubrovačke javnosti, kao i jedinstva u gradskom vijeću kojeg nije bio u mogućnosti uspostaviti.

Ne treba sumnjati kako su u aktualnoj situaciji krhkih unutarstranačkih odnosa, poglavito odnosa unutar gradskog vijeća neopravdani troškovi pobuđivali revolt i nezadovoljstvo vijećnika, osobito u kontekstu trošenja općinskih sredstava u organizaciji ceremonija prijema članova vladarske obitelji ili pak javnih proslava povodom vjenčanja u potonjoj ili proslave vladarevog rođendana. Pojedini dubrovački vijećnici ocjenjivali su to kao nepotrebne troškove u moru drugih

²⁵⁵ DeGiullijevom ostavkom ostalo je upražnjeno mjesto prvog prisjednika rezerviranog za Luja Saraku. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 123.

²⁵⁶ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 160.

²⁵⁷ *Ibid.*: 161.

komunalnih problema poput općinskog duga koji je gradskim vlastima i načelniku Čingriji remetio planiranje i realizaciju novih projekata.²⁵⁸ Posrijedi je jedna od kulminirajućih točaka i kapi koja je prelila već prilično ispunjenu čašu.

Događaj koji neupitno prelijeva tu čašu jest polemika o gradnji pogrebne crkve na gradskom groblju Boninovo 1881. godine. S druge strane, i problem nagodbe sa zakupnicima i graditeljima bitno su otežavali realizaciju gradnje. Prilično otegotnu okolnost u gradnji predstavljao je Mitar Pesini koji je prvotno trebao započeti gradnju s troškovima od 7.000 fiorina na teret zakupnika posjeda.²⁵⁹ Međutim, problemi nastaju zbog potrebitih dodatnih radnji na posjedu zbog čega su troškovi neumoljivo rasli a takvo stanje je dio zastupnika prilično revoltiralo.

Iako je načelnik Čingrija nastojao smiriti novonastalu situaciju, nemogućnost dogovora oko utanačenja iznosa gradnje rezultirala je protestnim izlaskom vijećnika Balde Đivovića i još nekolicine zastupnika iz prostorije općinskog vijeća i ostavke kompletnog Općinskog Upraviteljstva.²⁶⁰ Nije trebalo dugo čekati kako bi se novonastala situacija primirila ali nipošto nije mogla osigurati povratak na stanje prije eskalacije odnosa. Pošto očito nije mogao kontrolirati spornom situacijom, Pero Čingrija je podnio ostavku s mjesta općinskog načelnika zajedno s drugim članovima Općinskog Upraviteljstva; Mihom Markizom, Baldom Đivovićem i Perom Marićem.²⁶¹ Ostavku s mjesta vijećnika nedavno je podnio i Ivan Bersa kojeg je imenovanje za višu administrativnu službu u Zadru potaknulo za odlaskom iz Dubrovnika.²⁶² S obzirom na skoriju provedbu novih općinskih izbora 1882. godine, sporne ostavke načelnika Čingrije i drugih zastupnika donesene su koncem njihovih mandata. Bez obzira, ovakav eksces doveo je do one točke usijanja koja će remetiti rad gradske općine do provođenja novih izbora.

Politička uzdrmanost u gradu popraćena porazom narodnjaka na izboru zastupnika u Carevinsko vijeće ostavila je velike posljedice na opstanak sloge između hrvatskih i srpskih članova Narodne stranke u Dalmaciji i Dubrovniku. Takav raskol na zemaljskoj razini označavao je početak novog višedesetljetnog sukoba u kojemu narodnjaci na popis ideoloških protivnika pridodaju novoformiranu Srpsku stranku koja će sa *Srpskim listom* utjecati na učestale konfrontacije s *Narodnim listom*, a da ne govorimo o zastupljenosti konfrontacija u Dalmatinskom

²⁵⁸ O organizaciji svečanosti povodom npr. obilježavanja rođendana cara Franje Josipa vidi: *Slovinac*, br. 9. (1.5.1879.); *Slovinac*, br. 9. (1.5.1881.); *Slovinac*, br. 10. (10.5.1881.)

²⁵⁹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 236.

²⁶⁰ *Slovinac*, br. 13. (1.7.1881.)

²⁶¹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 239.

²⁶² *Slovinac*, br. 9. (1.5.1879.)

saboru.²⁶³ Ništa povoljnija situacija nije bila niti u Dubrovniku, međutim, takav raskol popraćen je postupnim rasapom u Narodnoj stranci zbog Čingrijinih i Pozzinih nastojanja za očuvanjem jedinstva i već spomenutih teza o Hrvatima i Srbima kao „dva oka u jednoj glavi.“ U tome se osobito iskazao Pero Čingrija naročito kada je stupio na poziciju načelnika grada čime je u relativno mladoj životnoj dobi (41 godina) izgradio ozbiljan politički imidž. S obzirom na kratkotrajnost načelničkog mandata od svega četiri godine, treba imati na umu kako se u ukupnom javnom životu Dubrovnika Čingrija morao boriti na dvije strane; s jedne očuvati hrvatsko-srpsko jedinstvo u stranci dok je s druge strane morao redovito brinuti o sadržajnosti sjednica Općinskog vijeća i postizati zadane ciljeve – opći napredak grada u političkom, društvenom, kulturnom i konfesionalnom smislu. S obzirom na spomenutu činjenicu kako su unutarstranački i općinski prijedori definitivno utjecali na Čingrijinu političku svijest – osobito ako se detaljno prouči veliki eksces u općinskom vijeću istupom čitavog Općinskog Upraviteljstva, Čingrijino upraviteljstvo vijećem i Općinom pokazalo je sve njegove slabosti. Stoga je istup nekolicine vijećnika utjecao i na njegovu osobnu inicijativu za odlaskom s mjesta načelnika. S druge strane, prema vidljivim spisima iz razdoblja od 1878. do 1882. vidljive su određene regulacijske promjene u gradu, mada isključivo u teorijskom smislu. Očita nastojanja za željezničkim spajanjem Dubrovnika sa svojim zaleđem, napredak u privredi i društvene emancipacije uopće će tijekom prvih godina osmog desetljeća 19. stoljeća, zbog nemogućnosti postizanja kvalitetnije kohabitacije, barem privremeno ostati mrtvo slovo na papiru.

6.4. Novi izbori, nova općina i nove odluke

Predizborna atmosfera kolala je čitavim gradom. Bez obzira na podnesenu ostavku, Peri Čingriji nije bilo u interesu u potpunosti napustiti Općinsko vijeće, već svojim sunarodnjacima pružiti drugu šansu u postizanju promjena koje su Dubrovniku nužne. Očito je kako je novom izbornom kandidaturom predstavljen javnosti kao primjer nepokolebljive osobe koja ne želi napustiti vlastite ideološke ciljeve zbog čega bi nedvojbeno izgubio pristranost javnosti. Sukladno tome, narodnjaci su pod Pozzinom i Čingrijinom predvodničkom palicom s velikim nadanjima iščekivali provedbu i ishod predstojećih izbora. Autonomaškoj struji su predstojeći izbori

²⁶³ Takve okolnosti značajno produbljuju nacionalističke tendencije na prostoru Dubrovnika, Dalmacije ali i u ostatku hrvatskih zemalja. O nacionalizmu na prostoru hrvatskih zemalja vidi u: Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. (Zagreb: Barbat, 2002.)

predstavljali novu svjetlu točku u potencijalnom povratu gradske vlasti. U čitavom političkom ozračju najviše su se isticale pristaše Narodne stranke, međutim, s bitnijim odstupanjima u jedinstvenoj predizbornoj djelatnosti. Grupacija nezadovoljnika, nesložna s aktualnom putanjom stranke izdvaja iz stranke, formirajući vlastiti odbor predvođen Matom Natalijem.²⁶⁴ Prema Natalijevom programu i Perićevim zapažanjima, postaje vidljiva privrženost nove frakcije autonomaškoj struji. Usprkos naumima kako će kroz tek začeti program uspjeti postići uspjeh vrijedan osvajanja općinske prevlasti, predizborna djelatnost Pere Čingrije kroz javne nastupe pokazala se prilično djelotvornom za potvrdu narodnjačke pobjede na izborima i ponovnom formacijom općinskog zastupstva s narodnjačkom većinom.²⁶⁵

Pobjeda narodnjaka nije označila povratak jedinstva u stranku, prvotno zbog postupnog uključenja bivših narodnjaka u redove dubrovačkog ogranka Srpske stranke.²⁶⁶ Shodno tome, treba pretpostaviti kako formiranje novog općinskog upraviteljstva nije moglo proteći kao „med i mlijeko“ što se prvotno moglo zamijetiti u metodama odabira novog načelnika i gradskih prisjednika. Tajnim glasanjem konstituirano Općinsko vijeće biralo je između dvojice kandidata za novog/starog načelnika: između aktualnog načelnika Pere Čingrije i bivšeg načelnika Rafa Pozze.²⁶⁷

Konačnim ishodom glasanja, za novog načelnika izabran je Rafo Pozza.²⁶⁸ Međutim, Pozza je ostao uvjeren kako će Pero Čingrija biti ponovno izabran za načelnika. Spletom okolnosti i za njega iznenađujućim odabirom, Pozza ističe kako mu nije u interesu ponovno preuzeti općinu zbog čega se odriče rečenog imenovanja. Čingrijin protest da se potonja odreka ne prihvati urodila je plodom a novi naknadni problemi nastaju zbog izbora ponovno restauriranog šesteročlanog

²⁶⁴ Monti izražava svoj istup iz Narodne stranke s nekolicinom istomišljenika te pristup izborima suprotno idejama Pozzinih i Čingrijinih narodnjaka. Do izbora 1881. Natali je bio članom Narodne stranke i zagovornik ideje sjedinjenja hrvatskih zemalja. Uskoro odstupanje od takvih ideja označit će zbližavanje s autonomaškom i srbokatoličkom idejom. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 153.

²⁶⁵ Pored spomenutog Natalijeveg odbora, formiran je još jedan odbor, onaj kojeg je predvodio Rafo Pozza. I. Perić, „Politički portret Pera Čingrije.“: 153. *Slovinac* izvještava kako su predizborni govori Čingrije i Natalija pozitivno ocijenjeni od strane javnosti ali uz eksces neimenovanog pojedinca koji je svojim zvižducima zaradio strogu kaznu zbog nemara. Ne može se točno odrediti kome su sporni zvižduci bili upućeni jer se u izvorima ne može točno odrediti o kojoj se osobi radi a niti su ga izvori poput *Slovinca* uopće imenovali. *Slovinac*, br. 22. (16.11.1881.)

²⁶⁶ Iz redova Narodnjaka, novoformiranoj Srpskoj stranci priključili su se pojedini privrženici katoličke vjeroispovijesti privrženi idejom poistovjećivanja Dubrovnika sa srpskom jezičnom, kulturnom i političkom baštinom. Tako se stranci priključuju Medo Pucić, Pero Budmani, Pero Castrapelli i Luko Zore. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije.“: 154.

²⁶⁷ S obzirom na kandidaturu za novi načelnički mandat, iako suprotno njegovim htijenjima, Čingrija nije mogao predsjedati sjednicom vijeća te su u njegovo ime za nadzornike izabrani Antun Drobac i Luko Zore. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 291.

²⁶⁸ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 291.

Općinskog Upraviteljstva s kandidaturom čak 19 zastupnika.²⁶⁹ Kako bi se mogao sustavno evaluirati konačan ishod izbora novog upraviteljstva, izbor za nove prisjednike po broju dobivenih glasova tabelarno je predložen u nastavku teksta:

Prezime vijećnika	Ime vijećnika	Ukupan broj glasova	Konačan ishod
Saraka	Riko	24	Prvi prisjednik
Bošković	Niko	23	Drugi prisjednik
Čingrija	Pero	19	Treći prisjednik
Ucović	Antun	18	Četvrti prisjednik
Drobac	Antun	16	Peti prisjednik
Vodopić	Niko	14	Šesti prisjednik

Tablica 3. Spisak kandidata za funkciju općinskih prisjednika. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.: 292.*

Prema dostupnom tabelarnom prikazu, vidljivo je kako su Saraka, Bošković, Čingrija, Ucović, Drobac i Vodopić imenovani novim općinskim prisjednicima čime je definitivno utanačen izbor nove/stare gradske vlasti. Shodno novonastaloj situaciji, Općinsko vijeće nastavilo je provoditi ritualne sjednice prema predviđenom planu i programu. Međutim, prigovor Pere Čingrije aktualizirao je pitanje opstanka vijeća u navedenom sastavu.

Problem nije bio pretjerano kompleksne naravi s obzirom na Čingrijin zahtjev za odstupom s mjesta trećeg prisjednika. Njegova odredba je u konačnici prihvaćena, no ne može se stopostotno zaključiti točan razlog donošenja takve odluke, budući je izborom novog prisjednika Čingrija zauzeo poziciju prvog prisjednika umjesto prvotno izabranog Nika Sarake.²⁷⁰ Time je konačno zaključena formacija nove vlasti na četverogodišnji period upravljanja općinom, ali s postupnim smjenama. Takva praksa, prisutna još u prethodnom narodnjačkom mandatu, vidljiva je od 1882. godine kada je nakon smrti Antuna Dropca ostalo upražnjeno prisjedničko mjesto kojeg je zauzeo Riko Drobac.²⁷¹ S obzirom da je aktivizam Antuna Dropca ponajviše od osnutka muzeja 1872. godine ostavio pompozno traga u lokalnoj svijesti osobito među njegovim stranačkim suradnicima, Općinsko vijeće, nakon određenog protoka vremena izdvojilo je dio novca za izradu

²⁶⁹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.: 291-292.*

²⁷⁰ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.: 295.*

²⁷¹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.: 307.*

Dropčevog brončanog poprsja, izrađenog od kipara Ivana Rendića. Brončana skulptura postavljena je u prostorije Dropčevog muzeja.²⁷²

Početak osamdesetih godina vidljiv je u djelomičnoj promjeni gradske vlasti. Narodnjaci su 1886. godine osvojili novi mandat u trajanju na još četiri godine. Međutim, očigledni razdori koji se pojavljuju u stranci popraćeni su čestim smjenama i novim ostavkama gradskih čelnika. Potonjim razlozima sukoba u stranci, pored ideološko-nacionalnih komponenti razdora treba pridodati definitivan odljev sve većeg broja „bivših narodnjaka“ srpskog podrijetla zbog već spomenute nesloge u stranci po pitanju sjedinjenja hrvatskih zemalja, pripadnosti Bosne i Hercegovine i južnoslavenske integracije uopće. Činilo se kako će jedinstvo u stranci uspjeti održati barem kakvu takvu stabilnost s hrvatskom političkom grupacijom. Međutim, neočekivanim slijedom za većinu narodnjačkog čelništva, pojedinci poput Meda Pucića i Pera Budmani doslovce „brišu“ uvriježene postulate narodnjačkih (hrvatskih) ideala te nove ideološke temelje grade lijepljenjem ideja srpskog ekskluzivizma u listu *Gušterica* od 1. studenog 1882. godine.²⁷³ Publikacija *Gušterice* nije uvriježila srbokatoličku ideju u stajalištima isključivo dobno zrelije građanske inteligencije, već dolazi do rađanja novih generacija Srba katolika sačinjenih od nekoliko naraštaja studenata te privredne mladeži okupljenih u redovima *Dubrovačke omladine*.²⁷⁴

Prema tome, korjenima srbokatolicizma u gradu pridružuje se nova svježa komponenta u genezi pokreta čije izmiješano članstvo postaje ukomponirano s iskusnim veteranima pokreta čineći s mlađim naraštajem novi opozicijski blok u narodnjačkom Dubrovniku. Time se vidno nastojala demoralizirati djelatnost vladajuće stranke i njezinih prvaka, osobito Pere Čingrije koji se nakon izbora za zastupstvo Dalmatinskog sabora 1883. godine povlači iz kluba Narodne stranke.²⁷⁵ U pismenom izvještaju istaknuo je kako je bio uvjeren u održivost hrvatsko-srpske sloge, no očito se u tome prevario zbog čega je u svrhu očuvanja vlastite ideološke dosljednosti istupio iz kluba stranke, smatrajući potonju odluku nužnom.²⁷⁶

²⁷² HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.) knj. 1.*: 452-453.

²⁷³ *Gušterica*, br. 1. (1.11.1882.)

²⁷⁴ STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri*: 18.

²⁷⁵ *Ibid.*: 19.

²⁷⁶ *Razlog dakle radi kojeg pretao sam biti članom tog slavnog kluba više za me ne postoji, za to ja se proračunam k mojijem starjem prijateljima da skupa s njima prosljedim onom stazom kjom sami se u početku moga političkoga života zaputio u službi svijeh onijeh kojijem je narodna stvar bila mila, bez razlike imena i vjere.* HR-DADU, OFČ, X-7L, o-18, kut. 13

Iz svega navedenog, očigledno je kako će kroz iduća razdoblja glavni faktori djelovanja stare i nove opozicije protiv vlasti biti demoralizacija, stranačka agitacija i neumorni prijevori zbog kojih će Dubrovnik biti najglasovitije poprište hrvatsko-srpskog sukoba.

6.5. Borba za željeznicu: Pero Čingrija u punoj političkoj snazi

Nužnosti proizašle iz potreba za kvalitetnijem odnosu lokalnih vlasti prema javnim površinama, osobito cestovnim pravcima, utrle su put ka novim modelima artikuliranja gospodarske slike nekog podneblja kroz uspostavljanje novih prijevoznih sredstava. Njihova postojanost iz historiografske perspektive simbolizira propulzivnost nekog područja prema modernosti. Već od druge polovice 19. stoljeća takve promjene postaju vidljive na temelju uspostavljanja gušće željezničke mreže u gotovo svim hrvatskim zemljama, osobito kada je riječ o području Banske Hrvatske i Hrvatskog primorja. Zbog toga su intencije državnih vlasti bile formirati redovitu željezničku liniju prema Rijeci čiji je vrtoglavi razvoj proizašao upravo na temelju zadovoljavajuće stope industrijskog razvitka. Prema tome, željeznička povezanost Austro-Ugarske Monarhije s Rijekom, Pulom i Trstom postaje značajna prilika za ubiranjem kvalitetnijih gospodarskih plodova.²⁷⁷

Promatramo li prostor Dalmacije, od polovice 1870-ih vidljivo je postupno povezivanje srednjodalmatinskih gradova sa zaleđem.²⁷⁸ Što se više geografski krećemo prema jugu možemo primjetiti sve rjeđu prisutnost željeznice da bi došli do samog Dubrovnika i uočili kako grad i u 1870-ima jedva ima dovoljno prohodne lokalne makadamske putove a kamoli željeznicu koja bi u mnogočemu za Dubrovčane bila prava ekonomska i tehnološka inovacija.²⁷⁹ Promatrajući

²⁷⁷ O željezničkoj povezanosti hrvatskih zemalja u 19. stoljeću se podosta pisalo. O željeznicama u Banskoj Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, osobito njihovim privrednim ulogama vidi: Igor KARAMAN, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*. (Zagreb: Školska knjiga, 1972.). Ekonomskoj ulozi, duljini željeznica u Hrvatskoj i Slavoniji kao i njihovim privrednim zalozima vidi: Mirjana GROSS- Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992.). Mikrohistorijski pristupom u gradnji željeznica na području kontinentalne Hrvatske vidi: Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, „Gradnja podravske pruge.“ *Podravski zbornik*, 21 (1995): 45-54.; Mira KOLAR, „Senjska željeznica“ *Senjski zbornik* 26/1 (1999): 247-283.; Miroslav SOHR, „Gradnja željezničkih pruga u požeškoj županiji krajem 19. stoljeća.“ *Zbornik Janković II/ 2* (2017): 117-126.; Problematika željezničke povezanosti u pojedinim gradovima izazivala je i vrlo žučne političke prijepore. Više o tome vidi: Nikola TOMAŠEGOVIĆ, „Polemika o željezničkom pitanju do 1862. godine u Pozoru i Narodnim novinama.“ *Povijest u nastavi* 12/23,1 (2014): 35-54. Suvremeni pogled na većinu željeznica u Hrvatskoj vidi: Siniša LAJNERT, *Ustroj željeznica u Hrvatskoj od Austro-Ugarske do danas*. (Zagreb: Hrvatske željeznice d.o.o, 2003.).

²⁷⁸ O uspostavi prvih željezničkih pravaca na tlu Dalmacije vidi: KARAMAN, *Privreda*: 266-290.

²⁷⁹ Dubrovačkim željezničkim pitanjem bavio se Oto Derner polemizirajući o uspostavljanju željezničke povezanosti Dubrovnika sa zaleđem i ulozi takve pruge od početka 20. stoljeća do ukidanja redovite željezničke linije. Oto

cjelokupnu situaciju u gradu tijekom 1870-ih godina, posve je očita zaostalost čitavog kotara u odnosu na ostatak Dalmacije i napose hrvatskih zemalja. Nerentabilan sustav makadamskih putova i njihova loša povezanost sa zaleđem kočili su adekvatno provođenje trgovačke djelatnosti s onim tržištima pomoću kojih je dubrovačko područje uživalo status legitimnog konzumenta robe iz neposrednog zaleđa te glavni protagonist u daljnjem transportu takvih proizvoda prema širim relacijama.

Ukupna gospodarska situacija grada i okolice bila je relativno mirna. Ekonomski kotači su se donekle pokretali ali nedovoljno kako bi se ostvarila zadovoljavajuća dobit. Ukoliko pridodamo krizu brodarstva od sredine 1870-ih, postaje jasno kako je gospodarski zaokret Dubrovnika zapravo imperativ u cilju postizanja što veće ekonomske produktivnosti i trgovačkog reciprociteta. S počecima izlaženja *Slovinca* osobito se naglašavala nužnost zaokreta ističući Gruž specifičnom lokacijom koja može uživati status tranzitne luke.²⁸⁰

Okončanje Hercegovačkog ustanka i okupacija Bosne i Hercegovine u Dubrovniku je postupno omogućila učvršćivanje svijesti o potrebitom željezničkom spoju Dubrovnika s nekolicinom bosanskohercegovačkih gradova, osobito sa Sarajevom, Mostarom, Stocem, Trebinjem itd.²⁸¹ Prema *Slovincu*, okupacijom Bosne i Hercegovine tranzitna trgovina kroz Dubrovnik odnosno Gruž postaje sve intenzivnija zbog čega se vjeruje kako će izgradnjom željezničkog spoja ona postati još zastupljenija.²⁸² S prvim polemiziranjima o potrebnoj željeznici vrlo često su se u javnosti i člancima *Slovinca* mogli iščitati usklici poput *Dubrovnice, ti dosad s mora, odsad s brda*.²⁸³ Time se nije željelo dati do znanja kako zbog novih globalnih trendova nastupaju promjene u novom načinu gospodarske fluktuacije grada kroz napuštanje pomorstva, već uz njegovu potporu da željeznički spoj do Gruža i njegova pomorska luka postanu dva usko povezana

DERNER, „Dubrovnik i željeznica I.“ *Dubrovački horizonti* 23 (1983): 29-37.; Oto DERNER, „Dubrovnik i željeznica II.“ *Dubrovački horizonti* 24 (1984): 34-40.; Oto DERNER, „Dubrovnik i željeznica III.“ *Dubrovački horizonti*, 25 (1985): 20-27.; Oto DERNER, „Dubrovnik i željeznica IV.“ *Dubrovački horizonti*, 26 (1986): Oto DERNER, „Dubrovnik i željeznica V.“ *Dubrovački horizonti*, 27 (1987.): 37-51., Oto DERNER, „Dubrovnik i željeznica VI.“ *Dubrovački horizonti*, 28 (1988): 31-44.; Oto DERNER, „Dubrovnik i željeznica VII.“ *Dubrovački horizonti*, 29 (1989): 39-49.

²⁸⁰ *Slovinac*, br. 6. (6.3.1881.)

²⁸¹ Intencije za gradnjom željeznice nisu rođene u tom razdoblju. Derner navodi podatak kako je još u prvoj polovici 1868. godine dubrovačka Trgovačko-obrtnička komora uputila spomenicu bečkoj vladi o nužnostima gradnje željezničkoj spoja Dubrovnika s Fočom i Užicama. U konačnici takav projekt nije realiziran, niti Derner iznosi precizirane podatke o ishodu takvog projekta već se bazira na ekonomske aspekte koji su polučili gospodarski teško podnošljivu situaciju u gradu i okolici. O. Derner, „Dubrovnik i željeznica I.“. 29-30.

²⁸² *Slovinac*, br. 6. (6.3.1881.)

²⁸³ *Slovinac*, br. 3. (2.2.1880.)

narativa koji bi potencijalno omogućili početke nove ekonomske stabilnosti i konačnog otvaranja Dubrovnika prema širim tržišnim odredištima.

Gradske vlasti postaju svjesne činjenice o nužnosti pronalaska rješenja koji bi pokrenuo ekonomski kotač grada. Stoga se koncem 1879. godine u redovima Općinskog vijeća polemiziralo o gradnji novih prometnih pravaca koji će povezivati grad s neposrednim zaleđem. Time bi se kroz napredak obrtništva povećala užurbanost grada i gospodarski oživio njegov suburban prostor.²⁸⁴

Kao dubrovački načelnik do 1882. godine, Pero Čingrija se načelno zauzimao za spornu problematiku, držeći da je od prvorazredne važnosti s ostatkom vijeća prihvatiti ekonomske faktore postojanja željeznice, izravno povezanih s prosperitetom Dubrovnika.²⁸⁵ Zanimljivo je spomenuti kako se kroz željezničko spajanje Dubrovnika ponovno počela reminiscirati njegova prošlost naglašavajući kako će dolazak željeznice doprinijeti prosperitetu „kakovog je Dubrovnik nekada imao“.²⁸⁶ Očito se time željelo naglasiti značenje njegovih razvojnih potencijala te utjecati da ovakav projekt dočeka konačnu realizaciju. Stoga se u Zapisnicima Općinskog vijeća i novinskim publikacijama mogu pronaći na desetine pisanih rasprava i članaka koji govore o potrebi željezničkog spoja Dubrovnika sa zaleđem zbog čega čitav projekt poprima laički nadimak „gvozdeni put.“

Prvi planovi lokalnih vlasti bili su preciziranje usputnih postaja i ucrtavanje putanje po kojoj bi se položile tračnice. Prvenstveno zbog gospodarskih razloga intencije vlasti bile su postaviti fokus na izradu nacrt željeznice od Dubrovnika, prolazeći desnom obalom Rijeke Dubrovačke do Mostara, nastavljajući desnom obalom Neretve do Sarajeva. Pero Čingrija u suglasnosti s ostatkom vijećnika načelno se zalagao kako bi željeznica bila od osobitog interesa za grad te kako bi formiranje Odbora te izdvajanje određenih sredstava iz općinske blagajne bili od velike koristi za neometano provođenje radova i konačnu realizaciju projekta.²⁸⁷ U tom slučaju, dubrovačka Općina je na redovitoj sjednici u ožujku 1880. izjavila kako je nužno što prije ustanoviti Odbor koji bi imao zadaću izraditi nacrt željeznice od Sarajeva te sve usputne postaje do Dubrovnika.²⁸⁸

²⁸⁴ *Slovinac*, br. 12. (21.4.1882.)

²⁸⁵ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica općinskog vijeća 10.3.1880., spis br. 450.

²⁸⁶ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica općinskog vijeća 6.4.1883., spis br. 604.

²⁸⁷ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Nenasovljeni i nedatirani dokument na talijanskom jeziku (nesređena građa)

²⁸⁸ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica općinskog vijeća 10.3.1880., spis br. 450.

Za potrebe izrade nacrtu Općina je morala snositi trošak od 25.000 forinti, uz dodatak da i carska blagajna „odriješi kesu.“ Općinski iznos od spomenutih 25.000 forinti podijeljen je na dva dijela s ciljem da jedan dio bude izdvojen kao zajam podignut na temelju objavljenog natječaja.²⁸⁹ Od nekoliko ponuda, Pero Čingrija i Općina prihvatili su ponudu Nike Svilokosa. Uložio je svotu od 15.000 forinti²⁹⁰ uz kamatnu stopu od 5% na rok otplate u trajanju od 25 godina.²⁹¹

Kada je riječ o ostalim sredstvima u iznosu od 10.000 forinti, Općinsko Upraviteljstvo uputilo je izvanredan proglas u kojemu se poziva javnost na ulaganje sredstava od 400 forinti podijeljenih na četiri dijela po 100 forinti. One osobe koje prilože iznos od 400 forinti ili četiri dijela po 100 forinti imale su privilegiju dobiti jedan glas koji im je omogućavao ulazak u Odbor za izradu nacrtu željeznice.²⁹²

Pero Čingrija zastupao je mišljenje kako bi za potrebe prikupljanja rečenog iznosa najbolje bilo kontaktirati elitu putem individualnih dopisa. Imao je svijest kako je elita svjesna važnosti ovakvog projekta te će vlastitim sredstvima pomoći financiranje projekta. Također, smatrao je kako se izrada nacrtu treba što prije realizirati, odnosno ne odugovlačiti čitav projekt. Čingrijini prijedlozi oko pozivanja dobrostojeće elite u financiranje projekta naišli su na odobravanje većine zastupnika zbog čega je proglas uspješno plasiran u javnost. S obzirom na odsutnost načelnika Čingrije u trenutku objave dvojezičnog proglaša, isti je donesen odobrenjem većine gradskih vijećnika pod „prisjedništvo“ Markiza Bone.²⁹³ Proglas je sastavljen na hrvatskom i talijanskom jeziku. Istaknuta je neupitna ekonomska važnost željezničkog spoja. S druge strane, Općina je gajila veliki optimizam vjerujući kako će se šira javnost aficirano odazvati i udijeliti dio sredstava. Međutim, sustavni podaci o participaciji javnog mnijenja nisu raspoloživi.

Konačnim utanačenjem spomenutog iznosa stvoreni su preduvjeti za imenovanjem odbora sačinjenog od sedamnaestorice članova²⁹⁴ pod predsjedništvom tadašnjeg načelnika Pere

²⁸⁹ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica općinskog vijeća 10.3.1880., spis br. 450.

²⁹⁰ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: 200. knj 1.

²⁹¹ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica općinskog vijeća 10.3.1880., spis br. 450.

²⁹² HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis br. 1204.

²⁹³ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis br. 1204.

²⁹⁴ Na određenim dokumentima, ovisno o razdoblju, broj članova se vrlo vjerojatno mijenjao. Na primjeru dokumenta u kojemu se poziva članove Odbora na sjednicu nerijetko se navodio i popis članova Odbora. Prema dokumentu iz 3. siječnja 1880. popisano je ukupno 14 članova Odbora: Niko Bošković, Enrik Kaboga, Giorgi Grkavac, Miho Markiz Bona, Frano Gondola, Pasko Kisić, Miloš Marić, Mato Natali, Rafo Pozza, Marko Petrović, Giovanni Rubricus, Eugen Saraka, Niko Svilokos i Mato Zamagna. HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: *Circolare*, 3. gennajo 1880.

Čingrije.²⁹⁵ Sjednice Odbora su se održavale vrlo često, a Pero Čingrija je pisanim putem pozivao sve članove Odbora na obvezu participiranja svakoj sjednici.²⁹⁶

Učestalo pretresanje ove problematike u redovima Općinskog vijeća za Čingriju je predstavljalo veliki zadatak. Imajući u obzir već stečeno iskustvo dubrovačkog načelnika, u razdoblju nakon 1882. godine Čingrija je redovito podnosio iscrpne izvještaje Općinskom vijeću o tijeku radova i fazama izrade nacrtu. U trenutku otvaranja rasprave o željeznici zauzimao bi načelničku poziciju jer je kao predsjednik Odbora i glavni rukovoditelj predradnji na nacrtu rukovodio svakom sjednicom, slušao niz sugestija te davao na glasanje sve prijedloge koji su se ticali željezničkog pitanja.²⁹⁷ Prema tome, i u razdoblju kada Čingrija nije obnašao funkciju načelnika, u većini slučajeva je kao prvi prisjednik i predsjednik Odbora za željeznički put ponovno zasjedao u načelničku fotelju i pitanje željezničkog spoja u suradnji sa stranačkim simpatizerima formirao je kao ideološki agens u redovima Općinskog vijeća.

Potonji Odbor imao je zadaću redovitog pisanog ili usmenog izvješćivanja o stanju s provođenjem izrade nacrtu. Imao je zadaću predočavati informacije o situaciji na terenu budući je posrijedi početak intenzivnih radova na preispitivanju terena. Razlog takvim radnjama bila je procjena situacije na području od Dubrovnika preko Mostara do Sarajeva pod ingerencijom tročlanog odbora sačinjenog od strane Antuna Dropca, Vlahu DeGiulli i Mate Zamagne, isključivo za dubrovačko područje.²⁹⁸

Odbor je dobio zadaću redovito informirati i bečko Ministarstvo trgovine te djelovati u skladu s njihovim smjernicama.²⁹⁹ Prvotno je za člana odbora izabran Lujo Serragli koji je u pisanom izvještaju iznio kako zbog visoke životne dobi više nije u mogućnosti obnašati slične funkcije. Vjerojatno je u pitanju fizička i psihička iscrpljenost budući da je posrijedi istaknuti član dubrovačkih narodnjaka koji se svojom višegodišnjom radom u Općinskom vijeću pružio određeni

²⁹⁵ Pored Pere Čingrije, odbor su sačinjavali i Markiz Bona, Niko Bošković, Enrik Kaboga, Frano Gondola, Đorđe Grkavac, Pasko Kisić, Miloš Marić, Rafo Pozza, Giovanni Rubricus, Eugen Saraka, Mato Zamagna, Antun Drobac, Marko Petrović, Niko Svilokos i Lujo Serragli. HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis iz sjednice Odbora 23. prosinca 1879. pod naslovom *Nell' ufficio Comunale*.

²⁹⁶ *Il sottoscritto si onora d' invitare i P. T. Signori membri del Comitato Ferroviario alla seduta che avra luogo domani alle ore 6: p:m nell' ufficio Comunale, per trattare vari argomenti relativi al tracciamento della Ferrovia Ragusa-Mostar-Sarajevo.* Pozivi su se pisali talijanskim jezikom a dokumenti naslovljeni pod *Circolare* s potpisom Pera Čingrije na dnu dokumenta. HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.: Circolare, 17. giugno 1880.*

²⁹⁷ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1887.-1892.)*; knj. 1.; 44.

²⁹⁸ Vjerojatno su terenska ispitivanja u Bosni i Hercegovini vršili lokalni ispitivači i članovi tamošnjih Odbora.

²⁹⁹ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis br. 469.

doprinos. Nema dvojbe kako je njegova dotadašnja politička karijera potaknula Čingrijin sedamnaestočlani odbor za rečenim imenovanjem.³⁰⁰

Kako bi se preliminarni radovi mogli provesti prema zadovoljavajućim kriterijima, gradske vlasti su zajedno sa Čingrijinim Odborom odlučile stupiti u kontakt s austrijskim inženjerom J. B. Altmanom. On se načelno pozitivno izjasnio u vezi čitavog projekta zbog čega je pristao na suradnju te potpisao ugovor s Čingrijinim Odborom 7. studenog 1881. godine. Na temelju rečenog ugovora, Altmann je dobio nadležnost u roku od šest mjeseci izraditi plan, prezentirati projekt i otpočeti s radovima.³⁰¹ S obzirom kako je kohabitacija na relaciji Altman-Odbor (Općina) bila vrlo učestala, to bi značilo kako je Altmann nerijetko morao putovati u Dubrovnik s obzirom na činjenicu kako je većina radova bila praktične prirode, zahtijevajući boravak na licu mjesta. Altmanove troškove putovanja i boravka u Dubrovniku snosila je Općina uz prisustvo drugih pomoćnih inženjera Burgera i Peltza te Altmanovog sina među kojima je Burger bio jedan od rukovoditelja radova jer je Altman zbog drugih projekata u Dalmaciji bio često odsutan iz grada.³⁰² Prema raspoloživoj dokumentaciji vidljivo je kako su prvotni planovi u vezi izdvajanja novca iz općinske blagajne te prve predradnje provedene bez velikih poteškoća zbog dogovora ugovorenih strana o redovitom izdavanju obveznica. Općina je kao jedan od krucijalnih dioničara imala obvezu izvršavati redovite isplate a u slučaju pravne nužnosti i pokretanja sudskog postupka imenovati odvjetnike i tužitelje.³⁰³

Prema raspoloživoj dokumentaciji vidljivo je kako su prve isplate sredstava iz općinske blagajne započele početkom studenog 1880. godine da bi intenzivnija obročna plaćanja započela tek iduće godine. Dakle, Svilokosov zajam od 15.000 forinti dubrovačka općina pohranila je u vlastitu blagajnu. Na temelju dogovora s Odborom, odnosno njihovim zahtjevnica za uplatom dijela sredstava, uplate na relaciji Općina-Odbor trebale su se vršiti sve do utrošenja sredstava.³⁰⁴

Takvi iznosi prosječno su se kretali u rasponu od 300 do 600 forinti. Međutim, postojali su slučajevi odstupanja od takve prakse isplatom manjih ili većih svota od uobičajenog. Vjerojatno

³⁰⁰ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: izjava Luja Serragli iz 23. prosinca 1879.

³⁰¹ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: *Relazione*, 16. *Agosto 1881.*

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis br. 6155.

³⁰⁴ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.* spisi br. 189.,190.,225.,342.,343.,344.,378.,379.,445.,606.,731. Vidi dokumente naslovljene pod *Reversale* a dostupna dokumentacija datira iz perioda od 1881. do 1884. godine.

je posrijedi potreba većeg utrošenja novca zbog kompleksnosti određenog zahvata na terenu. Nisu bili rijetkost i slučajevi kada su se čak dvije isplate vršile u jednom danu.³⁰⁵ Sve isplate morale su se pažljivo bilježiti. Drugim riječima, posrijedi su potvrde o isplatama, koje su se prvotno bilježile kao špranca a tek naknadno bi se, vjerojatno kao vrsta suvremenih kopija, spomenute potvrde naknadno prepisivale. Konkretniji razlozi prepisivanja nisu navedeni, ali je vjerojatno riječ o potrebi da obje ugovorene strane posjeduju vlastite primjerke potvrda.³⁰⁶

U dostupnoj dokumentaciji iz dubrovačkog arhiva nisu raspoloživi svi podaci o utrošenju spomenutog zajma zbog čega treba naglasiti kako se zaključno s posljednjim dostupnim dokumentom od 12. studenog 1881. godine utrošilo 19.160 forinti, što znatno odstupa od utanačenog zajma od 15.000 forinti. Ukoliko pretpostavimo da su plaćanja često provođena, a za njih nemamo kompletnu dokumentaciju te ako se pridoda drugi dio zajma od 10.000 forinti, zasigurno bi ova brojka bila i veća. Između ostalog, O. Denver ističe kako je do 19. ožujka 1887. utrošeno 30.000 forinti za izradu nacrtu i predradnji pri čemu je nekolicina vijećnika izvršila interpelaciju na sporni iznos.³⁰⁷ Drugim riječima, Općina je samo za izradu nacrtu i prve terenske radove prekardašila ukupne troškove, zbog čega su nova posezanja za podizanjem zajmova u svrhu nastavka projekta bila neupitna.

Konstatacije općinskih predstavnika bile su kako se za projekt izrade nacrtu može raspolagati sredstvima od 18.000 forinti pri čemu postaje očito kako su i sami bili svjesni činjenice da bi sredstva mogla prekardašiti utanačenu svotu.³⁰⁸ U tom slučaju može se dati predodžba kako je Općina i nakon potrošenog iznosa od 15.000 forinti nastavila podizati nove zajmove kako bi se radovi mogli nastaviti, što će se *de facto* i pokazati kao relevantna činjenica. U svrhu pružanja simplificiranijeg uvida u načine isplate zajmovnih sredstava slijedi tabelarni prikaz:

³⁰⁵ Iz raspoloživih izvora, riječ je o dvama isplatama izvršenih 1. veljače 1881. i 3. ožujka 1881. godine. HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*

³⁰⁶ Dokumenti su navedeni pod naslovom *Reversale*. Dio dokumenata je numeriran službenim dokumentacijskim brojem dok se za dio spisa ne može utvrditi precizna numerizacija. Vidi: HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*

³⁰⁷ DERNER, „Dubrovnik i željeznica I.“: 37.

³⁰⁸ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: 168. knj 1.

Datum isplate	Iznos u forintama
7.11.1880.	1.000
2.12.1880.	1.000
30.12.1880.	4.835,13
1.2.1881.	1.300
1.2.1881.	100
8.2.1881.	2.000
28.2.1881.	1.500
28.2.1881.	100
1.3.1881.	100
3.3.1881.	100
3.3.1881.	500
4.3.1881.	100
10.3.1881.	600
4.4.1881.	300
23.4.1881.	2.314,87
12.7.1881.	3.000
4.8.1881.	200
12.11.1881.	110
Ukupno	19.160

Tablica 4. Troškovi izdvojeni iz općinske blagajne od 7.11.1880. do 12.11.1881. godine. HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.:* spis br. 189.,190.,225.,342.,343.,344.,378.,379.,445.,606.,731.³⁰⁹

Prikazana tablica može posvjedočiti kako je Općina još tijekom 1881. utrošila gotovo sva predviđena sredstva za potrebe izrade nacrti i prvih predradnji na trasiranju pruge, vrlo vjerojatno trošeći oba zajma utanačena 1880. godine. Imajući u obzir determiniranost financijskih ovlasti Općine, uzimanje zajma iz privatnih sredstava treba se uzeti s opravdanjem. Općina je prvotno nastojala pribaviti sredstva i od susjednih bosansko-hercegovačkih općina kako bi financijsko

³⁰⁹ Napomena: neki spisi nisu numerirani!

opterećenje proteklo u što rasteretnijim okolnostima, primarno u održavanju kontakata kako bi se uglavili i njihovi doprinosi u realizaciji projekta.³¹⁰

Imajući u obzir političku i socio-ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini, tamošnje općine su predočile dubrovačkim vlastima kako na njihovu pomoć ne mogu računati.³¹¹ Posrijedi je samo jedan od problema od niza teškoća za nastavkom projekta. U svemu navedenom treba pridodati i problem nemogućnosti pronalaska zajedničkog jezika s inženjerom Altmanom u vezi definiranja svote izrade nacrtu i prvih radova, budući je za potrebe izrade nacrtu Altman potraživao 17.000 forinti.³¹²

U takvim okolnostima čitav se projekt jedva pomicao s mrtve točke, a troškovi su neumoljivo rasli. Tomu svjedoči činjenica kako je Općina u suradnji sa Čingrijinim Odborom nerijetko odugovlačila finaliziranje prvih radova tražeći prisutnost Altmanna u Dubrovniku kako bi se uspostavio dogovor u vezi financijskih pojedinosti.³¹³ Do tog trenutka, Općina je s Altmanom polemizirala uglavnom putem službenih pisama koja je Altmann pisao na njemačkom jeziku a Markiz Bona ih prevodio na talijanski, da bi usmeno predočenje svakog novog pisma na hrvatski jezik prevodio Pero Čingrija.³¹⁴ Stoga, postaje očigledno kako se preliminarni radovi nipošto ne mogu dovršiti u propisanom vremenskom roku od šest mjeseci. Među meritornim čimbenicima jesu i učestali prijevori u Općinskom vijeću u vezi problema redovitih isplata, budući su prema izvještajima odbora neke isplate uveliko kasnile.³¹⁵ Tomu svjedoči opsežan dopis Odbora od 16. kolovoza 1880. godine navodeći kako nadzornici radova na trasi nisu imali na raspolaganju sredstva pomoću kojih bi mogli provjeriti stvarni napredak radova. S obzirom da potonji nisu boravili u neposrednoj blizini provođenja radova, troškovi putovanja delegata i problem loših

³¹⁰ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891*: nenumerirani spis iz 1879. godine.

³¹¹ Očita je situacija kako završetkom bosansko-hercegovačkog ustanka sporno područje u gospodarskom kontekstu značajno stagnira, stoga financijska sredstva tamošnjih općina nisu mogla značajno utjecati na pokrivanje troškova izrade nacrtu, štoviše njihov doprinos u čitavom procesu iskazan je u podršci u realizaciji čitavog projekta. HR-DADU, *Zapisi sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: 168. knj 1. Jedine podatke koje imamo o slanju novca iz susjednih općina jest udjel trebinjske općine u ožujku 1881. godine u iznosu od 3.000 forinti. (*Slovinac*, br. 7. 1.4.1881.)

³¹² HR-DADU, *Zapisi sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: 168. knj 1.

³¹³ Općina je imala volju Altmanu platiti isključivo njegov boravak u gradu i pokriti sve troškove smještaja i prehrane prilikom boravka, dok bi Altman vlastitim sredstvima pokrio troškove dolaska u Dubrovnik. *Ibid*: 176.

³¹⁴ Prema raspoloživoj dokumentaciji Altmanova pisma Općini datirana su: 14. prosinca 1879., 24. prosinca 1879., 2. siječnja 1880., 23. siječnja 1880., 3. veljače 1880. i 7. veljače 1880. HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891*.

³¹⁵ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.: Relazione, 16. Agosto 1881*.

vremenskih uvjeta otežavali su terenske izmjere zemljišta dovodeći u pitanje vremensku točnost završetka uvodnih radova.³¹⁶

U međuvremenu, radove na pravcu Mostar-Sarajevo vršio je inženjer Burger. Međutim, promjene nastupaju zbog naknadnog spora s Altmanom zbog čega je Burger odbio daljnju participaciju u projektu. Poziciju novog rukovoditelja zauzima inženjer Smetana.³¹⁷ Zbog toga su kašnjenja u preispitivanju terena su postala i više nego očita, što dokazuje činjenica kako se preispitivanje terena na dionici Mostar-Sarajevo ne može realizirati u predviđenom vremenskom okviru zatraživši produženje radova na petnaest dana od isteka predviđenog roka.³¹⁸

Iz raspoložive dokumentacije vidljiva je ograničenost dostupnosti dokumentacije iz razdoblja od konca 1881. i napose 1882. godine. Može se pretpostaviti kako je nestabilnost u općinskom vijeću, ostavke Pere Čingrije i suradnika te održavanje izbora, postavilo pitanje željezničkih predradnji u drugi plan. Politička nestabilnost i provođenje novih izbora zasigurno su odvrćali gradske vlasti od aktualiziranja željezničkog pitanja. To je posebice vidljivo u Zapisnicima Općinskog vijeća od 1879. do konca 1881. godine kada je gotovo svaka druga sjednica, a u nerijetkim slučajevima i svaka sjednica jednu točku dnevnog reda sadržajno posvetila pitanju „gvođenog puta“ do Dubrovnika imajući u vidu da težište svih željezničkih aktivnosti bude preliveno na područje Gruža gdje je zamišljena gradnja željezničke stanice.

Nastojanjima za većim urbanističkim intervencijama na području Gruža težio je i časopis *Slovinac*. Uz gotovo svaki članak o „gvođenom putu“ pridodaje se i narativna povezanost Gruža sa željeznicom kako bi se ojačale njegove privredne konstelacije sa zaleđem i podigao složeni infrastrukturni pojas u skladu novim tendencijama u razvoju lučkog i željezničkog sustava. No, hoće li se takvi planovi uistinu obistiniti tijekom 1880-ih godina, ostaje vidjeti.

Situacija postaje bitno složenija dolaskom inženjera Nordlinga sa zadatkom procjene realnog stanja na terenu dotičući se i dubrovačkog željezničkog pravca.³¹⁹ Izvjestan vremenski period morao je protjeći kako bi se izvršila sustavna preispitivanja terena zbog čega se takvo stanje može djelomično uzeti za relevantan nedostatak dokumentacije. Koncem svibnja 1882. godine Nordling

³¹⁶ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Relazione, 16. Agosto 1881.

³¹⁷ *Ibid.*

³¹⁸ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: *All' Ecelso J.R. Ministero Comune negli affari della Bosnia ed Erzegovina a Vienna Insinuato di Antonio cav. Drobaz, Biaggio de Giulli, Matteo de Zamagna da Ragusa* – 15. Maggio 1881.

³¹⁹ *Slovinac*, br. 24. (21.4.1882.).

je podnio konačan izvještaj koji je zapravo njegovo osobno mišljenje o gvozdenom putu.³²⁰ Kompletan tekst posjedovao je dubrovački vijećnik Lujo Bizzaro koji je cjelovitoj pisanoj verziji predan uredništvu *Slovinca* u svrhu kritičkog i sadržajnog argumentiranja Nordlingova izvještaja.³²¹ Drugim riječima, njegov izvještaj lokalna politička tijela u gradu nisu pozitivno dočekala. Istovremeno, potonji izvještaj donosi detaljan prikaz željeznice s najvažnijim postajama:

*Trag dubrovačkog odbora prodire iz Sarajeva u Konjic kroz Ivanplaninu prorovom od 800 metara, dolazi u Mostar lijevim brijegom Neretve, pak preko Stolca i Popova polja, silazi u Dubrovnik.*³²²

Iz predočenog teksta može se uočiti smjer željezničkog pravca iz Sarajeva s usputnim stanicama do Dubrovnika čineći ukupnu duljinu trase oko 280 kilometara.³²³ Postaje očito kako Nordling nije simpatizirao dubrovačku verziju željeznice ističući kako takva trasa iziskuje visoke troškove trasiranja zbog premošćivanja obale između Mostara i Stoca te Stolca i Popova polja te probijanja tunela.³²⁴ Drugi faktor kojeg ističe opravdanim za obustavu rečenog plana gradnje jest problem vojno-strateške prirode naglašavajući kako bi olakotniji način transporta vojske u slučaju ratnog sukoba bio ukoliko potonji željeznički pravac iz Bosne i Hercegovine svoj kolosijek završi u Metkoviću, smatrajući ga primjerenijom lukom za gradnju kolosijeka i financijski prihvatljivijom lokacijom.³²⁵

Potrebno se ograditi od teza kako Nordling nije sagledavao položaj Dubrovnika i njegove potencijale za željezničkom povezanošću. Iako se iz prethodnih konstatacija moglo uočiti kako vlastima uopće nije bilo u interesu formirati kolosijek do Dubrovnika, Nordling nije u potpunosti isključio pitanje produljenja kolosijeka prema Dubrovniku, zbog spoznaja o položaju Gruža i njegovih lučkih kapaciteta. Njegove teze strogo počivaju na problemima financijske prirode pri čemu bi revizija željeznice polučila značajno srezivanje ukupnih troškova gradnje na iznos od 10 do 12 milijuna forinti za razliku od prethodnih procjena iznosa od skoro 30 milijuna forinti.³²⁶

Imajući u obzir ulogu carske vlasti u realizaciji plana gradnje, postaje očito kako su bečke intencije prema željeznici Dubrovnik-Sarajevo bile u suprotnosti s onim težnjama koje je u prvi

³²⁰ *Slovinac*, br. 16. (1.6.1882.).

³²¹ *Ibid.*

³²² *Ibid.*

³²³ *Slovinac*, br. 12., (21.4.1882.).

³²⁴ *Slovinac*, br. 16., (1.6.1882.).

³²⁵ *Ibid.*

³²⁶ *Slovinac*, br. 16., (1.6.1882.).

plan postavljao dubrovački odbor na čelu sa Perom Čingrijom, nastojeći u redovima Carevinskog vijeća osnažiti pozitivan ishod projekta u korist Odbora. U tom trenutku Rafo Pozza bio je zastupnik u Carevinskom vijeću, a svaku polemiku povezanu s gradnjom pruge redovito je slao članovima Odbora. Pored Pozze i Antuna Dropca, Mato Zamagna i Vlaho DeGiulli nerijetko su boravili u Beču glede sporazumljenja sa državnim i zemaljskim vlastima te učestalog podnošenja izvještaja.³²⁷ Odbor je još uvijek nastojao ispuniti zacrtane ciljeve, međutim izvještaji austrijskih inženjera te pritisak viših instanca vlasti demoralizirale su ostvarenje takvog cilja. Do 1882. godine Općina je utrošila više od 20.000 forinti za nacrt pruge.³²⁸ Lujo Bizzaro, novi član Odbora provodio je izvjestan period u Beču te Odboru podnio jedan izvještaj kojeg je početkom listopada 1883. godine čitava Općina dočekala kao hladan tuš. Bizzarov izvještaj u kojemu se vladajući krugovi sporazumijevaju kako im nije u interesu financirati rečeni projekt dovode do činjenice kako je Čingrijin Odbor zajedno s Bizzarom sveden na potraživanje načina kako održati dubrovačke interese za željeznicom. U dogovoru Pere Čingrije i drugih članova Odbora, privatna boljestojeća društva, poput Belgijskog društva, procijenjena su kao dobra podloga koja mogu utjecati na opstanak projekta.³²⁹

Svemu navedenom dodatno ulje na vatru dodao je izvještaj sa sjednice Općinskog vijeća u travnju 1883., u kojem se isticala svjesnost činjenice kako bečka vlada vrlo vjerojatno neće odobriti rečeni prijedlog pravca od Metkovića do Dubrovnika pod očitim opravdanjem kako bi ukupni troškovi gradnje bili pogubni za carsku blagajnu.³³⁰ Drugim riječima, bečka vlada odlučila je pokrenuti gradnju kolosijeka do Metkovića, dočim se po pitanju njegova produljenja do Dubrovnika nisu oglašavali. S obzirom na pesimistična raspoloženja članova Vijeća i Odbora te prirodno-geografske faktore, koje vladajući krugovi ističu za otegotne čimbenike gradnje kolosijeka, demoralizacija lokalnih vlasti u uspješnu budućnost projekta su opravdavajuće.³³¹ U izvorima se može naići na spomene potpuno novog plana željezničkog spoja nametnutog od strane bečkog inženjera Morlinga koji je predlagao nacrt pruge od Mostara, preko Gabele sa završetkom

³²⁷ U trenutku očitovanja Odbora o problemima preliminarnih radova na lokacijama kuda je pruga trebala prolaziti Rafo Pozza se nalazio u Beču. Više o tome vidi: HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.: Relazione, 16. Agosto 1881.*

³²⁸ *Slovinac*, br. 10., (1.4.1883.)

³²⁹ *Slovinac*, br. 29., (11.10.1883.)

³³⁰ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.:* Sjednica Općinskog vijeća 6. travnja 1883.; spis br. 604.

³³¹ O položaju pruga i njihove mobilnosti u dubrovačkom zaleđu, osobito na prostoru Bosne i Hercegovine i susjednih predjela Crne Gore vidi: Stanislav VUKOREP, *Pruge koje su život značile.* (Ravno: Općina Ravno, 2015.).

u Metkoviću.³³² Shodno tomu, bečka vlada je u potpunosti odbacila ideju gradnje pruge do Dubrovnika. Mogla bi se položiti i sumnja kako su prijašnji Nordlingovi izvještaji utjecali na promjenu plana gradnje budući je prvotno zastupao ideju produljenja kolosijeka iz Metkovića do Dubrovnika, da bi se takva ideja koncem 1883. godine ponovno odbacila. Stoga, fokus bečkih vlasti za gradnjom pruge sa završetkom u Metkoviću nije isključivo strateški cilj, već i opravdanje kako je širokotračna pruga do Dubrovnika financijski nedostižan cilj dok bi uskotračna pruga do Metkovića bila financijski zadovoljavajući projekt.³³³

Usprkos nezadovoljavajućim financijskim stanjem Općine, intencije lokalnih vlasti za nastavkom realizacije projekta nisu razbijene, mada ovoga puta u promijenjenim strateškim okvirima, budući je u načelima Pere Čingrije Općina imala za cilj prihvatiti kompromis za uskotračnom prugom do Dubrovnika.³³⁴ Drugim riječima, lokalne vlasti prihvatile su program uskotračne pruge ali rezolutno odbivši ideju njezinog završetka u Metkoviću već produljenje pravca iz Mostara preko Stoca i Popova polja do Dubrovnika, smatrajući da je potonji projekt financijski podnošljiviji.³³⁵ Međutim, gradnja kolosijeka do Metkovića uvelike se počela zahuktavati ali dubrovačka Općina nije gubila nadu pravdajući se kako bi obustava realizacije projekta bila pogubna za financijsko stanje Općine i gospodarsku sliku Grada, odnosno dosad potencijalno propalih više od 20.000 forinti.³³⁶ Pojednostavljeno rečeno, Općina je nastojala ponuditi kompromis te uzeti novi zajam odobren od strane zadarske vlade.

Prvotne ideje bile su izdvojiti dodatnih 2.500 forinti³³⁷ kako bi se izradio novi nacrt željeznice Dubrovnik-Trebinje-Ljubinje-Stolac-Mostar, držeći ga ekonomičnijim u odnosu na prethodne nacрте i prijedloge.³³⁸ Pero Čingrija se načelno zauzimao za ideju nastavka realizacije projekta i pronalaska što skorijeg kompromisa s bečkom vladom tražeći zajam od 5.000 forinti za novi nacrt. Očigledno razočaran zbog propalih višegodišnjih planova, Pero Čingrija nije štedio riječi prema

³³² HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica Općinskog vijeća 6. travnja 1883.; spis br. 604.

³³³ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: knj1: 382.: HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica Općinskog vijeća 6. travnja 1883.; spis br. 604.

³³⁴ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: knj1: 382.: HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica Općinskog vijeća 6. travnja 1883.; spis br. 604.

³³⁵ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: 382. knj 1.

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: 382. knj 1.

³³⁸ *Slovinac*, br. 10. (1.4.1884.)

bečkim inženjerima, osobito kritizirajući Nordlingov rad tvrdeći kako je upoznat s njegovim pravim namjerama o sve zamašnijim utrošenjima općinskih sredstava.³³⁹ Očito je time htio dati do znanja kako Nordling ima određenu netrpeljivost prema lokalnim vlastima s ciljem srljanja Općine u sve veći deficit. Bilo kako bilo, Čingrijin prijedlog o uzimanju većeg zajma od 6.000 forinti je prihvaćen.³⁴⁰ Odbor se primio novog/starog zadatka s ciljem utanačenja svih pojedinosti vezanih za novi željeznički plan. Za potrebe vraćanja zajma, određena je kamatna stopa do maksimalno 6% uz rok otplate od 10 do 25 godina.³⁴¹ Sve odredbe je zadarska vlada potvrdila 18. listopada 1883.³⁴² Za potrebe vraćanja zajma, Općina je pod hipoteku stavila skladište u Sponzi, skladište kamenoloma na Dančama, općinsku palaču i nekadašnji samostan svetog Jakova.³⁴³

Manjkavošću relevantnih podataka o općoj atmosferi u Gradu i stajalištima javnosti u povodu uspostave željezničkog puta ne može se rekonstruirati slika reakcija javnog mnijenja na novonastale okolnosti. Međutim, izlaženje *Slovinca* i drugih tiskovina će zasigurno dijeliti javnost na više stajališnih tabora. Zbog odbijanja prijedloga gradnje pruge do Dubrovnika, redakcija *Slovinca* je u desetom broju 1884. iznijela opaske u vezi nove željezničke trase, kritizirajući položaj Metkovića te njegove zdravstvene³⁴⁴, vojno-strateške³⁴⁵ i privredne zaostatke u odnosu na Dubrovnik.³⁴⁶ Isticanje ekonomskih i strateških slabosti Metkovića u odnosu na Dubrovnik imalo je i svoju drugu stranu priče. Drugim riječima, redakcija *Slovinca* nije štedjela za prikazivanjem ekonomskih i društvenih zaostataka Metkovića u odnosu na Dubrovnik. Međutim, najveću pomutnju izazvala je konstatacija bečkih vlasti kako je redefinirani projekt pruge ocijenjen za *bolje ikakvom nego nikakvom*, utječući na ionako vrlo napete odnose u gradu.³⁴⁷ Očito su takva stajališta pobudila revolt unutar političkih i elitnih krugova, osobito u redovima *Slovinca* čime ih je vrlo vjerojatno takva konstatacija natjerala za poduljim i višestraničnim gradacijskim tekstom.

³³⁹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)*: 383. knj. 1.

³⁴⁰ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: Sjednica Općinskog vijeća 11. lipnja 1884.; spis br. 1151.

³⁴¹ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis br. 1992.

³⁴² HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis br. 3818.

³⁴³ HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije) – *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.*: spis br. 1992.

³⁴⁴ Kritizira se gusta prisutnost močvara u neposrednoj blizini Metkovića, navodeći sporni problem kao štetnim za ljudsko zdravlje. *Slovinac*, br. 10. (1.4.1884.)

³⁴⁵ Ističe gotovo nepostojeće vojne i obrambene potencijale Metkovića odnosno naglašava nepostojanje obrambenih i napadačkih aduta toga grada. *Ibid.*

³⁴⁶ Kako bi argumentirao gospodarske okolnosti, *Slovinac* uspoređuje privredne sposobnosti Gruža i Metkovića smatrajući kako je uloga Gruža u potonjim usporedbama u značajnoj prednosti u odnosu na obližnju luku Metkovića. *Ibid.*

³⁴⁷ *Slovinac*, br. 10. (1.4.1884.).

Postaje očito kako dubrovački plan željeznice počinje doživljavati svoj suton. Djelomična propast i prolongiranje čitavog projekta vidljivi su i u neumornom rastu troškova izrade nacrti i prvih predradnji. Oni su do 1887. godine prešli brojku od gotovo 30.000 forinti što je posljedično dovelo do već spomenute interpelacije vijećnika, smatrajući sve potonje troškove neopravdanima za opstanak projekta.³⁴⁸ Iako će ideja o željeznici nakratko odumrijeti, u drugoj polovici 1884. godine u Dubrovnik pristižu novosti povezane s oživljavanjem projekta željezničkog spoja Bosne i Hercegovine s južnom Dalmacijom. Zadarska zemaljska vlada imala je interes ponovno otvoriti pitanje izrade nacrti željezničkog čvora od Metkovića s produljenjem kolosijeka do Dubrovnika.³⁴⁹ Ipak, treba biti oprezan i istaknuti kako će tek tijekom 1890-ih godina projekt biti uveliko realiziran a gradnja pruge, iako u drugačijoj strateškoj formi, postupno postajati dubrovačkom realnošću koja će se službeno obistiniti tek 1901. godine.³⁵⁰

Izgradnja željeznice trebala je simbolizirati stupanj modernizacijske snošljivosti dubrovačkog kraja. Budući da bečke vlasti nisu imale sluha za definiranje projekta pri čemu je dubrovačkim lokalnim vlastima doslovce nametnut redefinirani projekt željeznice na drugoj lokaciji i potpunoj suprotnosti s htijenjima Odbora. Ako se sustavno preispitaju stajališta Pere Čingrije kao dubrovačkog načelnika do 1882. godine, treba istaknuti kako se s njegovim mandatom sustavno započinje raspravljati o formiranju čitavog projekta. Stoga, Pero Čingrija jest nedvojbeni pokretač polemike o prvoj i jedinoj dubrovačkoj željeznici. Uzimajući u obzir njegove ograničene ovlasti glede takvih projekata i činjenice kako carske vlasti i državna ministarstva imaju potpunu kontrolu nad željezničkim sustavom, zasigurno je kako po pitanju ubrzanja projekta Čingrija nije mogao učiniti pretjerano velike zaokrete. Po tom pitanju ni cijela Općina nije mogla ništa značajno poduzeti, prvenstveno jer su njezine financijske ovlasti bile ograničene isključivo na niskobudžetne radnje koje će s učestalim preinakama za Čingrijinu Općinu biti financijski vrlo pogubne.

Ukoliko se situacija promotri s političkog aspekta, treba reći kako su se bez obzira na političku opredijeljenost i učestale ideološke prijepore, polemiziranja o prisutnosti željeznice u Dubrovniku s ciljem oslobađanja Dubrovnika od očigledno zastarjelog aristokratsko-ekonomskog fundamentalizma jedini faktori koji su sprječavali podrobnije podjele unutar dubrovačkih

³⁴⁸ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1887.-1892.)*: 17. knj. 2.

³⁴⁹ *Slovinac*, br. 24. (21.8.1884.).

³⁵⁰ O otvaranju željeznice vidi: *Crvena Hrvatska*, br. 28. (13.7.1901.); *Crvena Hrvatska*, br. 29. (20.7.1901.).

vladajućih krugova. Međutim, propast čitavog projekta, odnosno njegovo prolongiranje koncem 1880-ih godina dodatno će produbiti nesuglasice unutar hrvatsko-srpskih odnosa.

Pero Čingrija nije mario isključivo za izgradnju željeznice kao ključnog ekonomskog projekta, već je i druge ekonomske okolnosti poput stupnja razvijenosti pomorske djelatnosti smatrao ključnim faktorom u daljnjem socio-ekonomskom razvoju. Tek od druge polovice 19. stoljeća, preporod dubrovačkog pomorstva u teoretskom smislu započinje osnutkom nautičke škole, da bi se praktična evaluacija oporavka mogla zamijetiti tek od 1870. godine kada je u Gruž i neposrednu blizinu gradske jezgre uplovljavao dosta novih jedrenjaka, po dimenzijama i nosivošću većih u odnosu na one jedrenjake s početka stoljeća.³⁵¹

Imajući u obzir krizu jedrenjaštva koncem 1870-ih godina zbog sve veće dominacije parobrodске plovidbe, dubrovačka adaptacija parobrodskoj plovidbi postala je pitanje nužnosti. Suton jedrenjaštva je među pojedinim političarima pobuđivao osjećaje pijeteta i unutarnje tjeskobe. Pero Čingrija je s posebnom pozornošću isticao kako se Dubrovnik uspješno prilagodio novim okolnostima plovidbe uz opaske nužne gušće zastupljenosti plovidbe na dužim relacijama osuđujući nedostatak državnih subvencija u financiranju dubrovačkih parobroda te kritiziranjem podrške u razvoju tršćanskog parobrodarstva.³⁵² Očito je kako su financijska sredstva Dubrovačke parobrodarske plovidbe bila nedostatna za potrebe održavanja redovitih trgovačkih i poštansko-transportnih veza Dubrovnika s Trstom. Zbog toga je je društvo potraživalo pomoć od Pere Čingrije uputivši ideju o potraživanju iznosa od 15.000 forinti. Međutim, bečko Ministarstvo trgovine nije imalo sluha za financiranjem dubrovačkog društva zbog čega je Pero Čingrija uputio protest Dalmatinskom saboru kako bi se trebalo više uključiti u artikulaciju parobrodarske djelatnosti u širem smislu. Drugim riječima, od Sabora je tražio veće napore u smislu učestalijeg dopliva financijskih sredstava iz Beča.³⁵³ Takvim istupima Čingrija je očito nevoljko prihvatio dolazak parobroda u pomorsku privredu, istovremeno svjestan činjenice kako se u njihovoj primjeni krije ekonomski prosperitet Dubrovnika uz nužna sredstva pribavljena iz carske blagajne.

³⁵¹ Đivo BAŠIĆ, „Dubrovačka Nautika - Pomorska škola u Dubrovniku od 1852. godine (U povodu Noći muzeja, 31. siječnja 2014.).“ *Pomorski zbornik* 49-50/1 (2015): 348.

³⁵² PERIĆ, *Dubrovačko pomorstvo*: 141.

³⁵³ *Ibid.*: 141-142.

6.6. Izbori 1890. godine – pad Općine; Pero Čingrija na političkoj margini

Vidljive konture modernizacije grada odaju dojam kako su njegova politička pozornica i svi nemili događaji nakon ostavke Općinskog Upraviteljstva koncem 1881. djelomično pali u sjenu. Međutim, je naglasiti kako su rasprave i važni urbanistički projekti u gradu zapravo odraz političke nestabilnosti grada u nemogućnosti da se pojedini projekti konačno realiziraju, što je posljedično dovelo do izmjena struktura lokalne vlasti. Takve promjene vidljive su još od demonstrativnog istupa Upraviteljstva da bi u konačnici svaka i najmanja poteškoća u realizaciji pojedinih poslova nailazila na učestale rasprave i kritike srpsko-autonomaške opozicije koji su još uvijek djelovali kao odvojena struja. U takvoj političkoj konstelaciji, opozicija postupno počinje stvarati prve konture međusobne složnosti i ideološke simetričnosti stvarajući jedinstvenu koaliciju pogubnu za budućnost ionako nestabilnih narodnjaka. Može se reći kako su težnje za izbornom prevlašću postojale s obje suparničke strane³⁵⁴ ali je uvjerljiva pobjeda narodnjaka još uvijek utanačila opoziciju na dobro poznato mjesto na još izvjesno razdoblje. Međutim, od navedenog razdoblja slijedi postupno rasipanje lokalne vlasti, istupima uglavnom srpskih članova iz Narodne stranke doprinijevši razvoju nove opozicije i oslonca staroj (autonomašima) u novim političkim borbama.

Potrebno je izdvojiti kako je Dubrovnik tijekom 1880-ih godina odisao posebnim antiaustrijskim raspoloženjem, ne isključivo u političkom pogledu već i u drugim aspektima, osobito onom kulturno-obrazovne prirode. Takva raspoloženja postaju vidljiva u redovima gimnazijskih profesora i njihovih učenika. Prava prigoda za javnim istupom svojih stajališta učenicima je pružila ceremonija svečanog dočeka kraljevića Rudolfa i njegove supruge Stefanije na Pilama³⁵⁵ 1885. godine.³⁵⁶ Srednjoškolci Frano Supilo, Melko Čingrija, Dragomir Gučić, Niko Gučić i Josip Haler glavni su protagonisti trenutno najglasnijeg iskaza nezadovoljstva vladajućim režimom nakon što su odbili spustiti šešire u znak poštovanja budućem prestolonasljedniku.³⁵⁷

³⁵⁴ Napomena: Opoziciju su tada činili isključivo autonomaši, jer Srpska stranka u Dubrovniku još uvijek nije formirana.

³⁵⁵ Boravak kraljevića Rudolfa i supruge Stefanije jest zapravo plan putovanja kroz čitavu Dalmaciju u čijem planu putovanja je bila uključena i posjeta Dubrovniku. Treba pripomenuti kako je nakon kraljevićevog odlaska iz Dalmacije njegovo izaslanstvo uputilo poseban dopis, vrlo vjerojatno zadarskoj vladi u kojemu se navodi ugodnost i zadovoljstvo kraljevićevog boravka u Dalmaciji, dočim se nije osvrnuo na sporni eksces na Pilama, vrlo vjerojatno zbog manjka saznanja o stvarnim razlozima takvog čina. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1887.-1892.)*, knj 1.: 129.

³⁵⁶ Više o posjetu vidi: Ivo PERIĆ, „Austrijski carevi i prijestolonasljednici u Dubrovniku”, *Dubrovnik*, 6 (1986): 81. - 92.

³⁵⁷ PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje“: 528.

Sporni eksces zasigurno nije mogao proći nezapaženo zbog čega je školsko vijeće pokrenulo istragu protiv spomenute družine. Frano Supilo i Melko Čingrija kažnjeni su isključenjem iz škole na tri semestra, dok je Gučić kažnjen isključenjem na jedan semestar.³⁵⁸

Nezadovoljan zatečenim stanjem, Pero Čingrija uputio je pisani protest školskom vijeću tražeći smanjenje Melkove kazne, smatrajući je suviše strogom. Također je isticao da ne vidi razloge kažnjavanja niti može rastumačiti dokaze koji govore protiv Melka, odnosno njegove krivice za sporni događaj.³⁵⁹ Ne može se sa stopostotnom sigurnošću utvrditi je li Pero Čingrija imao ikakve spoznaje u vezi spornog ekscesa, međutim, kako se i sam u pismu školskom vijeću izražava, znao je kako se u njegovoj kući okupljaju Melkovi školski kolege, uglavnom dok je Pero Čingrija boravio u šetnji, u Općini ili u odvjetničkom uredu.³⁶⁰ Ono što bi se moglo zaključiti jest činjenica kako mu njegova aktualna pozicija u gradskoj Općini i reputacija među lokalnim stanovništvom i političkim suradnicima nije davala povoda da se uvlači u bilo kakav eksces iste ili slične naravi, u protivnom bi ga i najmanja umiješanost zasigurno koštala svih visokih dužnosničkih pozicija kao i ključnog supstrata u produbljenu nacionalno-političkih suprotnosti. Vijeće je djelomično uvažilo Čingrijin protest smanjivši Melkovu kaznu s tri na jedan semestar.³⁶¹ Spornim činom pušteni su korijeni nove stranačke formacije, Stranke prava, dočim se sporni događaj zasigurno loše odrazio na reputaciju narodnjaka i njegovih prvaka u redovima opozicije i carskih vlastodržaca. Imajući u obzir položaj lokalne opozicije, sporni eksces imat će za posljedicu njezinog ideološkog zbližavanja s austrijskim režimom stvarajući aktualnim vlastima teško premostive barijere te učestale konfrontacije s novom/starom opozicijom pod pokroviteljstvom bečkog središta, doprinijevši postupnim uplivom narodnjaka u privremeno političko beznađe.

S obzirom na složenost političkih odnosa u Dubrovniku i napose čitavoj Dalmaciji, Pero Čingrija nije se mogao nadati pretjerano velikim nadama u skoriji otklon nacionalno-ideoloških razmirica. Posebno su ga revoltirali dopisi ili kolanje priča o dodjeli nagrada u trenucima političkih slabosti i nemogućnosti otpora novoj frakcijskoj struji. Slična situacija dogodila se u ljeto 1883. godine kada je Pero Čingrija dobio obavijest o zaprimanju nagrade zbog dosadašnjeg političkog djelovanja na općinskoj i pokrajinskoj razini.³⁶² Budući se u pismu upućenom zadarskom

³⁵⁸ HR-DADU, OFČ, X-7Cf 7-g, kut. 13.

³⁵⁹ *Ibid.*

³⁶⁰ *Ibid.*

³⁶¹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 160.

³⁶² HR-DADU, OFČ., X-71-f6, kut. 13.

namjesniku Stjepanu Jovanoviću rezolutno protivio bilo kakvim nagradama u trenucima nemogućnosti za progresivnijim političkim djelovanjem, Čingrija ipak naglašava kako ni sam nije u potpunosti uvjeren radi li se o točnim pretpostavkama ili je riječ o pučkim glasinama. Drugim riječima, nije želio dozvoliti da se na bilo kakav način raspolaže njegovim likom i djelom te da se u trenucima slabosti i gubljenja važnih političkih poena poseže za bilo kakvim nagrađivanjima.³⁶³ Raskol Narodne stranke smatrao je velikim gubitkom u cjelokupnoj dotadašnjoj karijeri zbog čega je zastupao mišljenje kako postoji široka plejada drugih stranačkih suradnika koji se mogu uvrstiti u uži krugu onih privrženika kojima bi nagrađivanja mogla donijeti veće ambicije u pogledima djelatnosti za narodnu stvar.³⁶⁴ Prema rečenom pismu vidljivo je kako Čingrija u periodima političkih nestabilnosti i rasapa stranke nije imao ambiciju za djelovanjem u pravcu iskorištavanja vlastitog političkog portreta u svrhe koje nemaju poveznice s rješavanjem ideoloških i nacionalnih razmirica.

Nedugo nakon spornog čina, lokalnu vlast je potresla još jedna velika afera, ovoga puta više povezana s njezinom podružnicom, Narodnom čitaonicom. Posrijedi je proces u kojemu je lokalna narodnjačka čitaonica imala poveznice s premještanjem posmrtnih ostataka Stjepana Mitrova Ljubiše u Crnu Goru, odnosno njezinom participacijom pogrebnoj ceremoniji. Nekolicina Čingrijinih narodnjaka osudila je takav čin, imajući u obzir Ljubišin aktivizam u Narodnoj stranci i izvan nje. Pero Čingrija i njegov uži djelokrug suradnika smatrao je rečeni proces izravnim kršenjem ustava Narodne čitaonice o njezinom djelovanju izvan matičnih granica.³⁶⁵ Kao počasni član i nekadašnji predsjednik ravnateljstva čitaonice, Pero Čingrija nije imao nikakvih saznanja u vezi umiješanosti čitaonice u transport Ljubišinih posmrtnih ostataka, već je takvu novost pročitao u *Glasu Dubrovačkom* nakon čega je odlučio uputiti Ravnateljstvu čitaonice otvoreno pismo, objavljeno u navedenim novinama. Peri Čingriji ovakav čin nije bio jasan, odajući dojam kako ne želi imati nikakvu poveznicu s rečenim postupkom, držeći da je istup iz članstva čitaonice jedino mjerodavno rješenje.³⁶⁶ Naglašavao je kako bi ostankom u čitaonici pobio svoj dugogodišnji ideološki svjetonazor. Očigledno mu je zasmetala činjenica kako se prema Ljubiši pristupalo s političke, umjesto intelektualne prizme. Vjerojatno su takve okolnosti probudile u Peri Čingriji negativne simpatije prema Ljubišinoj naknadnoj političkoj opredjeljenosti i svemu što je za života

³⁶³ HR-DADU, OFČ., X-71-f6, kut. 13.

³⁶⁴ HR-DADU, OFČ., X-7Cf 7-g, kut. 13.

³⁶⁵ *Glas Dubrovački*, br. 5. (1.11.1885.)

³⁶⁶ *Ibid.*

iskazivao u koristi ili na štetu narodnjacima.³⁶⁷ U potpunoj suprotnosti s Čingrijnim konstatacijama, Ravnateljstvo čitaonice i uredništvo *Glasa Dubrovačkog* njegove teze ocijenili su nedostatnima za daljnjim polemiziranjem, smatrajući da se radi o nužnom činu upravo radi Ljubišinih književno-intelektualnih dosega, s umanjivanjem nadležnosti čitaonice preispitivanju Ljubišine političke naravi.³⁶⁸ Pero Čingrija ostao je član čitaonice još određeno vrijeme, osobito u trenutku integracije novih članova ali i izglasavanja povjerenja aktualnom Ravnateljstvu.³⁶⁹ Istup Pere Čingrije iz Čitaonice može se uzeti dvosmislenim. S jedne strane, navedene okolnosti na sjednicama Ravnateljstva smatrao je neustavnima.³⁷⁰ Međutim, ulogu Dubrovačke čitaonice u polaganju vijenca na grobu Stefana Mitrova Ljubiše za Čingriju smatrao je činom presudnim za formiranje novih političkih saveznika i inih institucija.³⁷¹

Razlozi zbog kojih je Pero Čingrija napustio čitaonicu nisu bili isključivo političko-nacionalne prirode. Manjak govorne zastupljenosti bio je još jedan od presudnih faktora koji su realizirali Čingrijine konačne sumnje o potencijalnom odlasku. Pri svakoj njegovoj polemici ravnatelj čitaonice bi mu nerijetko oduzimao riječ s nemogućnošću nastavka govora. Primjer navedenom bio je govor o ulozi biskupa Jurja Strossmayera u promicanju narodnjačkih ideala i jugoslavenskoj politici uopće, što mu ravnatelj čitaonice nije dozvolio.³⁷² Takav čin dodatno je potaknuo Peru Čingriju za odlaskom iz čitaonice³⁷³ i formiranjem Dubrovačke narodne čitaonice, nove podružnice onih narodnjaka koji su ostali dosljedni ustaljenom programu stranke i ono najvažnije, dosljedni narodnom usmjerenju po vlastitom nahođenju bez potpadanja pod vanjski utjecaj.³⁷⁴ Svojim istupom iz narodne čitaonice Čingrija je okončao svoje višedesetljetno plodno članstvo, budući je bio redoviti član društva još od osnutka 1863. godine. Svoju političku karijeru na lokalnoj razini nastavio je u redovima Općinskog vijeća, osobito od 1887. godine kada je ponovno postao

³⁶⁷ *Glas Dubrovački*, br. 5. (1.11.1885.)

³⁶⁸ *Ibid.*

³⁶⁹ S ukupno 45 glasova za i 10 glasova protiv, izglasano je povjerenje aktualnom Ravnateljstvu Dubrovačke štionice. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 161.

³⁷⁰ *Ibid.*

³⁷¹ *Glas Dubrovački*, br. 5. (1.11.1885.)

³⁷² *Ibid.*

³⁷³ Uz Pera Čingriju, čitaonicu napuštaju i Lujo Klaić, Eugen Saraca, Klimo Ghetaldi, A. Labin, Josip Posedel, Riko Saraca, N. Pucić, Salamun Mandolfo, Niko Deanović i Marko Topić. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 161.

³⁷⁴ Nova čitaonica započinje sa svojim djelovanjem od lipnja 1887. godine. PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje“: 538.

prvi prisjednik nakon smrti Rika Dropca.³⁷⁵ Pozicijom prvog prisjednika, Pero Čingrija obnašao je rečenu dužnost sve do okončanja narodnjačke uprave nad gradom 1890. godine.

Nekada čvrsta narodnjačka uporišta i glavne utvrde u njihovom djelovanju postupno gube na značaju. Njihov nekadašnji teško lomljiv oslonac i institucija u koju je Pero Čingrija imao veliko povjerenje kada je u pitanju obrana hrvatske nacionalne misli, Dubrovačko radničko društvo razišlo se s Dubrovačkom građanskom muzikom unajmivši nove prostorije. Nekadašnje dvije usko povezane podružnice počinju djelovati u odvojenim prostorijama uz vidljivu diskrepanciju prema nacionalno-ideološkim imperativima. Srpsko-autonomaška opozicija posebno se obrušila na djelovanje Dubrovačkog radničkog društva, smatrajući da od osnutka nisu postigli značajnu progresivnost, nego se baveći pitanjima političke prirode zanemarujući stvarna programska načela Društva.³⁷⁶

To je istovremeno dalo povoda novoj Srpskoj stranci da na razini čitave Dalmacije ponovno aktualizira pitanje etničke pripadnosti Dubrovnika. Sava Bjelanović smatrao je kako u Dubrovniku „nema Hrvata niti ih je ikada bilo.“³⁷⁷ Kako bi se opovrgnule Bjelanovićeve konstatacije, Ivo Perić iznosi podatak kako je pred izbore 1890. u Dubrovniku živjelo 8.294 stanovnika³⁷⁸ od kojih su 533 izjašnjena kao pravoslavci, a 703 ih se izjasnilo da je talijanski jezik njihov osnovni sporazumni jezik.³⁷⁹ Drugim riječima, služeći se demografskim podacima i izjavama lokalnih hrvatskih tiskovina, Perić nastoji potvrditi hrvatstvo Dubrovnika. Pero Čingrija, duboko potisnut na političku marginu očito nije bio u mogućnosti postići značajne pomake kako bi opovrgnuo teze srpskih političara kao i pobijanja teza dubrovačkih Srbokatolika. Iz Čingrijine rukopisne ostavštine može se razabrati svega nekoliko pisama u kojima naglašava hrvatstvo Dubrovnika, no oni postaju učestali tek pred novo održavanje općinskih izbora 1894. godine. Zaključno, Čingrija će nakratko nastojati prešutjeti sve izjave srpskih protivnika čekajući povoljan trenutak za novo djelovanje.

U tom slučaju, a pokazat će se i tijekom narednih godina, učestalo prikazivanje Dubrovnika kao grada u kojemu većinski prebiva hrvatsko-katoličko odnosno srpsko-pravoslavno stanovništvo, postavlja u fokus pitanje etničke pripadnosti grada. Sigurno je kako u tom pravcu

³⁷⁵ Smrću Rika Dropca otvorilo se pitanje imenovanja novog općinskog prisjednika. Već dobro poznatim metodama izglasavanja novog prisjednika, pristigla je 31 ceduljica s glasovima od kojih je 18 pripalo Peru Čingriji, 10 Antunu Pugliesi i dva glasa Luju Saraca. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1887.-1892.)*, knj. 2: 69.

³⁷⁶ *Glas Dubrovački*, br. 24. (15.8.1886.)

³⁷⁷ PERIĆ, „Međustranačke“: 210.

³⁷⁸ Govori se isključivo o području Grada, Ploča, Pila, Gruža i Lapada!

³⁷⁹ PERIĆ, „Međustranačke“: 214.

srbokatolička formacija nije mogla računati na podršku biračke javnosti, usmjeravajući se na druge metode predizborne djelatnosti vrlo dobro predočene u memoarskim zapisima Antuna Stražičića.³⁸⁰ Svojim tezama *Mi smo Dubrovčani*,³⁸¹ isticali su lokal-patriotsku notu stupanja na izbore pri čemu su isključivo putem reminiscencija dubrovačke prošlosti (u pozadini pritajene srpske ideje) nastojali pridobiti širu biračku masu. Prema Stražičiću, prvotni fokus začete koalicije bio je postaviti za potencijalnog načelnika grada osobu poznatu široj javnosti ali istovremeno i blisku vladajućim krugovima iz Beča.³⁸² Dubrovački Srbi predložili su Frana Gondolu za novog potencijalnog načelnika kao i pandana Vlahu DeGiulliju i Peri Čingriji. Gondoline pristaše pripremale su se za izbore u prostorijama njegove kuće u Lapadu³⁸³ kako bi se utanačile sve pojedinosti vezane za provođenje izbora ali i ocrtavanja javnih istupa pomoću kojih će nastojati destabilizirati Čingrijine narodnjake.

Dubrovnik je odisao žustrim predizbornim životom isključivo od strane opozicijskog tabora, dok su narodnjaci s distancom promatrali sve djelatnosti opozicijske koalicije. Ona je vršila prilično jaku antihrvatsku kampanju kroz učestale objave satiričnih pjesama od strane Boža Moretti i Bepa Dilea,³⁸⁴ postavljanja dubrovačkih zastava po Gružu i Lapadu, ulaskom u redove Dubrovačkog radničkog društva s ciljem prisvajanja lokalnog radništva te angažiranje puka koji su tijekom dana po gradu klicali i pozdravljali novu vlast povcima, *Mi smo naši! Eviva la Republica!*³⁸⁵ Svojim programom imali su intenciju privući sve socijalne strukture. Posebnu metu su im predstavljali aktualni načelnik Vlaho DeGiulli i prvi prisjednik Pero Čingrija, dočim su se posebno obrušili na Čingriju smatrajući sve dubrovačke narodnjake njegovim potrčcima.³⁸⁶ Upravo je distanciranost Čingrijinih narodnjaka produkt činjenice kako su svi njihovi odgovori glede srpsko-autonomaških predizbornih provokacija izostali. Stoga se moglo već unaprijed zaključiti kako izborna napetost neće biti popraćena borbom s obje strane. Međutim, očekivanja narodnjačke javnosti i osobito one podložne srbokatoličkim idejama bile su potpuno drukčije od stvarnog ishoda izbora održanih 22., 23., i 24. svibnja 1890. godine.³⁸⁷ Dalo bi se reći kako se i

³⁸⁰ Posrijedi su memoarski spisi objavljeni 2018. godine pod uredništvom Stjepana Čosića objavljenih u izdanju Ogranka Matice hrvatske u Dubrovniku.

³⁸¹ STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri*: 58.

³⁸² *Ibid.*: 44.

³⁸³ *Ibid.*: 51.

³⁸⁴ *Ibid.*: 57.

³⁸⁵ *Ibid.*: 58.

³⁸⁶ PERIĆ, „Među stranačke“: 213.

³⁸⁷ *Ibid.*

srpsko-autonomaška koalicija nije mogla nadati potpunoj apstinenciji Čingrijinih narodnjaka koji su se za ovako šokantan potez odlučili na osnovu sustavnog preispitivanja situacije na terenu, smatrajući kako bi ovakvim činom izbjegli izborni kolaps i gubitak reputacije građene tijekom posljednjih dvadesetak godina koliko je trajala narodnjačka uprava nad Dubrovnikom.³⁸⁸

Suština narodnjačke apstinencije krije se u konstatacijama Pere Čingrije navodeći kako je posrijedi jedina preostala mogućnost stranke. Kao čelnik dalmatinske Narodne stranke, Miho Klaić je spomenuti potez shvatio kao svoj osobni poraz ili uvredu zbog čega je posegnuo za strogom kritikom takvog čina. Čingrija se osjetio prozvanim zbog čega je u više navrata pisano polemizirao s Klaićem kako bi mu uspio slikovitije predočiti stvarne razloge takvog čina.³⁸⁹ Nije krio nezadovoljstvo zatečenim stanjem, smatrajući nužnim kako je stranka sama trebala procijeniti prilike u biračkoj javnosti ističući kako srpstvu u Dubrovniku nema mjesta.³⁹⁰ Početak srpsko-autonomaške općinske prevlasti prozvao je početkom tzv. „mutnog doba za grad.“³⁹¹ Sveukupnost političkih konstelacija u Dalmaciji i napose Dubrovniku smatrao je „gorim da gore biti ne može.“³⁹²

Potrebno je istaknuti kako Čingrija nije sebe osobno smatrao glavnim krivcem za novonastale okolnosti, već je isticao kako je čitava turobnost u Narodnoj stranci produkt lošeg odnosa pokrajinske vlade prema narodnim interesima u smislu potraživanja rješenja za suzbijanjem tuđinstva u Dubrovniku i drugim dalmatinskim općinama.³⁹³ Čitavu političku situaciju još prije poraza 1890. ocijenio je izrazito pogubnom za budućnost stranke. Ključni epiteti njegove deskripcije bili su konfuzija i bipolarnost unutar članstva stranke te nemogućnost raspoznavanja jesu li politički suparnici osobe unutar drugih suparničkih stranaka ili unutar iste grupacije.³⁹⁴

Pojednostavljeno rečeno, smatrao je kako politika Beča prema narodnim interesima je izrazito loša čime nalaže kako bi se trebao pojačati aktivizam narodnjaka u Carevinskom vijeću s ciljem opiranja postulatima germanizacije. U takvim krhkim odnosima na političkoj sceni, pravdao se kako će ostati dosljedan prvotnim narodnjačkim načelima i djelovati za narodnu korist protiv

³⁸⁸ Pojednostavljeno rečeno, Čingrijini narodnjaci su se odlučili potpuno povući iz izborne borbe uopće ne sudjelujući na rečenim izborima čime je srpsko-autonomaškoj koaliciji stvoren put u preuzimanju stopostotne većine u Općinskom vijeću.

³⁸⁹ PERIĆ, „Među stranačke“: 217.

³⁹⁰ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 170-171.

³⁹¹ PERIĆ, „Među stranačke“: 217.

³⁹² HR-DADU, OFČ, X-7C,F 5, kut. 13.

³⁹³ *Ibid.*

³⁹⁴ *Ibid.*

germanizacije.³⁹⁵ Prema svim predloženim iskazima vidljiv je dosljedan politički život jednog političara i vođe poražene stranke koja je nakon dvadeset i više godina nepromišljenom odlukom o izbornoj apstinenciji okončala svoju upravu nad Dubrovnikom a opozicijskim strankama omogućila stjecanje apsolutne većine. Iako je koalicija na izborima ostvarila očekivanu pobjedu u sve tri izborne jedinice, treba biti oprezan prema rečenim podacima jer izlaznost na izborima nije brojala visoke postotke. Detalji provedenih izbora nalaze se na sljedećem tabelarnom prikazu:

Izborna jedinica	Glasovi za srpsko-autonomašku koaliciju
I	92
II	71
III	495
Ukupan broj glasova	658

Tablica 5. Raspored glasova po izbornim jedinicama na izborima 1890. godine. PERIĆ, „Među stranačke političke borbe u Dubrovniku za prevlast u Općinskom vijeću (1890-1899).“: 216.

Istup narodnjaka iz izborne borbe pompozno je odjeknuo širom Dalmacije, vjerojatno intenzivnije negoli Čingrijin poraz na izborima za pokrajinski sabor godinu prije. Uostalom, pobjedu srpsko-autonomaške koalicije u gradu trebalo bi usmjeriti na njihove vanjskopolitičke poveznice i suradnje. Povezanost Frana Gondole s bečkim vladajućim krugovima, podrška Khuenovom režimu u Banskoj Hrvatskoj, lojalnost caru Franji Josipu te neumorne kritike antiaustrijskog/antihabsburškog raspoloženja Čingrijinih narodnjaka nedvojbeno su ishodili podršku bečkog središta prema novim gradskim vlastima, dočim su u takvim okolnostima narodnjacima ruke ostale vezane. Moglo bi se reći kako je i vjerojatna bojazan od austrijskih represija prema čelništvu i članovima stranke prevagnula u donošenju odluke o stranačkoj apstinenciji i samovoljnim istupom na političku marginu onodobnog Dubrovnika.

³⁹⁵ HR-DADU, OFČ, X-7C,F 5, kut. 13.

7. PREGLED SRPSKO-AUTONOMAŠKE KOALICIJSKE UPRAVE NAD DUBROVNIKOM

7.1. Stvaranje hrvatskog obrambenog mehanizma protiv srpsko-autonomaške vlasti

Gubitak vlasti teško je pao Čingrijinim narodnjacima. Bez obzira što i sami trebaju snositi određeni teret krivice zbog donošenja odluke o nepristupanju izborima, njihova politička aktivnost zbog koalicije sa Supilovim pravašima neće odumrijeti. Njihova se politička aktivnost doslovce revidirala na uzajamnu suradnju sa Supilovim pravašima u kontekstu će s distanciranih promatranja svih previranja na političkoj pozornici, otvoreno se putem medijskih sadržaja protiviti politikom srpsko-autonomaške koalicije. Tako je Dubrovnik u posljednje desetljeće 19. stoljeća ušao s velikim stupnjem političkog nezadovoljstva, čak možda i većeg od onog iz prve polovice stoljeća.³⁹⁶

Iz protesta prema novonastalim okolnostima, dio narodnjaka se gotovo u potpunosti povukao iz političkog života, svjesni da osobito nakon smrti Rafa Pozze i osobne demoraliziranosti neće moći poduzeti konkretnije mjere kako bi se otklonila velika mrlja nastala nakon izborne apstinencije.³⁹⁷ To je osobito vidljivo u djelatnosti čelnika same stranke. Za Peru Čingriju nemamo suvislih podataka o njegovoj stranačkoj djelatnosti u razdoblju od izborne apstinencije do održavanja novih općinskih izbora 1894. godine. Pored odvjetničkog angažmana, u kolovozu 1891. godine izabran je u upravno povjerenstvo zaklade *Blago djelo*.³⁹⁸ Kada je riječ o političkoj opredijeljenosti, vlastiti ideološki orijentir nije napustio te je nastavio dosljedno se držati političkog programa kakvog je prihvatio po ulasku u stranački život 1860-ih godina.³⁹⁹

Bivše čelništvo gradske vlasti se koncem 1890. godine postupno pripremalo za nove političke borbe. Međutim, problem od presudne važnosti homogeniziranoj narodnjačko-pravaškoj grupaciji u prostorijama novoosnovane čitaonice bilo je na koji način adekvatno prići javnosti s novim koalicijskim programom?⁴⁰⁰ Odgovor je plutao po površinskoj svijesti Pere Čingrije i Frana Supila sa željom da se u Dubrovniku pokrene novi politički list s naglaskom na pravaški ideološki orijentir

³⁹⁶ O političkom nezadovoljstvu u prvoj polovici stoljeća vidi: Ivan PEDERIN, „Političko nezadovoljstvo u Dubrovniku 1820-1859 (Prema spisima austrijskog političkog redarstva).“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 31 (1993): 149-156. Iskaze nezadovoljstva iz memoarske perspektive vidi: BERSA, *Dubrovačke*: 35-40.

³⁹⁷ PERIĆ „Politički portret Pera Čingrije“: 174.; Vidi poglavlje; *Emotivna strana Pera Čingrije*.

³⁹⁸ *Crvena Hrvatska*, br. 28. (15.8.1891.)

³⁹⁹ HR-DADU, OFČ, X-7C,F 5, kut. 13.; HR-DADU, OFČ, X-7C,F 6, kut. 13.

⁴⁰⁰ Marijan DIKLJIĆ, „Supilova »Crvena Hrvatska« (1891-1899).“ *Croatica Christiana periodica* 15/28 (1991): 211.

koji će kroz tjedno publiciranje biti dovoljno sadržajan da nove vlasti ne ostave velikog političkog traga.⁴⁰¹ Stoga je aktivizam Pere Čingrije i Vlaha DeGiullija bio najglasovitiji po pitanju nužne fokusiranosti koalicije za svrgavanjem srpsko-autonomaške kongregacije u vijeću.⁴⁰²

Prvi broj *Crvene Hrvatske* izašao je 7. veljače 1891. godine.⁴⁰³ Time formiran novi napadačko-obrambeni adut narodnjačko-pravaške opozicije.⁴⁰⁴ Već od prvoga broja uočljiva je žestoka kampanja protiv vladajućih, čak više usmjerena prema srpskim članovima vlasti negoli autonomaškim, mada je pred objema grupacijama sijana žestoka apatičnost. Novonastale okolnosti prikazane su mučeničcima za hrvatski narod u Dubrovniku te kako izlaženje ovakvog lista zapravo trebala simbolizirati borbu za narodni opstanak, pozivajući na odbijanje bilo kakve složnosti i kohabitacije sa Srbima kroz poticanje na ustrajnost u ideji sjedinjenja hrvatskih zemalja.⁴⁰⁵

Crvena Hrvatska će do ljeta 1892. godine biti jedino lokalno glasilo koje će utjecati na sijanje ideoloških plodova prema običnom puku, budući je uredništvo iskazivalo kako je cilj lista zapravo orijentir „da svaki Dubrovčanin bez pritiska iskaže vlastito rodoljublje.“⁴⁰⁶ Nekolicina pristaša narodnjačko-pravaške grupacije nije otvoreno podržavala izlaženje lista, među kojima je bio i Pero Čingrija. Kao narodnjak, nije javno podržavao pravaški list, bez obzira što su potonje grupacije u koaliciji, ali nije niti kritizirao njegovo izlaženje, smatrajući da je bilo kakav politički medij dobrodošao u svrhu prikupljanja novih političkih poena i povratka povjerenja lokalnih birača u nekadašnju vlast.⁴⁰⁷ List se s posebnim poštovanjem odnosio prema Čingrijinom liku i djelu, bez nepoćudnih tekstova, dok će brojni njegovi javni istupi biti sadržajno ispisani u posebnim rubrikama lista. Prvi javni istup nakon izbornog poraza Čingrija je održao za vrijeme posjeta Mihe Klaića Dubrovniku kako bi izvidio situaciju u pokrajinskoj bolnici i Poljodjeljskoj školi u Gružu koja je bila pred ukidanjem.⁴⁰⁸ Održana je svečana večera u kojoj je Pero Čingrija održao podulji govor koji je po svom sadržaju bio prilično nacionalno obojen uz prikaze njegove dugogodišnje

⁴⁰¹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 174.

⁴⁰² DIKLIĆ, „Supilova“: 212.

⁴⁰³ Više informacija o *Crvenoj Hrvatskoj* vidi: Ivo PERIĆ, „Sto godina od početka izlaženja *Crvene Hrvatske* u Dubrovniku“ *Republika*, 7/8, (1991): 176-181.

⁴⁰⁴ *Crvena Hrvatska* – br.1 (7.2.1891.).

⁴⁰⁵ *Ibid.* Takve ideje su u *Crvenoj Hrvatskoj* proklamirane stihovima: *Kad smo jednog oca sini, I jednu nam majku daj, Bože živi i sjedini, Jednog roda troji kraj!*

⁴⁰⁶ *Crvena Hrvatska* – br. 5. (7.3.1891.).

⁴⁰⁷ Vrlo vjerojatno je pritajeno podržavao izlaženje lista jer je Melko Čingrija pomagao Supilu o pripremama za izlaženje lista. Stoga, moglo bi se reći a kako i Ivo Perić tvrdi, da je Pero Čingrija zbog toga kriomice podržavao njegovo izlaženje i načelno bio zadovoljan pravcem u pisanju članaka i ideološkog usmjerenja lista. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 174.

⁴⁰⁸ *Crvena Hrvatska* – br. 39. (8.10.1892.).

suradnje s Klaićem i oslikavanjem „teških vremena koja su zadesila Dubrovnik“, aludirajući na odnos nove vlasti prema općim prilikama i problemima u gradu.⁴⁰⁹ Upravo je u potonjem govoru Čingrija iskazao svoju razočaranost u srpstvo pojedinih Dubrovčana i njihovih stajališta, ističući kako ne želi bilo kakav oblik kohabitacije s takvom grupacijom dok ponovno ne prihvate ideju sjedinjenja hrvatskih zemalja i dubrovačkog hrvatstva.⁴¹⁰

U tom slučaju, sve do pojave novog lista okrenutog novoosnovanoj Srpskoj stranci i postulatima srbokatolicizma, *Crvena Hrvatska* biti će jedini lokalni list dostupan dubrovačkim žiteljima, dočim će pojavu novog srpskog lista, nasljednika *Gušterice* i *Glasa Dubrovačkog*, lista *Dubrovnik*,⁴¹¹ smatrati tobožnjim i samozvanim listom, odnosno medijskim satelitom aktualnih vlasti.⁴¹² Publikacijom novog glasila, zasijano sjeme razdora dviju stranaka počinje sve brže klijati a sukobi se u narednim godinama razvijaju do neslućenih razmjera.

Takvi sukobi vidljivi su ponajprije u etničkom poimanju Dubrovnika, čime su obje strane nastojale prikazati etničku specifičnost grada, odnosno njegovu nacionalnu homogenost. U takvoj politici ne treba izdvajati niti jedan list koji je više ili manje proklamirao takva stajališta. Međutim, važno je istaknuti kako su članci *Crvene Hrvatske* po tom pitanju bili dosta sadržajni, osobito u periodu 1891. i 1892. kada je gotovo svaki broj objavljivao kraći tekst knjižice pod nazivom *Dubrovnici jesu li Hrvati?*⁴¹³ Objе strane iznosile su povijesne argumentacije pomoću kojih su nastojali javnosti prikazati hrvatsku ili srpsku prošlost Dubrovnika kao relevantne dokaze u njegovom modernom etničkom poimanju. S druge strane, oba lista ali i historiografija će svojim tezama nastojati potkrepljivati teze etničke pripadnosti grada, najviše prema raspoloživim demografskim podacima. U njima je vidljivo kako je dubrovački kotar na početku 1890-ih godina brojao ukupno 11.000 stanovnika s prevlašću katoličkog stanovništva u odnosu na 500 živućih pravoslavaca i osamdesetak Srba katoličke vjeroispovijesti u Dubrovniku, dok su u drugim općinama takve brojke sigurno bile i manje.⁴¹⁴ Usprkos činjenici kako je po vjerskoj strukturi stanovništva Dubrovnik bio katolički grad, list *Dubrovnik* će kroz učestale historijske

⁴⁰⁹ *Crvena Hrvatska* – br. 39. (8.10.1892.).

⁴¹⁰ *Ibid.*

⁴¹¹ *Dubrovnik*, br. 1. (3.7.1892.).

⁴¹² *Crvena Hrvatska*, br. 23. (9.7.1892.).

⁴¹³ Vidi brojeve: *Crvena Hrvatska*, br. 34. (26.9.1891.); br. 37. (17.10.1891.); br. 38. (24.10.1891.); br. 39. (31.10.1891.); br. 40. (7.11.1891.); br. 41. (14.11.1891.); br. 42. (21.11.1891.); br. 43. (28.11.1891.); br. 45. (12.12.1891.); br. 46 (19.12.1891.); br. 47. (24.12.1891.); br. 50. (16.1.1892.); br. 51. (23.1.1893.); br. 2. (13.2.1892.); br. 3. (20.2.1892.). Dostupno na digitalnom repozitoriju Znanstvene knjižnice Dubrovnik, ZDUR.

⁴¹⁴ DIKLIĆ, „Supilova“: 211.

interpretacije prikazivati srpsku prošlost grada uz vidnu podršku lokalnim srpsko-autonomaškim predstavnicima vlasti.

Primjer izražene ideološke bipolarnosti vidljiv je na primjeru obilježavanja trodnevne svečanosti otkrivanja spomenika pjesniku Ivanu Gunduliću. O postavljanju Gundulićeva spomenika polemiziralo se razmjerno dugo, što potkrepljuje činjenica kako je odugovlačenje izrade i postavljanja spomenika dočekalo i tranziciju dubrovačke općine u srpsko-autonomaške ruke 1890. godine. Pojednostavljeno rečeno, govorimo o razdoblju od 1880. godine do konačnog postavljanja i otkrivanja spomenika u lipnju 1893. godine.⁴¹⁵ Razlozi odugovlačenja su višestruki od kojih je prvotni zasigurno problem pribavljanja novčanih sredstava za izradu spomenika te organizaciju trodnevne ceremonije. Iz vremena kada je Pero Čingrija rukovodio općinom započeli su prvi planovi oko postavljanja spomenika s ciljem izrade osnove za njegovu izgradnju kao i definiranje lokacije gdje će spomenik biti postavljen.⁴¹⁶ Upravo je za vrijeme Čingrijinog rukovođenja Općinom formiran petočlani odbor koji je s okončanjem narodnjačke uprave nad Dubrovnikom promijenjen i proširen na šesteročlano članstvo⁴¹⁷ dočim se od 1891. godine proširio na dvanaesteročlano članstvo.⁴¹⁸ Prvotne ideje za podizanjem spomenika bile su da se spomenik podigne na tristotu obljetnicu Gundulićeva rođenja 1888. godine. No, zbog rečenih poteškoća se već polovicom 1880-ih dalo naslutiti kako spomenik neće biti izrađen. Pero Čingrija bio je složan da se planovi o podizanju spomenika prenesu u nadležnost Dubrovačkoj omladini koja je uputila prvi proglas 3.2.1880. godine o formiranju rečenog odbora.⁴¹⁹

Kada je već postalo izvjesno kako se izrada spomenika približava svome kraju, određeno je kako će ceremonija trajati 25., 26. i 27. lipnja 1893. godine, dočim se dubrovačko žiteljstvo počelo neumorno pripremati već mjesecima unazad. Dubrovčani su izricali ponos i čast biti građanima

⁴¹⁵ Ivan GRKEŠ, „Spomenik kao prijeporno mjesto. Trodnevna proslava otkrivanja Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 59 (2021): 211-212.

⁴¹⁶ GRKEŠ, „Spomenik“: 212.

⁴¹⁷ Na sjednici Općinskog vijeća izabrani su Lujo Klaić, Jero Natali, Božo Banac, Niko Svilokos, Ernest Katić, Vice Palunko, Baldo Podić dok je za predsjednika odbora izabran Marinica Giorgi. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1887-1892)*, knj 2.: 397-398.; GRKEŠ, „Spomenik“: 212-213.; HR-DADU, Spisi o otkriću spomenika J.F. Gunduliću, dopis Odbora od 22.12.1892. (nesređena građa)

⁴¹⁸ Na sjednici Općinskog vijeća 1891. proširen je Odbor za podizanje spomenika s Marinicom Giorgijem kao predsjednikom odbora, zatim Nika Boškovića kao blagajnika te ostalih deset članova koje su činili: Ivo Bogoević, Luko Bona, Brnja Caboga, Baldo Kosić, Božo Kuraica, Jako Tonini, Jero Pugliesi, Nikola Učović i Luko Zore. PERIĆ, *Dubrovačke teme*: 174-175.

⁴¹⁹ HR-DADU, Općina Dubrovnik – Spisi o otkriću spomenika J. F. Gunduliću, proglas Dubrovačke omladine, 3.2.1880. (nesređena građa)

grada u kojemu je živio pjesnik Ivan Gundulić. Njegova djela cijenili su brojni hrvatski i dalmatinski preporoditelji zbog čega je postajalo očito kako će veliki broj preporoditelja iz svih krajeva hrvatskih zemalja doći na ceremoniju.⁴²⁰ Upravo je za prihvrat hrvatskih uzvanika bila zadužena nekolicina hrvatskih političara predvođenih Perom Čingrijom koji se izvjesno vrijeme mučio na koji način dočekati goste i potruditi se da njihov boravak u gradu bude što sadržajni.⁴²¹

Čitavu atmosferu otkrivanja spomenika letimično je opisao i Pero Čingrija u svojim memoarima. Iako nije imao prevelikih zasluga glede finaliziranja projekta postavljanja spomenika i upriličenja ceremonije, ipak se u vremenu njegova rukovođenja općinom otvorilo pitanje narudžbe i postavljanja spomenika, radi čega se Čingrija može percipirati za jednog od inicijatora njegova podizanja. Potrebno je istaknuti kako je prva polovica 1890-ih razdoblje vrlo čestih ceremonija otkrivanja spomenika ranonovovjekovnim hrvatskim intelektualcima. Pored Gundulićeva spomenika, u Makarskoj je 1889. svečano postavljen spomenik Andriji Kačiću Miošiću. Na inicijativu Mihe Klaića, Pero Čingrija okupio je svoje stranačke suradnike koji odlaze parobrodom u Makarsku predstavljajući čvrste bastione dubrovačkog hrvatstva.⁴²² Pored navedenog, Pero Čingrija sudjelovao je i u djelatnosti središnjeg Odbora za postavljanje spomenika pjesniku Petru Kanaveliću na otoku Korčuli.⁴²³ Razloge vrlo visoke uključenosti Pere Čingrije u potonje ceremonije treba sagledati iz više rakursa od kojih je najmjerodavniji njegova političko-ideološka orijentacija te reputacija stečena na lokalnoj i zemaljskoj razini. Korčulanska općina je vrlo vjerojatno uočila dobre Čingrijine poveznice s drugim političkim tijelima svjesnih činjenice kako će Čingrijino urgiranje, komunikacija i ugled pozitivno utjecati na priljev novčanih sredstava u svrhu konačnog postavljanja spomenika i upriličenja ceremonije.

Kada je riječ o ulozi Pere Čingrije u organizaciji Gundulićeve svečanosti, pored organizacije prihvata hrvatskih gostiju, njegova reprezentativnost zapažena je u obliku kritiziranja njezine politizacije, ocjenjujući čitav događaj važnim za reputaciju grada.⁴²⁴ Drugim riječima, nakon završetka ceremonije i postupnog razilaženja uzvanika, u dubrovačkim tiskovinama počinje se sustavnije izražavati političko-nacionalna komponenta ceremonije s ciljem da hrvatska strana u

⁴²⁰ PERIĆ, *Dubrovačke teme*: 168.

⁴²¹ HR – DADU, OFČ., X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁴²² PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 172.

⁴²³ HR – DADU, OFČ. X-9,1; kut. 16. Pored Čingrije, odbor su činili Niko Bošković i Mato Baričević. Korčulanska općina imala je intenciju prikupiti što više sredstava čime je u dubrovačkom odboru uvidjela mogućnost dobivanja potrebitih novčanih sredstava.

⁴²⁴ HR – DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

Crvenoj Hrvatskoj i srpska strana u *Dubrovniku* iskoriste vlastiti medijski prostor kako bi predočili hrvatsku odnosno srpsku nacionalnu notu svečanosti. Netrpeljivost sukobljenih strana vidljiva je još u trenutku obilježavanja ceremonije, posebice u trenutku kada se konačno iščekivao masovni dolazak hrvatskih uzvanika na svečanost. *Crvena Hrvatska* ističe kako je svečani trenutak ceremonije bio dovoljno sadržajan te zbog vremenske i prostorne oskudice se nije posezalo za bilo kakvim verbalnim ili fizičkim sukobima.⁴²⁵ Provokacije i vlastito zadovoljavanje nacionalnih interesa postajali su vidljivi u trenutku otkrivanja spomenika poklicima „Živio hrvatski pjesnik Gundulić“, „Živio srpski pjesnik Gundulić“ i sl.⁴²⁶

Nacionalna obojenost ceremonije vidljiva je i u polaganju svečanih vijenaca koje su uzvanici polagali na podnožju spomenika. Posrijedi je više od 170 vijenaca s hrvatskim ili srpskim nacionalnim simbolima pomoću kojih su se istovremeno željeli dočarati Gundulićevi kulturno-intelektualni dosezi.⁴²⁷ Potrebno je izdvojiti kako su potonje provokacije i isticanje nacionalnih obilježila gotovo prevladavajući čimbenici koji su utjecali da se čitava ceremonija i polemike nakon njezina završetka orijentiraju na dodatno produbljenje hrvatsko-srpskog sukoba u Dubrovniku umjesto na glorificiranje intelektualca koji je svojim aktivizmom obilježio jedan dio dubrovačke povijesti.

Iako se dosadašnja historiografija uglavnom bavila deskripcijom i analizom ceremonije u okvirima hrvatsko-srpskih odnosa, značajno je zapostavljena djelatnost pojedinaca koji su svojim istupom doprinijeli konačnoj realizaciji ovakvog projekta. U čitavoj se analizi može pronaći nekoliko zaslužnih osoba, dočim se izričita pažnja treba posvetiti Peri Čingriji. U periodu njegova načelništva (1878-1882) stvaraju se prve rasprave o nužnosti podizanja spomenika. Iako njegov kratak načelnički mandat nije polučio mjerodavne rezultate, kao načelnik grada dao je zeleno svjetlo za nužno postavljanje spomenika pjesniku koji je svojim radom i djelima oživljavao dubrovačku slavnu prošlost i u onim najmračnijim trenucima.

⁴²⁵ *Crvena Hrvatska*, br. 26. (1.7.1893.).

⁴²⁶ GRKEŠ, „Spomenik“. 233.

⁴²⁷ *Crvena Hrvatska*, br. 26. (1.7.1893.); GRKEŠ, „Spomenik“: 226-228.

7.2. Povratak Pere Čingrije i suradnika u dubrovačku Općinu 1894.

Završetkom Gundulićeve svečanosti činilo se kako se gradski život ponovno vraća na stanje prije proslave. Rečena tvrdnja bi se mogla uzeti kao opravdanom, međutim, barem nakratko, situacija je u političkom smislu još uvijek bila relativno slična kao i prije svečanosti. S druge strane, politički oponenti su svjesni kako se približavaju novi općinski izbori dok je predizborna djelatnost u povojima. U takvoj zamršenoj političkoj situaciji niti jedna od četiriju stranaka nije željela prepustiti stvari bilo kakvom obliku slučajnosti već kroz širok aktivizam prodrijeti unutar narodnih masa. Time bi se ponovno povratilo povjerenje u politiku Pere Čingrije i njegovih suradnika čime bi omogućili ponovni povratak narodnih ideala u dubrovačku općinu.

Na osnovu navedenog, Gundulićeva svečanost može se percipirati kao početak hrvatskog predizbornog djelovanja, budući je njihova reprezentativnost prije i tijekom ceremonije djelomično utjecala na njezinu masovnost. Time Pero Čingrija, suradnici te uredništvo *Crvene Hrvatske* otpočinju prilično oštru protusrpsku te protuautonomašku kampanju još tijekom 1893. godine. U člancima *Crvene Hrvatske* uočljiv je značajan pritisak na vladajuću koaliciju potičući na formiranje predizbornih lista što tijekom druge polovice 1893. godine nije ostvareno. Istovremeno, *Dubrovnik* je šutao i diskretno potvrđivao sve članke *Crvene Hrvatske*, osobito onih koji su se ticali nestabilnosti srpsko-autonomaške koalicije.⁴²⁸

Nije trebalo dugo pričekati na oglašavanje suprotnog tabora. *Dubrovnik* ističe kako nestabilnost u redovima koalicije očito postoji, no usprkos izraženim pritiscima s hrvatske strane, i činjenice kako će nepovoljna konstelacija odnosa povoljno utjecati na ishod izbora za Čingriju i njegovu stranku, srpsko-autonomaška koalicija opstaje kroz sklapanje kompromisa. Potonji je određen po principu ravnomjerne zastupljenosti srpskih i autonomaških vijećnika unutar Općine.⁴²⁹ S obzirom na činjenicu kako su hrvatski pretendenti za preuzimanje općinske vlasti bili Pero Čingrija i Vlaho DeGiulli, vladajuća koalicija i *Dubrovnik* letimično su se ali s dozom netrpeljivosti obrušili na Peru Čingriju, ocjenjujući ga osobom od velike prijetnje za njihov ostanak u vijeću. Mjere po kojima je Čingrija kritiziran usredotočene su na pitanje zastupljenosti

⁴²⁸ Koalicija nije mogla postići dogovor glede ravnomjerne brojnosti vijećnika u vijeću, kao i jednake brojnosti prisjednika s obje strane. U pitanju je nestabilnost kohabitacije budući da obje strane nisu imale interes odustati od zacrtanih ciljeva kako bi koalicija očito opstala. Posebne konfrontacije su se vodile po pitanju izbora načelnika. Srpska strana je željela Gondolu dok takvo rješenje autonomaška struja nije prihvaćala. Tijekom čitavog ljeta se strane nisu mogle dogovoriti glede sastavljanja novog vijeća nakon izbora 1894. čime je vidljivo kako je pobjeda već u njihovim rukama. *Crvena Hrvatska*, br. 13. (1.4.1893.).

⁴²⁹ *Dubrovnik*, br. 16. (11.10.1893.).

talijanskog jezika u vijeću. Posrijedi je još jedan prijedor koalicija budući da nije postignut dogovor u vezi zastupljenosti hrvatskog (srpskog) ili talijanskog jezika u vijeću koji bi trebao postati službenim tek nakon provedbe izbora 1894. Ističe se kako je razdoblje načelnštva Pere Čingrije zapravo period kada se u vijeću raspravljalo i na talijanskom jeziku,⁴³⁰ pa bi logičan zaključak bio kako je autonomaška struja imala intenciju talijanizacije čitavog vijeća.⁴³¹ Napadi na Čingrijinu oporbu nisu zaustavljeni, pače, i hrvatski tabor provodi intenzivne napore kako bi se degradiralo četverogodišnje djelovanje srpsko-autonomaške koalicije. Obrušavanje na Čingriju letimično se spominje, ali je prema periodici vidljivo kako su se pobornici vladajućoj koaliciji pribojavali njegovog predizbornog aktivizma, budući su bili svjesni Čingrijinog dotadašnjeg iskustva na političkoj sceni te zavidnih govorničkih sposobnosti. Kako bi očito prikrili bojazan ističe se kako naspram iskustva i podrške javnosti prema barunu Gondoli, Pero Čingrija nema prevelike šanse za pobjedom.⁴³²

Izvori koji govore o izborima 1894. godine nisu raspoloživi, prvotno zbog nesređenosti arhivske građe. Međutim, olakotna okolnost svodi se na izlaženje *Crvene Hrvatske* i *Dubrovnika* koji su čitavu predizbornu atmosferu, provođenje izbora i postizborne dojmove vrlo sadržajno i ilustrativno predočili u svojim brojevima pri čemu se može napraviti vrlo dobra komparacija političkog programa dvaju tabora u predizbornom razdoblju kao i oštre konfrontacije istih prije, tijekom te nakon održavanja izbora.

Dugo očekivano ishodaenje izbora određeno je prema poznatom trodnevnom modelu, pri čemu je svaka izborna jedinica imala propisan izborni dan. Izbori su provedeni 22., 23., i 24., svibnja 1894. godine.⁴³³ Kao što je već rečeno, izborna borba za prve dvije jedinice s hrvatskog gledišta ocijenjena je nepotrebnom, s ciljem usmjerenja akcije na borbu za prevlast u trećoj izbornoj jedinici. Međutim, želje hrvatske strane i planovi vladajuće koalicije bili su potpuno oprečni.

⁴³⁰ Na temelju provedenih Zapisnika općinskog vijeća, potrebno je istaknuti kako su se sjednice vijeća u gotovo stopostotnoj mjeri provodile na hrvatskom jeziku, dočim su pojedini dodatni zapisi, odgovaranja na pojedine upite izvana zapisivani na talijanskom jeziku. Sjednice su se gotovo u cjelini na hrvatskom jeziku počele provoditi od 1870. godine, čime se rečene konstatacije ne smiju uzeti kao opravdanima.

⁴³¹ Pojednostavljeno rečeno, ističe se kako se u doba narodnjačke uprave nad gradom pisalo i raspravljalo mahom na talijanskom jeziku, što djelomično nije točna tvrdnja. Drugim riječima, list *Dubrovnik* ističe kako je narodnjačka uprava nad gradom protekla bez vidljivih intencija tadašnje vlasti za otklonom talijanskog jezika iz Općinskog vijeća. *Dubrovnik*, br. 16. (11.10.1893.).

⁴³² Kroz kritiku Čingriji, ističu se i sve promjene koje su učinili tijekom trogodišnjeg rukovođenja općinom od kojih kao najvažniju ističu konačnu realizaciju postavljanja i organiziranja ceremonije otkrivanja Gundulićeva spomenika. *Dubrovnik*, br. 21. (20.5.1894.).

⁴³³ *Crvena Hrvatska*, br. 22. (2.6.1894.).

Svjesni činjenice kako će agitacija suprotnog tabora biti nedvojbeno prisutna, nije se očekivala toliko izražena akcija da se izbori održe u potpunoj suprotnosti s hrvatskim interesima kroz kršenje izbornog Pravilnika. Naime, izbori za treću jedinicu određeni su u trajanju od 22. do 23. svibnja. Posrijedi je najmnogoljudnija izborna jedinica u dubrovačkoj općini, no s obzirom da se očekivala povećana izlaznost, temeljite pripreme obaju strana morale su biti na zadovoljavajućoj razini.⁴³⁴ Već prvoga dana se u gradskoj jezgri okupilo mnoštvo žitelja treće jedinice, dočim su najbrojnijoj skupini pripadali mještani Župe Dubrovačke. Prema *Crvenoj Hrvatskoj*, oni su s izraženim nacionalnim dojmom došli pred Peru Čingriju pod čijim vodstvom su se, uz klicanje narodnih izreka i pjevanje domoljubnih pjesama, uputili od Ploča prema općinskoj zgradi gdje su birališta otvorena u ranim jutarnjim satima.⁴³⁵

S obzirom kako se sukob dvaju tabora i njihovih birača mogao očekivati u svakom mogućem trenutku, na izborima je u visokom stupnju pripravnosti djelovalo i općinsko redarstvo ispred vrata općinske palače.⁴³⁶ Glasovalo se veći dio dana, međutim, agitacija vladajuće koalicije išla je u pravcu provociranja i namjernog izazivanja bijesa od strane Pere Čingrije te njegovih bliskih suradnika, budući je na potonjim izborima gotovo svaki treći do četvrti glas hrvatskih birača odbijen. Glasovi su odbijani zbog različitih razloga, od kojih bi bilo vrlo važno istaknuti primjere poput krivo napisanog imena u osobnim podacima pojedinog birača, osobno nepoznavanje birača⁴³⁷ te optužbi kako je osoba koja pristupa izborima već odavno preminula.⁴³⁸ Takvi razlozi očit su povod vladajućoj koaliciji da ne dopusti ponovni ulazak hrvatskih predloženika u Općinsko vijeće. Imajući u obzir kako su izborna povjerenstva činile osobe iz redova srpsko-autonomaške koalicije,⁴³⁹ onda se ne treba pretjerano čuditi na rečene postupke. Ona su s hrvatskog gledišta percipirana kao kršenje članka 23. Izbornog Pravilnika o bilježenju svakog birača te zapisivanja odbijenih birača.⁴⁴⁰ *Dubrovnik* tvrdi kako su u pitanju osobe koje nemaju pravo glasanja, budući su se na izborima predstavili pod tuđim imenom.⁴⁴¹

⁴³⁴ *Crvena Hrvatska*, br. 21. (28.5.1894.)

⁴³⁵ *Ibid.*

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ Članovi povjerenstva su se posebno obrušili na seoske glavare iz Župe Dubrovačke koji su po stupanju na izbore odbijeni iz razloga što su nepoznati članovima povjerenstva. *Crvena Hrvatska*, br. 22. (2.6.1894.)

⁴³⁸ *Crvena Hrvatska*, br. 21. (28.5.1894.); *Crvena Hrvatska*, br. 22. (2.6.1894.)

⁴³⁹ Izborna povjerenstva činili su Frano Gondola, Frano Bibica, Mato Gračić, Božo Bačić i Pavo Bakara. *Crvena Hrvatska*, br. 21. (28.5.1894.)

⁴⁴⁰ *Crvena Hrvatska*, br. 22. (2.6.1894.)

⁴⁴¹ *Dubrovnik*, br. 23. (3.6.1894.)

Izbori su održani s velikom nadom hrvatske strane u povoljan rezultat iako nisu imali dovoljno saznanja o agitacijama suprotnog tabora. Povjerenstvo je odbilo više od 120 glasova, dočim je u *Crvenoj Hrvatskoj* objavljen konačan poredak glasova ističući kako je u trećoj jedinici s odbijenim glasovima za hrvatske predloženičke glasalo 475 birača u odnosu na drugu stranu koja je prikupila ukupno 332 glasa.⁴⁴² Konačni rezultati izbora predočeni su u sljedećem tabelarnom prikazu (tablica 12.).

Izborna jedinica	Glasovi narodnjačko-pravaškoj koaliciji	Glasovi srpsko-autonomaškoj koaliciji
I. jedinica	79	109
II. jedinica	20	72
III. jedinica	475	332
Ukupan broj glasova	574	513

Tablica 6. Rezultati izbora 1894. godine. Izvor: *Crvena Hrvatska*, br. 21. (28.5.1894.)

Provođenje izbora u sva tri biračka tijela nisu označila i njihov kraj, već dodatno produbljenje političkih borbi dvaju zaraćenih koalicija. To je osobito vidljivo u nezadovoljstvu Pere Čingrije, koji zatečen cjelokupnom situacijom donosi odluku o demonstrativnom napuštanju birališta uputivši se s biračima u prostorije tek osnovane čitaonice gdje je održao prigodan govor.⁴⁴³ U njemu se konfrontira s opozicijskom strujom s ciljem da se od novih političkih borbi ne odustaje. Time se odaje dojam kako je Čingrija svojom ustrajnošću za ulaskom u vijeće želio opravdati odluku o izbornoj apstinenciji 1890. godine pri čemu je očito bio svijesti kako je izgubio naklonost birača. Međutim, prema pisanjima *Crvene Hrvatske*, svečani doček birača iz ruralne okolice te čitava atmosfera prije, tijekom i nakon održavanja izbora ne odaju takav dojam. Tomu svjedoči i zahvalnost župskim biračima koji su se u velikom broju odazvali izborima.

Moglo bi se reći kako se u srpskim ekskluzivističkim redovima Pero Čingrija našao pod kritikom kukavičluka, budući je demonstrativno napustio glasačke prostorije 22. svibnja. Nema dvojbe kako je s hrvatske strane mogao računati na podršku tvrdeći kako je Čingrijino demonstrativno napuštanje birališta učinjeno iz opravdanih razloga odnosno nepravde koja je

⁴⁴² *Crvena Hrvatska*, br. 21. (28.5.1894.); *Crvena Hrvatska*, br. 22. (2.6.1894.).

⁴⁴³ *Crvena Hrvatska*, br. 22. (2.6.1894.).

prekardašila sve granice ljudskog ponašanja.⁴⁴⁴ S obzirom da je protest Pere Čingrije učinjen s prvim danom provođenja izbora za treću jedinicu, govori pred biračkom masom ticali su se predodžbi kako se još oštrija agitacija oponenata može potencijalno nastaviti i tijekom drugog dana, što se upravo i dogodilo. Na potonjem se primjeru može iščitati Čingrijina ustrajnost za otporom prema bilo kakvoj nedopuštenoj izbornoj praksi u svrhu zaustavljanja potpune destrukcije biračkog prava.⁴⁴⁵ Još jedan meritoran primjer Čingrijine ustrajnosti jest kolektivni zalog hrvatske strane za poništavanjem izbora u trećoj izbornoj jedinici. Kako bi se rečeni naum mogao ispuniti, u čitavu se priču uključila i zadarska zemaljska vlada.

Zadarska vlada razmotrila je utoke hrvatskih predložnika koji su vladi kao dokaz dostavili popise svih odbijenih birača, kao i svih onih za kojih je utvrđena sumnja kako su glasali za srpsko-autonomaški tabor a prema zakonskim načelima nisu smjeli pristupiti izborima. Zadarska vlada donijela je odluku o poništavanju izbora u trećoj izbornoj jedinici te donošenjem promjena koje su vidljive kao pokušaj nivelacije biračkih prava. Određeno je kako će nove izbore provoditi zemaljski povjerenik birajući prostraniju lokaciju kako sloboda izbora može biti zajamčena svim biračima, neovisno o političkoj opredijeljenosti.⁴⁴⁶

Iako se dalo naslutiti kako će ponavljanje izbora u trećoj jedinici biti provedeno u relativno kratkom vremenskom periodu nakon završetka redovitih izbora, to se ipak nije dogodilo. Izbori su održani tek početkom listopada 1894. godine. Do tada nemamo nikakvih podataka o predizbornoj djelatnosti obaju tabora. Još zanimljiviji je podatak kako se u rečenom vremenskom rasponu niti jedan od dva dubrovačka glasila nije javno oglašavao po pitanju ponavljanja izbora. Neupitno je zadovoljstvo Pere Čingrije i njegovih suradnika, budući su im novonastale okolnosti išle u prilog, zbog čega bi se mogla dati pretpostavka kako su pripreme za ponavljanjem izbora, barem s hrvatske strane poprimile još oštriji naboj. Istovremeno, Dubrovnik je nakon smrti biskupa Mata Vodopića dobio novog biskupa, Josipa Marčelića ustoličenog u ljeto 1894. godine a čitava ceremonija ustoličenja je vjerojatno djelomično rezultirala nezastupljenošću političkih sukoba u onodobnim medijima. Ipak, više bi se trebalo oslanjati na potrebe obaju stranaka za što sveobuhvatnijim pripremama kako prijašnji ekscesi ne bi ponovno ostavili po strani sve probleme ekonomskog, socijalnog i urbanog razvoja grada. Čitava negativna konstelacija odnosa utjecala je

⁴⁴⁴ *Crvena Hrvatska*, br. 22. (2.6.1894.).

⁴⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁴⁶ *Ibid.*

na urbani razvoj grada, budući su izborne pripreme postale gotovo dominantna tema u dubrovačkom kolektivu a stvarni problemi su se, barem privremeno, otiskivali na marginu. Pero Čingrija predlagao je da se izborima pristupi aklamacijom što je s odobrenjem prihvaćeno.⁴⁴⁷ Povorka je bila slična onoj kao pred redovno održavanje izbora u svibnju iste godine. Pero Čingrija dočekao je povorku birača iz Župe Dubrovačke koji s još većim optimizmom pristupaju biralištu.⁴⁴⁸

S obzirom da su rečenim izborima rukovodili predstavnici zadarske vlade i osobe koje nisu sačinjavale srpsko-autonomašku koaliciju, nade u izborni uspjeh hrvatskih predložnika opravdano su rasle. To se i dogodilo nakon prebrojavanja glasova, ustanovivši ukupno 545 pristiglih glasova za narodnjačko-pravašku grupaciju. Prema pisanjima *Crvene Hrvatske*, rečeni uspjeh je, pored masovnosti hrvatskog naroda na Gundulićevoj svečanosti, još jedan meritoran pokazatelj kako Dubrovnikom rukovodi tuđinska vlast koja ga želi odvojiti od njegovih izvornih korijena. Pojednostavljeno rečeno, pobjeda na izborima je s hrvatske političke strane potvrda kako je Dubrovnik hrvatski grad.⁴⁴⁹ Čitavu atmosferu pobjede dočaravali su usklici *Živjela Hrvatska! Živio hrvatski Dubrovnik!*⁴⁵⁰

Atmosfera je nakon objave konačnih rezultata odisala zadovoljstvom i ceremonijalnim duhom. Prema izvještajima *Crvene Hrvatske*, i na ovim izborima je masovnost hrvatskih birača bila tolika da je uz nacionalni naboj i atmosfera nalikovala na trodnevnu Gundulićevu svečanost. Hrvatski barjaci vijorili su se sa svih strana a moglo se čuti i intoniranje himne *Lijepa naša domovino*.⁴⁵¹ Najviše se skandiralo hrvatskim političarima, nositeljima nacionalne misli. Pored Starčevića kao nositelja pravaške ideologije, velike ovacije opravdano je dobio i Pero Čingrija, budući se pod njegovim naputcima pripremalo za izbore te je upravo on zauzimao rukovodeću poziciju u postizbornim povorkama. Čingrija je provodio birače po gradskim ulicama pri čemu su igre, lokalni plesovi i poklici bili glavni ceremonijalni motivi ove pobjede.⁴⁵² Članovi Hrvatske glazbe svirali su pred kućom Pere Čingrije u današnjoj Širokoj ulici.⁴⁵³ Kako bi opravdao svoje postupke

⁴⁴⁷ Na osnovu Čingrijinih zahtjeva za aklamacijom, izabrani su Mato Katičić, Salamun Mandolfo, Marko Mitrović i Miho Rusko. *Crvena Hrvatska*, br. 40. (6.10.1894.).

⁴⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁴⁹ *Crvena Hrvatska*, br. 40. (6.10.1894.).

⁴⁵⁰ *Ibid.*

⁴⁵¹ *Ibid.*

⁴⁵² *Crvena Hrvatska*, br. 40. (6.10.1894.).

⁴⁵³ Najviše se sviralo ispred Čingrijinog obiteljskog doma, ali se zahvalnost iskazivala i sviranjem pred kućom Vlaha DeGiulli i pred čitaonicom. *Ibid.*

i zahvalio se biračima na velikom odazivu, Čingrija je u postizbornom slavlju održao čak tri prigodna govora respektirajući svaki dobiveni glas te iskazujući obećanje za novim borbama s ciljem potpunog preuzimanja općinske uprave.⁴⁵⁴

Konstituirajuća sjednica novog Općinskog vijeća održana je 22. listopada 1894. godine na kojoj su nazočili svi novoizabrani zastupnici.⁴⁵⁵ Očekivano, prva i najvažnija točka dnevnog reda bila je izabrati novog/starog načelnika i novo Općinsko Upraviteljstvo. Frano Gondola ponudio je utrku za novi načelnički mandat, dočim su mu veliku prijetnju predstavljali novi zastupnici hrvatske koalicije, Vlaho DeGiulli, Pero Čingrija i Mato Natali.⁴⁵⁶ Postaje sasvim očekivano kako su Pero Čingrija i Vlaho DeGiulli ponovno ušli u utrku za općinskog načelnika imajući u obzir kako su potonji, uz već pokojnog Rafa Pozzu, rukovodili dubrovačkom općinom od 1869. do 1890. godine i doprinjeli u realizaciji ključnih poslova socio-ekonomske prirode. Novi izbor dubrovačkog načelnika protekao je u uvjetima nemogućnosti dogovora dvaju koalicija za način glasovanja. Uz protest i inicijativu Pere Čingrije, glasovanje je usprkos težnji da se održi usmenim putem ipak održano pismenim.⁴⁵⁷ Ishod glasanja predložen je u sljedećem tabelarnom prikazu:

Ime i prezime kandidata	Broj stečenih glasova
Frano Gondola	21
Vlaho DeGiulli	11
Pero Čingrija	1
Mato Natali	1
Ukupno glasova	34

Tablica 7. Poredak glasovanja za novog/starog općinskog načelnika. *Crvena Hrvatska* br. 43 (27.10.1894.); PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 180.

Prikazana tablica pokazatelj je činjenice kako je novokonstituirano vijeće donijelo odluku kako će općinom ponovno rukovoditi Frano Gondola. Iako se na temelju impozantnog predizbornog djelovanja i podrške biračke javnosti dalo naslutiti kako bi Pero Čingrija mogao biti ozbiljan protukandidat Gondoli za načelničku poziciju, to se u konačnici nije dogodilo. To pokazuje svega

⁴⁵⁴ Pojednostavljeno rečeno, Čingrija se obvezuje kako će u narednim razdobljima potisnuti srpsko-autonomašku koaliciju iz prve dvije izborne jedinice čime bi narodnjačko-pravaška koalicija ponovno stekla apsolutnu prevlast u vijeću. *Crvena Hrvatska*, br. 40. (6.10.1894.).

⁴⁵⁵ *Crvena Hrvatska*, br. 42 (20.10.1894.)

⁴⁵⁶ *Crvena Hrvatska*, br. 42 (20.10.1894.); *Crvena Hrvatska*, br. 43 (27.10.1894.)

⁴⁵⁷ *Crvena Hrvatska*, br. 43 (27.10.1894.)

jedan glas podrške PerI Čingriji, dok je hrvatska koalicija očito navijala da Vlaho DeGiulli ponovno zauzme načelničku fotelju. Imenovanjem novog/starog načelnika, formirano je novo Općinsko upraviteljstvo s ukupno šest prisjednika.⁴⁵⁸

8. MJEŠOVITA VLAST – POLITIČKI I URBANI RAZVOJ GRADA OD KONCA 1894. DO PADA SRPSKO-AUTONOMAŠKE VLASTI 1899. GODINE

8.1. Prvi znakovi slabosti vladajućih. Jačanje političkog profila Pere Čingrije u Dalmaciji i Dubrovniku

Ponovni ulazak Pere Čingrije i suradnika u Općinsko vijeće označio je početak korjenitih promjena za vladajuću strukturu grada. Drugim riječima, započinje razdoblje mješovite vlasti a ponovna uspostava sustava vladajućih protiv opozicije utjecala je na opstanak jedinstva u redovima srpsko-autonomaške koalicije.⁴⁵⁹ Posrijedi je razdoblje učestalih prijepora i konfrontacija vladajućih spram hrvatske opozicije koja predvođena nikad ambicioznijim Perom Čingrijom započinje misiju povratka hrvatskog nacionalnog elementa u dubrovački kolektiv. U skladu s takvim okolnostima, u dubrovačkoj Općini *modus vivendi* očito je bio posljednja šansa u svrhu alteracije odnosa između vladajućih i opozicije. Pregršt idejnih planova od socio-ekonomske važnosti nailazio je na prepreke zbog nemogućnosti dogovora u vezi njihove finalizacije. Prijedlozi vladajućih i utoci opozicije utjecati će na postupno rasipanje srpsko-autonomaške većine čime utjecaj Pere Čingrije postaje sve dominantniji.⁴⁶⁰

Ulazak narodnjačko-pravaške opozicije u Općinsko vijeće protekao je u vrlo burnim okolnostima. Iako će u idućim godinama sukobi na relaciji Pero Čingrija – Frano Gondola biti sve burniji, zasjedanja Dalmatinskog sabora od 1895. godine za Čingriju su predstavljala ozbiljnu obliciju. Prvenstveno je riječ o polemikama sa suprotnim političkim taborima u vezi nacionalno-integracijske pripadnosti Dubrovnika. U gradu su se nerijetko mogle čuti polemike kako su Pero Čingrija i njegovi suradnici „prodali Hrvatsku“. Na rečene optužbe koje je posebno naglašavao

⁴⁵⁸ Prisjednicima su imenovani Ivo Avvocani kao prvi prisjednik, zatim Jero Natali, Božo Banac, Frano Bibica, Antun Vodnizza i Bogdan Berberović. *Crvena Hrvatska*, br. 43. (27.10.1894.)

⁴⁵⁹ Kao što je već rečeno, članstvo dubrovačke Općine od 1894. godine čine srpsko-autonomaška većina i narodnjačko-pravaška opozicija na čelu sa Perom Čingrijom i drugim pravaškim sljedbenicima. O narodnjačko-pravaškoj suradnji i ishodu izbora 1894. godine vidi u: PERIĆ, „Među stranačke“: 217-226.

⁴⁶⁰ *Ibid*: 225-226.

dalmatinski pravaš Juraj Biankini Pero Čingrija nije mogao ostajati ravnodušan. Zbog toga je na sjednicama Dalmatinskog sabora nerijetko napadao Biankinijevu skupinu pravaša i nedavno osnovani Hrvatski klub⁴⁶¹ nazivajući ih sektom.⁴⁶² Izražene bipolarnosti usmjerene su i na srpskog zastupnika Savu Bjelanovića koji se dotaknuo pitanja etničke pripadnosti Dubrovnika, procjenjujući ga drevnom srpskom zemljom.⁴⁶³ Budući je pored navedenog, želio uvesti uporabu srpskih čitanki u dubrovačkim školama, očekivao se buran odgovor Pere Čingrije koji je u ovom slučaju neopravdano izostao.⁴⁶⁴ U rečenom razdoblju, Čingrija je obnašao funkciju saborskog izvjestitelja čitajući točke dnevnog reda i usmjeravajući se na zadovoljenje dubrovačkih interesa prema hrvatskoj nacionalno-ideološkoj matrici. Pored navedenog, vrlo je aktivno pisao članke s političkom konotacijom, uglavnom u hrvatskim listovima diljem Dalmacije, napose u splitskom *Jedinstvu*.⁴⁶⁵ Sudjelovao je i u predstavničkom tijelu dubrovačkog ogranka Trgovačko-obrtničke komore nakon saborskih izbora 1895. godine.⁴⁶⁶ Njegov aktivizam na lokalnoj razini ponovno dolazi do izražaja kada je iste godine Ljubljani pogodio vrlo razoran potres. Svaka općina poduzela je izvjesne mjere kako bi se pružila pomoć nastradalima. Na inicijativu Frana Gondole ponuđeno je izdvajanje 100 forinti iz općinske blagajne dočim je utok Pere Čingrije prevagnuo da se izdvoji 200 forinti za pomoć nastradalima.⁴⁶⁷

Događaj koji je nagovijestio apatičnost opozicije prema vlastima ali i razinu Čingrijine nacionalne osviještenosti jest zaprimanje jednog dopisa napisanog na njemačkom jeziku. Posrijedi je molbenica neimenovanog vojnog časnika za stjecanjem funkcije činovnika.⁴⁶⁸ Budući je Gondola procijenio kako je posrijedi hitan postupak, odlučio je istu molbenicu prosljediti dalje u proceduru. To je izazvalo veliko negodovanje Pere Čingrije koji zapanjen razinom prisutnosti germanizacije i talijanizacije u Općinskom vijeću, traži donošenje izvanrednog zakona o odbijanju

⁴⁶¹ O politici Jurja Biankinija vidi: Marko TROGRLIĆ. „Bečki odjeci nemira u Hrvatskoj 1903. godine: aktivnosti dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču.“ *Časopis za suvremenu povijest* 37/3 (2005): 679-693.; ĐURASOVIĆ, *Prava*: 86-87.

⁴⁶² *Crvena Hrvatska*, br. 5. (2.2.1895.).

⁴⁶³ *Crvena Hrvatska*, br. 6. (9.2.1895.).

⁴⁶⁴ *Ibid.*

⁴⁶⁵ Prema pisanjima *Crvene Hrvatske*, Pero Čingrija je napisao poduži i žestok članak u splitskom *Jedinstvu* zbog premještaja gimnazijskog profesora Kušara iz Dubrovnika u Zadar. Tvrdi kako Narodna hrvatska stranka treba ustati protiv srpske propagande i spasiti svoj ugled i boriti se protiv pojedinih ekskluzivista koji naruštavaju njezinu reputaciju. *Crvena Hrvatska*, br. 39. (28.9.1895.).

⁴⁶⁶ *Crvena Hrvatska*, br. 37. (14.9.1895.).

⁴⁶⁷ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897), knj 1.*: 269-270.

⁴⁶⁸ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897), knj 1.*: 167.

svih dopisa i molbenica koje bi Općina ubuduće zaprimila na njemačkom ili talijanskom jeziku.⁴⁶⁹ Načelnik Gondola je na sve rečeno reagirao vrlo burno, smatrajući da je riječ o uvredi članova Općinskog upraviteljstva.⁴⁷⁰ Tvrdio je kako je svjestan da pojedini članovi vijeća ne razumiju njemački jezik pravdajući se kako je molbenica usmeno pročitana na njemačkom a potom i na narodnom jeziku.⁴⁷¹ Gondola je iskoristio rečeno stanje kako bi prozvao Peru Čingriju zbog dokumenta od 14. lipnja. 1876. godine također sastavljenog na njemačkom jeziku.⁴⁷²

Očito se Gondola vrlo dijalektalno pripremio kako bi odgovarao na svaku Čingrijinu pritužbu i degradirao njegov načelnički mandat s kraja 1870-ih iznoseći propuste učinjene u periodu njegovog načelnštva. S druge strane, rečeni dokument sastavljen je 1876. godine, što daje do znanja kako u tom trenutku Pero Čingrija nije obnašao funkciju načelnika grada, jedino u slučaju ako je predsjedavao vijećem u ime odsutnog načelnika Rafa Pozze, što trenutno nije moguće utvrditi.⁴⁷³ Bilo kako bilo, Čingrija se nastavio braniti konstatacijama kako u svom utoku nije imao namjeru nikoga provocirati niti vrijeđati. Dok su pojedini vijećnici stali na njegovu stranu (uglavnom njegovi stranački simpatizeri), nekolicina zastupnika imala je drugačije mišljenje⁴⁷⁴ ili je željela modifikaciju Čingrijinog utoka u skladu s vlastitim afinitetima.⁴⁷⁵ Iako je Gondola nastojao ovu raspravu što prije zatvoriti, Čingrija je zahtijevao njezin nastavak kako bi se rečene nesuglasice otklonile. Nije krio kako je i sam nekoliko puta radio iznimke zbog molbenica

⁴⁶⁹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897), knj 1.*: 170. Utok napisan svim članovima Općinskog vijeća, a napose vladajućima napisao je Pero Čingrija kojeg je potpisao prvi zajedno s drugim kolegama vijećnicima: *Slavno Općinsko vijeće, Na sjednici 16. novembra god 1894. dogodilo se nešto što mi nismo mogli da mimoigijemo mukom. Naše patriotsko čuvstvo i građanska dužnost nalažu nam da podignemo glas proti onoj pojavi. Većina dubrovačkog Općinskog vijeća primila je zaključak kojega je posljedica da od sada u naprijed vijeće mora uzimati u pretres i rješavati podneske na nj upravljene u nama tugjem jeziku njemačkom. Svaka čast njemačkome kulturnome jeziku i njemačkome velikom narodu ali što je naše neka bude i ostane naše. Rekli bi da nekijem nije bilo dosta što već osvem našega imamo u upravi i tugji talijanski jezik kojeg smo od prošlostii baštinili kao posljedicu nekada opće talijanske kulture. Nalaže se općinskome upraviteljstvu da od sada unaprijed svaki podnesak upravljen na vijeće, koji nije bio sastavljen u jednome od dvaju rabljenih jezika povrati se podnositelju. Pozivanje na članak 19. temeljno zakona od 21.2.1867. o pravima građana. Poziva se načelnika u svrhu da pozove naročito sjednicu za pretresanje gori navedenog predloga.* HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897), knj 1.*: 197-198.

⁴⁷⁰ *Ibid.*: 167.

⁴⁷¹ *Ibid.*: 168.

⁴⁷² *Ibid.*: 168-169.

⁴⁷³ Napomena: Pero Čingrija obnašao je funkciju načelnika od 1878. do 1882. godine. PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 150-155.

⁴⁷⁴ Tako je autonomas Tolentino osuđivao Čingrijin prijedlog i traži da se svi dokumenti, neovisno kojim jezikom napisani nastave primati kao i dosada. Vijećnik Tolentino je na sjednicama vijeća vrlo često uzimao riječ i govorio isključivo na talijanskom jeziku, stoga i ne čudi činjenica što je zastupao rečenu ideju. HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897), knj 1.*: 170-171.

⁴⁷⁵ *Da bude uoblašteno općinsko upraviteljstvo primati kao i dosad, uzimajući u obzir predmet o kom se radi ili osobu koja prikazuje i podneske koji nijesu sastavljeni u jednom od rabljenih jezika.* *Ibid.*

napisanih na drugim jezicima tvrdeći ako bi sve narodnosti u Monarhiji bile ovlaštene podnositi dubrovačkoj Općini molbenice na majčinskim jezicima, onda bi se ista pretvorila u instituciju tumača s potrebom zapošljavanja po jednog prevoditelja za svaki od (ne)službenih jezika u Austro-Ugarskoj Monarhiji.⁴⁷⁶ Zastupnici su dobili mogućnost glasovanja za Čingrijin utok ali i za prijedlog vijećnika Vlahe Matijevića da se molbenice na stranim jezicima prime isključivo u iznimnim okolnostima.⁴⁷⁷ Niti jedan od dva ponuđena prijedloga nije prihvaćen zbog nedovoljnog broja glasova.⁴⁷⁸ Utok Pere Čingrije doslovce je ostao mrtvo slovo na papiru ali je pokazao vrlo visok stupanj nacionalne svijesti svih zastupnika narodnjačko-pravaške koalicije. Nacionalna integracija i afirmacija narodnog jezika ostala je u samosvijesti svakog hrvatskog zastupnika i s takvim naumima nastavljaju potiskivati vladajuću koaliciju.

Kroz 19. stoljeće dubrovačke vlasti suočavale su se s problemom pronalaska smještaja za domobransku vojsku. Vojničke vlasti snosile su troškove najma prostorija za smještaj domobranskog odjela bojne br. 81. u privatnim smještajnim jedinicama na području Gruža i Lapada.⁴⁷⁹ Dubrovačka općina nastojala je potraživati mjerodavna rješenja za smještaj vojske u posebno specijaliziranu vojarnu kao trajno rješenje problema ukonačenja domobranskih jedinica.⁴⁸⁰ Općinsko Upraviteljstvo, na čelu s načelnikom Gondolom procijenilo je kako bi se gradnjom normalne vojarne potrošilo 180.000 forinti uzetog zajma, uz rok otplate na 25 godina s tarifnom stopom od 11.000 forinti godišnje.⁴⁸¹ Pero Čingrija zauzimao je načelno stajalište kako je gradnja normalne vojarne u Gružu prijeko potrebna investicija. Istovremeno, pozivao je na oprez u vezi uzimanja zajma i vraćanja istog. Uputio je upit načelniku Gondoli i Općinskom Upraviteljstvu na koji način misle vraćati spomenuti zajam.⁴⁸² Za gradnju vojarne u Gružu

⁴⁷⁶ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897), knj 1.*: 172.

⁴⁷⁷ *Općinsko vijeće izjavlja da ne nalazi išta da primijeti Upraviteljstvu jer je slijedeći dosadašnju praksu podnijelo Vijeću na pretresanje molbu sastavljenu na njemačkom jeziku. Odlučuje ujedno da se od sad unaprijed načelno odbiju svi spisi u Vijeću upravljani, koji ne budu sa sastavljeni u jednome od dvaju rabljenih jezika, osim eventualnih slučajeva u koje zbog osobitih obzira Upraviteljstvo pronagje shodno drukčije postupati. I u ovim slučajevima Upraviteljstvo podnijeće prevod.* Ibid.: 170.

⁴⁷⁸ Obadva prijedloga dobila su maksimalno jednu trećinu glasova što je nedovoljno kako bi se prijedlog odobrio. Ibid.: 173.

⁴⁷⁹ ĆURIĆ-SELMANI, „Gradnja Domobranske vojarne u kontekstu nacionalnih i modernizacijskih procesa u Dubrovniku potkraj 19. stoljeća.“: 499-500.

⁴⁸⁰ Ibid.: 500.

⁴⁸¹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897), knj 1.*: 270.

⁴⁸² Ibid.: 272.

poslužio je troškovnik za podizanje kasarne u Herceg Novom čiji bi troškovi gradnje trebali iznositi otprilike 180.000 forinti.⁴⁸³

Čingrijini upiti u vezi isplaćivanja zajma očito su izneseni zbog doze skeptičnosti u vezi utanačenja preciznih troškova gradnje. Drugim riječima, Čingrija je bio uvjeren kako će iznos od 180.000 forinti biti prekoračen, vjerojatno poučen prethodnim iskustvima nakon neuspjeha s gradnjom željeznice Dubrovnik-Sarajevo. Nakon pregledavanja troškovnika konačno je opravdao vlastite sumnje. Opazio je kako u pogodbi s inženjerima Paskom Jobom i Savom Vuletićem⁴⁸⁴ nisu naznačeni svi građevinski materijali koji će se upotrijebiti za gradnju zbog čega će troškovi gradnje zasigurno biti za 40.000 forinti viši od prvotnih projekcija predloženih članovima Vijeća. Zbog navedenog, Čingrija je izričito naglašavao kako je nužno dobro proučiti troškovnik i raspisati novu dražbu prije sklapanja konačne pogodbe s poduzetnicima.⁴⁸⁵

Dodatne komplikacije u vezi gradnje kompleksa vojarne uslijedile su nakon pisma Domobranskog zapovjedništva iz Zadra koje je poslalo upit Općini o gradnji još jedne vojarne za drugu bojnu. Načelnik Gondola načelno je zauzimao pozitivno stajalište u vezi gradnje još jednog kompleksa te je uputio mjernika Gibertija na procjenu stvarnog stanja na terenu kako bi se mogle utvrditi okolnosti i mogućnosti gradnje još jedne vojarne.⁴⁸⁶ Pero Čingrija zastupao je mišljenje kako je gradnja druge vojarne logično rješenje kako bi se ispravili nedostaci i pogreške prilikom gradnje one prve.⁴⁸⁷ Tom prilikom izjavio je kako su sve greške prilikom gradnje prve vojarne krivica Općine te kako se potrebno kloniti svih nepredviđenih financijskih gubitaka uz opasku kako se pridodani troškovi ne mogu pokriti proračunskim sredstvima. Zbog toga je želio da se otvori posebna rasprava u vezi ukonačenja sredstava, vjerojatno uzimanja novog zajma. Drugim riječima, Čingrija je smatrao kako je posrijedi vrlo važna stavka koja se nužno mora pretresti kako bi se utvrdilo kasnije povećanje općinskih prireza.⁴⁸⁸ U konačnici, troškovi su utanačeni na 320.000 forinti s godišnjom tarifnom stopom od 21.066 forinti i rokom otplate od 27 godina.⁴⁸⁹

Dodatne komplikacije uslijedile su nakon predodžbe kako rečeni troškovi neće biti dovoljni za izgradnju vojarne zbog čega se posegnulo za novim zajmom od 50.000 forinti.⁴⁹⁰ Niti malo

⁴⁸³ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897)*, knj 1: 272.

⁴⁸⁴ ĆURIĆ-SELMANI. „Gradnja“: 501.

⁴⁸⁵ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897)*, knj 1.: 315.

⁴⁸⁶ HR-DADU, *Zbirka građevinskih planova Općine Dubrovnik*, Sjednica Općinskog vijeća 6. prosinca 1895.

⁴⁸⁷ *Ibid.*

⁴⁸⁸ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897)*, knj 1.: 335.

⁴⁸⁹ *Ibid.*

⁴⁹⁰ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897)*, knj 1.: 639.

iznenađen novonastalim okolnostima, Pero Čingrija nije želio raspravljati o navedenoj temi izričito tražeći da ustanovljeni Odbor pregleda stvarno stanje na terenu i da se na temelju njihovog izvještaja glasa o eventualnim novim troškovima.⁴⁹¹ Iskoristio je priliku uputiti oštru kritiku Gondoli i njegovim suradnicima, tvrdeći kako su članovi Upraviteljstva zajedno sa cjelokupnim vijećem prevareni.⁴⁹² Pojednostavljeno rečeno, Čingrijina opozicija nije željela snositi odgovornost pravdajući se kako su obmanuti troškovnikom.⁴⁹³ Tvrdi kako se Upraviteljstvo našlo u dosta neugodnom položaju ali ne želi da itko bježi od odgovornosti koja im je trenutno pala na leđa.⁴⁹⁴ Zbog svega navedenog, Čingrijini protesti upućeni Upraviteljstvu o prevari naišli su na podršku nekolicine vijećnika. Načelnik Frano Gondola nastojao je pobiti Čingrijine teze o počinjenju prevare tvrdeći kako on nikada nije izjavio da troškovi gradnje neće prekardašiti iznos od 320.000 forinti. Čingrija i njegovi simpatizeri uvjerali su ga u suprotno uz opasku kako je administracija vrlo polarizirana te kako se ne ponaša u skladu s postavljenim ovlastima.⁴⁹⁵ Vjerojatno je načelnik Gondola svojim postupcima želio skinuti osobni teret krivice zbog novonastalih okolnosti. Pošto je upravo Pero Čingrija kritizirao kako se nisu pravovaljano pregledali svi spisi, načelnik Gondola, kako bi se vjerojatno riješio krivice koju mu Pero Čingrija očigledno nameće, tvrdio je kako su svi vijećnici imali mogućnost pregledati sve spise u općinskome uredu.⁴⁹⁶ Vjerojatno je Gondola kroz takva opravdanja nastojao osporiti Čingrijinu kritiku o prevari počinjenoj nad zastupnicima. Bilo kako bilo, rasprave u vezi uzimanja novog zajma za gradnju vojarne su se nastavili. Vojarna se nastavila graditi i konačna kolaudacija izvršena je 16. listopada 1899. godine.⁴⁹⁷

Izgradnja domobranske vojarne pokazala je visoku razinu netrpeljivosti između vladajućih protiv hrvatske opozicije predvođene Perom Čingrijom. Stoga bi se moglo reći kako je za hrvatsku opoziciju gradnja vojarne mala dvojaku namjenu; riješiti pitanje ukonačenja domobranske vojske ali i pokazati razinu neodgovornosti srpsko-autonomaške koalicije u preuzimanju odgovornosti prema vrlo važnim projektima vezanih za budućnost grada. Nema dvojbe kako je izgradnja vojarne zapravo projekt koji je prikazao izraženu bipolarnost vladajućih i opozicije zbog čega je čitav

⁴⁹¹ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća* (1893-1897), knj 1.: 640.

⁴⁹² *Ibid.*: 642.

⁴⁹³ CURIĆ-SELMANI, „Gradnja“: 504.

⁴⁹⁴ *Crvena Hrvatska*, br. 25. (19.6.1897.).

⁴⁹⁵ *Ibid.*

⁴⁹⁶ HR-DADU, *Zapisnici sjednice Općinskog vijeća* (1893-1897), knj 1.: 644.

⁴⁹⁷ CURIĆ-SELMANI, „Gradnja“: 506.

infrastrukturni proces protekao u vrlo burnoj političkoj klimi.⁴⁹⁸ U takvim okolnostima, Pero Čingrija postupno obnavlja vlastiti nacionalno-ideološki imidž uz strpljivo koračanje prema konačnom cilju – apsolutnom potiskivanju srpsko-autonomaške kongregacije iz Općine.

8.2. Ponovno ponarođenje dubrovačke Općine – trijumf Pera Čingrije na izborima 1899. godine.

Dubrovački *fin-de-siècle* u oslikan je u vrlo izraženim političkim borbama, osobito od 1897. do 1900. predstavljajući vrlo snažnu i bipolarnu ideološku borbu, osobito iz perspektive narodnjačko-pravaške koalicije. Koalicija predvođena iskusnim Perom Čingrijom i mladim Franom Supilom⁴⁹⁹ priželjkivala je novu izbornu borbu procijenivši kako je potonje razdoblje plodna prilika za ostvarenjem nacionalno-integracijskih ideja.⁵⁰⁰ Višestruke okolnosti utjecale su da Pero Čingrija na predstojećim izborima za Carevinsko vijeće 1897. i općinskim izborima 1899. godine pristupi s maksimalnom odgovornošću kako bi zadržao povjerenje biračke javnosti, osobito nakon pogubne izborne apstinencije u Dubrovniku 1890. godine.⁵⁰¹ Nema dvojbe kako će s novim izborima za Carevinsko vijeće Čingrija sa stranačkim suradnicima dobiti novi impuls i ambiciju u ostvarenju izbornog uspjeha na općinskim izborima 1899. godine.

Izborna 1899. pompozno je odjekivala cijelim gradom. Predizborna atmosfera vrlo aktivno se osjećala u hrvatskim i srpsko-autonomaškim izbornim Odborima. Hrvatski izborni odbor predvođen Perom Čingrijom nastojao je pred održavanje izbora nastupiti s nekoliko ideoloških epiteta, dočim je oku najupadljiviji onaj o obrani „Hrvatske Atene.“⁵⁰² Imajući u obzir činjenicu kako je Stranka prava⁵⁰³ na razini čitave Dalmacije proživljavala uzlaznu putanju u svom

⁴⁹⁸ O složenosti političkih sukoba u gradu, osobito iz perspektive periodičkih publikacija vidi: Barbara ĐURASOVIĆ i Jadran JEIĆ. „Utjecaj lista Pravo (1895-1896) na jačanje hrvatske nacionalne ideologije u Dubrovniku krajem 19. stoljeća.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 57 (2019): 221-255.

⁴⁹⁹ O složenosti aktivizma Frana Supila na zemaljskoj i lokalnoj razini vidi: Ivo PETRINOVIĆ, *Politička misao Frana Supila*. (Split: Književni krug Split, 1989).

⁵⁰⁰ Pritom se misli na snažnu krizu dualizma u Austro-Ugarskoj Monarhiji. O dualističkoj krizi u Monarhiji na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće vidi: Livia KADRUM i Bruno KOREA-GAJSKI. „Krizna dualizma u Austro-Ugarskoj 1903. godine.“ *Politička misao* 49/2 (2012): 97-123.

⁵⁰¹ Vidi poglavlje. Izbori 1890. godine – pad Općine, Pero Čingrija na političkoj margini

⁵⁰² PERIĆ, „Međustranačke“: 226.

⁵⁰³ O djelatnosti Stranke prava u Dubrovniku pred od osnutka do održavanja izbora 1899. vidi: Ivo PERIĆ, „Uloga pravaša u osvajanju općinske uprave u Dubrovniku 1890. – 1899.“, Pravaštvo u Hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća (ur. Zdravka Jelaska Marijan i Zlatko Matijević), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.

djelovanju, Čingrija je smatrao kako je suradnja s potonjima nužna naglašavajući pravašku grupaciju „lijevim krilom“ Narodne hrvatske stranke.⁵⁰⁴ U okolnostima Čingrijine borbe za prevlašću hrvatskog nacionalnog elementa u gradu, također se pozivao na načela povijesnog prava u svrhu postizanja narodnog jedinstva.⁵⁰⁵

Pero Čingrija i suradnici nisu željeli da se ponovi slična situacija kao 1894. godine zbog čega su pozdravljali uključenje zadarskog povjerenika J. Tončića u provođenje izbora. Potonji izbor hrvatska koalicija dočekala je s olakšanjem, budući su prisustvom zadarskog povjerenika otklonjene bilo kakve mogućnosti srpsko-autonomaške agitacije. Zatečeni novim odlukama, načelnik Gondola i svi vijećnici srpsko-autonomaške koalicije protestno su podnijeli ostavke.⁵⁰⁶ Sporni događaj utjecao je na početnu demoralizaciju vladajuće koalicije, ali nipošto nije otklonio prvotne mogućnosti za bilo kakvom predajom i ranijim priznavanjem poraza.

Prilično narušenog zdravlja, Frano Gondola teško je podnosio novonastale okolnosti koje su samo pogoršavale njegovo zdravstveno stanje. Dana 3. srpnja, Frano Gondola je preminuo.⁵⁰⁷ Gondolinom smrću, još uvijek vladajuća koalicija izgubila je moralnog i ideološkog rukovoditelja kao i oslonca za nove političke ambicije koje se s njegovim odlaskom značajno umanjuju. Drugim riječima, Gondolina smrt za srpsko-autonomaško članstvo bio je svojevrsni sudbonosni udarac u kontekstu sužavanja političkog djelokruga ali i opstanka kongregacije općenito. Vidno demoralizirani, pristaše srpsko-autonomaške koalicije u suradnji s istoimenim izbornim odborom donijeli su odluku o izbornoj apstinenciji odvrćući svoje pristaše od odlaska na birališta.⁵⁰⁸

Njihovim prijevremenim povlačenjem iz izborne borbe, Pero Čingrija i suradnici s punom ambicioznošću izlaze na predstojeće izbore svjesni kako će neovisno o broju dobivenih glasova započeti ponovni proces ponarođenja dubrovačke općine. Tako će nova opozicija u gradu s izvjesnom distanciranošću promatrati ishodenje novih izbora u apsolutnoj koristi hrvatskih predloženika pod Čingrijinim rukovodstvom. Uz njihovu konstataciju o izbornoj apstinenciji veže se i zanimljiva teza objavljena u prosrpskom *Dubrovniku* o trima katastrofama koje su pogodile grad: prva je Velika trešnja 1667., druga je pad Republike 1808., i treća je „pad Općine u hrvatske ruke 1899.“⁵⁰⁹ Narodnjačko-pravaška koalicija, predvođena Perom Čingrijom pristupila je

⁵⁰⁴ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 184.

⁵⁰⁵ *Ibid.*: 183-184.

⁵⁰⁶ *Dubrovnik*, br. 27. (2.7.1899.).

⁵⁰⁷ *Dubrovnik*, izvanredni broj. (4.7.1899.).

⁵⁰⁸ *Dubrovnik*, br. 29. (16.7.1899.).

⁵⁰⁹ *Ibid.*

izbornoj pozornici pod geslom „Dubrovnik je hrvatski grad.“⁵¹⁰ Potonje geslo nastalo je još u lipnju 1899., odnosno prije Gondoline smrti te apstinencije srbokatolika i autonomaša. Nakon njihovog odlaska potvrđena je višedesetljetna teza o hrvatskom karakteru grada.

Hrvatska koalicija izričitu pozornost posvetila je biračima treće izborne jedinice. Budući je posrijedi najmnogoljudnija općina koja je tradicionalno presudila svako provođenje izbora, Čingriji i suradnicima bilo je od velike važnosti pridobiti i birače u prvoj i drugoj izbornoj jedinici. *Crvena Hrvatska* naglašava kako su drugu izbornu jedinicu uglavnom sačinjavali pravoslavni došljaci, mahom privrednici.⁵¹¹ Stoga je interes obaju stranaka u hrvatskoj koaliciji bio prikupiti što veći broj glasova kako bi se, usprkos apstinenciji suprotnog tabora, istaknula apsolutna dominacija hrvatskog nacionalnog sentimenta. Očekivano, Čingrijina koalicija najviše glasova prikupila je u trećoj izbornoj jedinici, njih 694.⁵¹² Svaki izborni okrug imao je svoje predstavnike u redovima hrvatske koalicije. Posebno reprezentativnu ulogu imao je Pero Čingrija kao predložnik u trećem okrugu, dočim je njegov sin Melko Čingrija zastupao prvu jedinicu.⁵¹³ Čak i u trenucima postizbornog slavlja, *Crvena Hrvatska* je pod pokroviteljstvom nove/stare općinske uprave pronašla prostor kako bi potkačila poraženu koaliciju. Primjer navedenom jest usporedba konačnog broja glasova srpsko autonomaške koalicije na izborima 1890. godine s brojem glasova narodnjačko-pravaške koalicije nakon izbornog trijumfa 1899. godine.⁵¹⁴ Detaljan uvid u komparaciju dobivenih glasova pruža sljedeći tabelarni prikaz:

Godina	Broj dobivenih glasova za srpsko-autonomašku koaliciju	Broj stečenih glasova za narodnjačko-pravašku koaliciju
1890.	658	0 ⁵¹⁵
1899.	0 ⁵¹⁶	885

Tablica 8. Usporedba stečenih glasova dvaju koalicija na izborima 1890. i 1899. godine. Izvor: *Crvena Hrvatska*, br. 28. (29.7.1899.)

⁵¹⁰ *Crvena Hrvatska*, br. 24. (24.6.1899.)

⁵¹¹ *Crvena Hrvatska*, br. 26. (15.7.1899.)

⁵¹² *Crvena Hrvatska*, br. 28. (29.7.1899.)

⁵¹³ PERIĆ, „Međustranačke“: 227.

⁵¹⁴ *Crvena Hrvatska*, br. 28. (29.7.1899.)

⁵¹⁵ Godine 1890. Čingrijina Narodna hrvatska stranka povukla se iz izborne borbe.

⁵¹⁶ Smrću Frana Gondole, srpsko-autonomaška koalicija donosi odluku o izbornoj apstinenciji.

Tablica pokazuje analizu *Crvene Hrvatske* nakon održavanja izbora s ciljem kako bi predočila da je tijekom održavanja izbora 1890. godine značajan omjer dubrovačkih žitelja rezolutno odbijao pristupiti izborima i prikloniti se srpsko-autonomaškoj većini, dočim je druga skupina birača svoje glasove priklonila potonjima vjerojatno zbog izraženog agitatorskog djelovanja. Prema *Crvenoj Hrvatskoj*, izbori 1899. godine pokazali su razinu političke nesnošljivosti birača prema donedavnoj vlasti. Usporedba izbora 1890. i 1899. godine poslužila je i za predodžbu o izraženoj bipolarnosti u redovima onih birača sklonih idejama nacionalnog srpstva i talijanaštva. Ne treba osporavati činjenicu kako je takva skupina birača zasigurno postojala, što pokazuje broj stečenih glasova narodnjačko-pravaškoj koaliciji u svakoj izbornoj jedinici. Izlaznost na izborima zasigurno nije bila stopostotna, međutim, relevantni podaci o broju žitelja u svakom izbornom okrugu, u svrhu dobivanja mjerodavnih rezultata izborne izlaznosti, u ovom trenutku nisu raspoloživi. *Crvena Hrvatska* objavila je detaljan uvid u konačnu brojku pristiglih glasova s komparacijom izbora održanih 1894. godine. Broj glasova u svakoj izbornoj jedinici priložen je u sljedećem tabelarnom prikazu:

Izborna jedinica	Broj glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1894.	Broj glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1899.
Prva izborna jedinica	79	140
Druga izborna jedinica	20	51
Treća izborna jedinica	475/545 ⁵¹⁷	694
Ukupno	574/644	885

Tablica 9. Usporedba dobivenih glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1894. i 1899. godine. Izvor: *Crvena Hrvatska*, br. 28. (29.7.1899.)

Prikazana tablica pokazuje omjer glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1894. i 1899. godine. Iako je srpsko-autonomaška agitacija od rečenog perioda bila u punom zamahu, očito su nedosljednosti političkog programa Gondoline koalicije te desetogodišnja (ne)odgovornost u provođenju vlasti izvan zakonskih regulativa prevagnule za privrženošću većeg dijela biračke

⁵¹⁷ Nakon poništenih izbora u trećem izbornom tijelu, hrvatska koalicija je nakon ponovljenih izbora stekla 545 glasova.

javnosti hrvatskim predloženicima u sva tri izborna okruga.⁵¹⁸ Konačan poredak glasova na izborima 1899. predočeni su u sljedećem tabelarnom prikazu:

Izborna jedinica	Broj glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1899.
Prva izborna jedinica	140
Druga izborna jedinica	51
Treća izborna jedinica	694
Ukupno	885

Tablica 10. Konačan poredak glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1899. Izvor: PERIĆ, „Međustranačke političke borbe u Dubrovniku za prevlast u Općinskom vijeću (1890-1899).“: 227.; *Crvena Hrvatska*, br. 28. (29.7.1899.)

Velika pobjeda hrvatske koalicije zasigurno je dosad najveći politički podvig Pere Čingrije, što pokazuje pregršt pristiglih čestitki od strane ideoloških suradnika iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.⁵¹⁹ Budući je njihova pobjeda pompozno odjeknula u svim hrvatskim zemljama, nema dvojbe kako je Pero Čingrija percipiran za ključnog nositelja megalomanske hrvatske pobjede u gradu. Apsolutnom pobjedom Čingrijine koalicije okončan je proces kojeg je *Crvena Hrvatska* prozvala „takmačenjem Hrvata u Dubrovniku“⁵²⁰ čime započinje ponovni proces ponarođenja dubrovačke općine predvođenog novim/starim rukovodstvom.

Predizborna kampanja pod predvodničkom palicom Pere Čingrije neupitno je utjecala na ishod tek provedenih izbora. U memoarima Pere Čingrije ne nalazimo previše podataka i osobnih analiza na pripremu za izbore i njihov tijek, već uglavnom na procjenu stvarnog stanja u dubrovačkoj općini i okolnostima pod kojima je hrvatska koalicija, uz Čingrijine napatke, nastupala na izbornu scenu.⁵²¹ S druge strane, mogu se zamijetiti tragovi različitosti u održavanju izbora 1894. i 1899. godine. Pošto je koalicija izričitu pozornost posvetila glorificirajući birače trećeg izbornog tijela, prilikom provođenja potonjih, pristaše koalicije su na vrlo simboličan način

⁵¹⁸ Prvu izbornu jedinicu predstavljali su: Brnja Caboga, Melko Čingrija, Lovro Čurlica, Klimo Ghetaldi, Ernest Katić, Mato Katičić, Đuro Margaretić, Pero Orepić, Mato Račević, Ugjo Saraca, Rikard Tacconi i Kosta Vojnović. Drugu izbornu jedinicu predstavljali su Ivo Dabrović-Stjepović, Rado Gvozden, Miho Iveta, Niko Kisić, Antun Miletić, Marko Miletić, Ivo Perušina, Ivo Račić, Marko Stahorović, Leopšold Šilje, Antun Šutić i Antun Ucović. Treću izbornu jedinicu predstavljali su: Frano Bašić, Melko Burić, Pero Čingrija, Mato Gjik, Vido Grbić, Vlaho Kisić, Marko Krile, Antun Liepopili, Salamun Mandolfo, Božo Mičić, Antun Miletić i Frano Supilo. PERIĆ, „Međustranačke“: 227.

⁵¹⁹ *Crvena Hrvatska*, br. 28. (29.7.1899.).

⁵²⁰ *Ibid.*

⁵²¹ HR-DADU, OFČ . X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

dočekivale birače. Imajući u obzir Čingrijinu reprezentativnu ulogu u političkom životu grada i dočekivanja birača kod vrata od Ploča, pogotovo pri provođenju izbora 1894. godine⁵²², na posljednjim izborima Čingrijina prisutnost je izostala.⁵²³ Pravaoljani razlozi njegova odsustva nisu raspoloživi, dočim niti njegova rukopisna ostavština uz memoarske zapise ne predočava stvarne razloge odsustva. S obzirom da je posrijedi predvodnik hrvatske koalicije, s jedne strane imao je obvezu nazočiti ceremonijalnom dočeku birača od kojih je ovisila njihova prevlast u Općini. U svojim memoarima, Čingrija je naglašavao kako nije pretjerano žudio za povratkom u Općinu.⁵²⁴ Možda bi se na prvi dojam moglo naslutiti kako je Čingrija želio samo predvoditi koaliciju na putu prema konačnoj pobjedi, dočim bi svoju zastupničku fotelju prepustio mlađem kolegi. Budući je Čingrija izabran za predloženika treće izborne jedinice, nema dvojbe kako je već u početku bio siguran da će nakon izbornog trijumfa ući u Općinsko vijeće.

Konstituirajuća sjednica novog Općinskog vijeća trebala se održati krajem studenog 1899. godine na kojoj se, između ostalog trebalo glasovati o izboru novog načelnika. Pero Čingrija bio je glavni pretendent za zauzimanjem načelničke funkcije, budući je bio jedan od iskusnijih članova hrvatske koalicije. Kako i navodi u svojim memoarima, najmanje se nadao ponovnom izboru za načelnika.⁵²⁵ Čingrija je tada imao 62 godine⁵²⁶ te se vjerojatno nije nadao kako će nakon gotovo više od dva desetljeća biti potencijalno ponovno inauguriran za načelnika Dubrovnika. Pribilježio je kako mu je bilo vrlo teško ulaziti u doticaj s ljudima iz državne uprave čime bi konstatno ulazio u položaj kako „stalno treba primiti dobru volju za nevolju.“⁵²⁷ Također je istaknuo kako ga je intencija suradnika za imenovanjem načelnika općine uznemirila jer bi se morao uhvatiti u koštac s nizom nepravilnosti koje su počinjene u periodu Gondolinog mandata.⁵²⁸ Iako se pokušavao oduprijeti težnjama svojih sunarodnjaka za ponovnim stupanjem na tron općine, Pero Čingrija se načelno pomirio sa zatečenim stanjem. U rečenom razdoblju prolazio je kroz vrlo težak privatni život budući je njegova supruga Mare Čingrija zbog uznapredovane bolesti bila na samrti. Zbog takvih okolnosti i činjenice kako nije u mogućnosti izbjeći načelničko imenovanje, Čingrija je

⁵²² Vidi poglavlje: *Povratak Pera Čingrije i suradnika u dubrovačku Općinu 1894. godine.*

⁵²³ *Crvena Hrvatska*, br. 28. (29.7.1899.).

⁵²⁴ HR-DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵²⁵ *Ibid.*

⁵²⁶ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 185.

⁵²⁷ HR-DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵²⁸ *Ibid.*

zatražio odgađanje konstituirajuće sjednice Općinskog vijeća.⁵²⁹ Mare Čingrija preminula je 20. studenog 1899. zbog čega je sjednica vijeća na inicijativu Pere Čingrije i Koste Vojnovića te razumijevanjem drugih vijećnika prolongirana.⁵³⁰

Konstituirajuća sjednica Općinskog vijeća održana je koncem studenog 1899. godine. Kosta Vojnović predsjedao je izborom novog načelnika kao i Općinskog Upraviteljstva. Pero Čingrija u svojim memoarima navodi kako je u trenutku prije održavanja sjednice doznao kako je intencija povjerenika Tončića za novog načelnika „nametnuti“ Brnja Cabogu.⁵³¹ Čingrija je zapisao kako nije mogao ostati ravnodušan nakon prijedloga Brnje Caboge s kojim u proteklim godinama nije njegovao prislan političko-nacionalni odnos. Nije želio dopustiti da općinu preuzme osoba koja svojim aktivizmom izravno pogoduje režimskim vlastima iz Beča zbog čega je pristao preuzeti načelničku funkciju.⁵³² Na održanoj sjednici Pero Čingrija jednoglasno je izabran načelnikom Općine.⁵³³ Posrijedi je drugi načelnički mandat Pere Čingrije. Drugim riječima, Čingrija ponovno postaje općinskim načelnikom po prvi put nakon 1882. godine. Preuzimanjem nove/stare dužnosti, Pero Čingrija položio je svečanu zakletvu u kojoj se obvezao kako će čuvati ponos i čast Dubrovnika, ulaziti ususret s intencijama zadarskih i bečkih vlasti po pitanju zaštite interesa dubrovačkih žitelja.⁵³⁴ Zanimljivo je spomenuti kako nije želio naglašavati putanju po kojoj će voditi dubrovačku Općinu. Time je dao do znanja kako je funkciju načelnika iskusio prije skoro dva desetljeća pravdajući se kako je vrlo dobro upoznat sa svim smjernicama i regulativama u kontekstu vođenja općine prema relevantnoj političkoj i socio-ekonomskoj putanji.⁵³⁵

Izbor Pere Čingrije eklatantan je primjer reputacije koju je uživao s jedne strane kao politički oslonac i vodilja mlađim stranačkim suradnicima. Moglo bi se reći kako su pojedini mladi predstavnici Narodne hrvatske stranke i Stranke prava, poput Melka Čingrije i Frana Supila na potonjim političkim borbama, uz mentorstvo Pere Čingrije, stekli značajno iskustvo kako bi se u narednom razdoblju mogli samostalno suočavati s većim ideološkim preprekama. S druge strane, ponovni prelazak Općine u hrvatske ruke ne treba pripisivati isključivo Peri Čingriji i njegovom političkom iskustvu, već i redakciji *Crvene Hrvatske* na čelu sa Franom Supilom, koji su u

⁵²⁹ HR-DADU, *Obiteljski fond Čingrija*. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.; *Crvena Hrvatska*, br. 42. (25.11.1899.).

⁵³⁰ HR-DADU, *Obiteljski fond Čingrija*. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵³¹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 186.; HR-DADU, *OFČ*. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵³² PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 186.

⁵³³ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 186. HR-DADU, *OFČ*. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵³⁴ PERIĆ, „Međustranačke“: 228.

⁵³⁵ *Crvena Hrvatska*, br. 43. (2.12.1899.).

devetogodišnjem razdoblju provodili intenzivnu prohrvatsku kampanju protiv tadašnje srpsko-autonomaške općinske uprave. Nema dvojbe kako su stavovi *Crvene Hrvatske* i javni istupi Pere Čingrije u rečenom razdoblju pozitivno utjecali na promjenu svijesti biračke javnosti o ideološkom pravcu kojeg nude narodnjačko-pravaška koalicija. Put prema apsolutnom preuzimanju općinske uprave nije bio lak, te se prema konstatacijama Ive Perića može reći kako se ponovno ponarođenje općine moralo provesti postupnim tijekom i djelomičnim ulaskom u općinsko vijeće, što se i dogodilo nakon provedenih izbora 1894. godine.⁵³⁶ Propulzivnijim djelovanjem, koalicija je stjecala sve zavidnije rezultate zbog čega je njihova uvjerenost u izbornu pobjedu 1899. godine opravdavajuća. Dolaskom Pere Čingrije na čelo dubrovačke političke pozornice pokazao je razinu nacionalne osviještenosti lokalnog stanovništva. Budući se Čingrija tijekom 1890-ih godina oprostio od većine političkih suradnika koji su svojom smrću završili impozantnu karijeru, izbor Pere Čingrije za načelnika grada bio je u datom trenutku jedini logičan izbor.⁵³⁷ Zadovoljni njegovim imenovanjem, po čitavom gradu su se mogli čuti poklici žitelja grada i okolice, „Srbima se ugasio fero, na Općinu došo dundo Pero.“⁵³⁸

9. POSLJEDNJE GODINE KARIJERE I ŽIVOTA NAČELNIKA PERE ČINGRIJE

9.1. Politički odnosi u Dubrovniku u prvim godinama od ponovnog ponarođenja dubrovačke općine

Preuzevši funkciju dubrovačkog načelnika, Pero Čingrija počeo se suočavati s ozbiljnim pothvatima koji će imati za cilj inteziviranje političkogi i urbanog razvoja grada i okolice. S obzirom na prilično izraženu revoltiranost poražene koalicije nakon izbora 1899. godine, srpska struja u listu *Dubrovnik* provodila je vrlo rigidnu kampanju protiv Pere Čingrije. U okolnostima odabira novog načelnika, *Dubrovnik* je iskazivao vrlo oprečne stavove koje je Čingrija istaknuo prilikom vlastite prisega na dužnosti. List prenosi kako je Čingrija u svom prvom govoru kao

⁵³⁶ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 186.

⁵³⁷ Na općinskoj razini, smrt Rafa Pozze i Vlaha DeGiulli za Pera Čingriju značile su samostalan ulazak u političke borbe uz podršku mlađih naraštaja političke inteligencije. Na pokrajinskoj razini, smrt Mihe Klaića i Gaje Bulata uzdigle su Čingriju na eminentne položaje u Hrvatskoj stranci, osobito nakon 1900. godine. Više u: TROGRLIĆ-ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra*: 96-97.

⁵³⁸ PERIĆ, „Među stranačke“: 228.

načelnik prenosio negativnu političku poruku i nedosljednosti vlastite ideologije. Posebno im je zasmetala Čingrijina konstatacija o nenaglašavanju putanje po kojoj će voditi Općinu, budući je već jednom obnašao funkciju načelnika. Stoga je za novu opoziciju bilo očigledno da nekadašnji načelnik koji je ponovno izabran za istu funkciju sustavno iznese vlastiti program vođenja Općine.

List tvrdi kako postoje značajne diferencijacije između stanja i konstelacije odnosa u Općini 1880-ih, kada je Čingrija obnašao prvi načelnički mandat s aktualnim stanjem.⁵³⁹ Pojednostavljeno rečeno, redakcija *Dubrovnika* tvrdi kako je onodobni mandat Pere Čingrije bio prožet dominacijom narodnjačke struje s liberalnim svjetonazorom, dočim je na prijelazu stoljeća dominirao hrvatski stranački element pod značajnim klerikalnim utjecajem.⁵⁴⁰ Drugim riječima, iskazuju kako politička konstelacija unutar nekoliko grupacija tijekom druge polovice 19. stoljeća nije bila istovjetna. U ovom slučaju veliku su pozornost posvetili svim klerikalnim glasilima u Dalmaciji, osobito zadarskom *Narodnom listu* tvrdeći kako su potonji početno kritizirali Čingrijin politički svjetonazor, smatrajući ga srbofilom, a da bi tobože svoja mišljenja počeli mijenjati u posljednjim godinama 19. stoljeća.⁵⁴¹

Očito je glavna intencija redakcije *Dubrovnika* predočiti javnosti kako je Pero Čingrija načelno bio marginalac u redovima tadašnje Narodne stranke pokušavajući degradirati njegov dotadašnje stečeni političko-ideološki imetak. Turobnost u redovima srbokatoličkog pokreta potaknula je redakciju *Dubrovnika* na veliku kampanju protiv Pere Čingrije, predviđajući kako tek konstituirana Općina neće opstati do novih izbora 1905. godine ukoliko Čingrija „zadrži stajališta kakva je zastupao prije.“⁵⁴² Uz navedeno, tvrdili su da ukoliko koalicija i opstane do sljedećih izbora, načelnički mandat Pere Čingrije neće dugo potrajati te će ga naslijediti Brnje Caboga.⁵⁴³ Nisu navedeni precizniji razlozi izneseni u *Dubrovniku*, već bi se mogla iznijeti pretpostavka da Čingrija zbog visoke životne dobi više nije bio sposoban voditi Općinu, kao i da vjerojatno nema ambiciju kakvu je nekoć imao. Odgovori Pere Čingrije nisu dostupni, vrlo vjerojatno ih je kao načelnik u vijeću usmeno izrekao pred zastupnicima ali nisu pismeno argumentirani. Zbog toga je u Čingrijinu obranu stala Supilova *Crvena Hrvatska* upozoravajući kako je svjetonazor Pere

⁵³⁹ *Dubrovnik*, br. 49. (3.12.1899.).

⁵⁴⁰ *Ibid.*

⁵⁴¹ *Ibid.*

⁵⁴² *Ibid.*

⁵⁴³ *Ibid.*

Čingrije nepromijenjen više od dva desetljeća te kako se bilo kakve polemike u vezi njegove nedosljednosti ne mogu uzeti u obzir.⁵⁴⁴

Činjenica jest da je posrijedi veteran dubrovačkog i dalmatinskog hrvatstva uopće. Ukoliko se provuče vremenska paralela nekoliko desetljeća unazad, vidljiva su uistinu nepromijenjena stajališta Pere Čingrije uz vidnu podršku srpskoj političkoj enklavi u redovima tadašnje Narodne stranke do 1878. godine. Šarolike geopolitičke okolnosti do 1900. godine utjecale su i na promjenu Čingrijina mišljenja o novim političkim pregrupiranjima zbog čega je nakon imenovanja načelnikom i dosezanja novog političkog zenita percipiran nedosljednim i zastarjelim političkim mudracem.⁵⁴⁵ S novim načelničkim mandatom, Čingrija počinje voditi grad sukladno vlastitim programskim načelima, postupno realizirajući planove koje je idealizirao još u prvom mandatu a koji su od 1882. do 1900. ostali mrtvo slovo na papiru. Vremenske okolnosti pokazati će jesu li stajališta suprotnih tabora bila ispravna ili je samo riječ o revoltiranosti zatečenim geopolitičkim okolnostima.

U prvim mjesecima od preuzimanja načelničke funkcije, Pero Čingrija vodio je dvostruki politički život. Pored načelničke funkcije, obnašao je dužnost izvjestitelja financijskog odbora u Dalmatinskom saboru.⁵⁴⁶ Istovremeno, Dubrovnik ponovno postaje ozračje hrvatstva. Nedugo nakon preuzimanja Općine, na izgradi iste je nakon izvjesnog vremena ponovno postavljena hrvatska trobojnica kao simbol ponovnog uzleta hrvatske nacionalne misli i slavenskog jedinstva te konačnog otpora tuđinskim utjecajima.⁵⁴⁷

Dokazi koji upućuju na njegovanje hrvatskih odnosno slavenskih vrijednosti Dubrovnik je trebao dokazati organizacijom i provedbom prvog slavenskog novinarskog kongresa, koji je prvotno planiran za rujan 1900. godine. Međutim, zbog nedostatne dokumentacije u pogledima sustavne pripreme organizacije kongresa, isti je prolongiran za proljeće 1901. godine.⁵⁴⁸ Pero Čingrija je potonji kongres procijenio vrlo važnim za rast reputacije grada. S obzirom da je ponovno preuzeo načelničku funkciju u vrlo zamršenim geo-političkim okolnostima, organizaciju potonjeg smatrao i potvrdom odgovornosti koju je dobio kao dubrovački načelnik. Budući se kongres zbog financijskih okolnosti nije prvotno održao u Splitu, Pero Čingrija nije uviđao

⁵⁴⁴ *Crvena Hrvatska*, br. 44. (9.12.1899.).

⁵⁴⁵ O drugim načelnicima dubrovačke općine vidi: Ivo PERIĆ, „Načelnici dubrovačke općine od njena ponarođenja do početka Prvog svjetskog rata.“ *Dubrovački horizonti*, 30, (1990): 54-60.

⁵⁴⁶ *Crvena Hrvatska*, br. 17. (28.4.1900.)

⁵⁴⁷ *Crvena Hrvatska*, br. 5. (7.2.1900.)

⁵⁴⁸ *Crvena Hrvatska*, br. 41. (13.10.1900.)

financijske poteškoće koje bi otklonile mogućnost održavanja kongresa u Dubrovniku.⁵⁴⁹ Jedinu poteškoću koju je smatrao otegotnom jest potencijalna intervencija austrijske žandarmerije za obustavom kongresa, imajući u obzir austrijsku netrpeljivost prema bilo kakvim simbolima slavenskog identiteta. Bilo kako bilo, novinari su počeli pristizati u grad, a kongres je trajao od 6. do 8. travnja 1901. godine.⁵⁵⁰ Sukus Čingrijine pripreme za održavanje kongresa bilo je suzbijanje bilo kakvih političko-nacionalnih konfrontacija osobito od strane srbokatoličke grupacije čiji su ekscesi mogli izazvati velike neugodnosti. Zbog toga im je ponudio participaciju u Odboru za organizaciju i provedbu kongresa sačinjenog od 24 člana.⁵⁵¹ Srbokatolici su svojim pismenim odgovorom pozdravili održavanje kongresa takvog tipa, međutim, odbili su bilo kakav oblik kohabitacije s hrvatskom političkom elitom, smatrajući da je njihovo dostojanstvo izloženo stranačkoj bezobziranosti.⁵⁵²

Kongres je otvoren 6. travnja u 9 sati ujutro u Bondinu kazalištu gdje je Pero Čingrija održao prigodni govor pozdravljajući uzvanike i zaželjevši im dobrodošlicu *u grad slavenskog jedinstva, Gundulićeve domovinu, u grad koji je hrvatstvu i slavenstvu dao veliki broj književnika i diplomata poput Palmotića, Boškovića, Držića a u posljednje doba Klaića, Budmani ne zaboravivši ni mene...u grad Pera Čingrije. On želi da se Dubrovniku povrate dani starog slavlja...Za tim kao glavu grada uzmem riječ ja i izrečem ovaj govor, Gospodo!*“ Posrijedi je prvi dubrovački kongres teatralnog tipa čiji je sjaj dodatno upriličen bogatom električnom rasvjetom.⁵⁵³

U socio-ekonomskom smislu, Dubrovnik je počeo sustavnije razvijati vlastite modernizacijske impulse. To se osobito vidi kada je u ljeto 1901. godine konačno pušten u promet kolosijek željeznice od Trebinja do Gruža s produljenjem do Boke Kotorske. Željeznica je uz prisutnost i svečani govor načelnika Pere Čingrije otvorena 15. srpnja spomenute godine.⁵⁵⁴

Istovremeno, po površinskoj svijesti dubrovačkih i dalmatinskih političara javljala se intencija za postizanjem političkog jedinstva. Očigledno ideološki vrlo iscrpljen, Pero Čingrija podržavao je fuziju svih političkih stranaka, osobito nakon uravnoteženja političkih konstelacija između narodnjaka i pravaša. Istovremeno je utjecao i na zbližavanje sa srpskim političarima iz Srpske

⁵⁴⁹ HR-DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵⁵⁰ *Crvena Hrvatska*, br. 14. (6.4.1901.).

⁵⁵¹ HR-DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵⁵² HR-DADU, OFČ. X-7, Ec-1, kut. 13.

⁵⁵³ HR-DADU, OFČ. X-19, *Memoari Pera Čingrije*, kut. 17.

⁵⁵⁴ *Crvena Hrvatska*, br. 28. (13.7.1901.).

stranke.⁵⁵⁵ Sukladno takvim načelima, postavljeni su temelji politike *novog kursa* s ciljem artikulacije hrvatskih političkih stranaka u svrhu otpora bečkom centralizmu te fuzije hrvatskog nacionalnog pitanja s onim jugoslavenskim.⁵⁵⁶ Potonji postupak fuzije svih političkih stranaka u Dubrovniku najviše je inicirala *Crvena Hrvatska* osobito kada je funkciju odgovornog urednika preuzeo Milan Marjanović.

Supilovim odlaskom iz redakcije spomenutog glasila, *Crvena de facto* postaje narodnjačko glasilo pod izravnom kontrolom Pere Čingrije. Kongres u Zadru početkom listopada 1904. godine izravni je dokaz kako je fuzija političkih stranaka u Dalmaciji neizbježna. Početak mirnodopskog stanja u političkoj sferi vidljiv je i na medijskom planu, budući da prestaju višegodišnja ideološka nadmetanja *Crvene Hrvatske* i *Dubrovnika*, kao i višedesetljetni sukob dubrovačkih Srba i Hrvata koji se po prvi put uključuju u organizaciju sveopće hrvatsko-srpske suradnje na lokalnoj i napose zemaljskoj razini.

Na potonjem kongresu nazočio je i Pero Čingrija dok je istovremeno pred njegovom rodom kućom u Širokoj ulici intonirala glazba hrvatske i srpske općinske glazbe, pozdravljajući njegove zasluge za hrvatsko-srpskom pomirbom.⁵⁵⁷

Pri stvaranju novog političkog jedinstva, Pero Čingrija morao je djelovati na više strana. S jedne strane dok se otvoreno zalagao za političko jedinstvo postignuto Riječkom i Zadarskom rezolucijom 1905. godine, otvoreno je kritizirao klerikalizam u Dubrovniku i Dalmaciji.⁵⁵⁸ Iste godine trebalo je provesti nove općinske izbore za koje je smatrao da ukoliko se ne uspije povući iz političkog života, ovo zasigurno bude jedna od posljednjih političkih utakmica. S jedne strane, austrijska centralistička politika i počeci sustavnih klerikalnih napada bitno su otežavali Čingrijinu intenciju za postupnim povlačenjem iz političkog života.⁵⁵⁹ Formacija radikalnog klerikalizma u Dubrovniku imala je za posljedicu da se skupina klerikalaca oštro usprotivi Čingrijinom aktivizmu za fuzioniranjem svih stranačkih grupacija.

Polovicom studenog 1904. godine dvanaest svećenika poslalo je otvoreno pismo Peri Čingriji zbog rigidne politike *Crvene Hrvatske* koja je prema njihovim pisanjima, imala kao cilj produbiti jaz između klera i svjetovnjaka Hrvata. Između ostalog, iznosili su i kako je list s novim

⁵⁵⁵ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 192.

⁵⁵⁶ *Ibid.*: 195.

⁵⁵⁷ *Ibid.*: 196.

⁵⁵⁸ *Ibid.*: 197.

⁵⁵⁹ *Ibid.*: 206.

uredništvom proživio sustavni vjersko-moralni preokret što pripadnici klera nipošto nisu željeli podržati.⁵⁶⁰ U otvorenom pismu izdvojili su nekolicinu paragrafa *Crvene Hrvatske* u kojima su vidljivi sustavni napadi na klerikalnu struju u svim hrvatskim zemljama s izričitim naglaskom na nekolicinu hrvatskih biskupa te listova *Vrhbosna* i *Hrvatstvo*.⁵⁶¹ Nije trebalo dugo pričekati na odgovor Pere Čingrije u čijem se pismenom odgovoru kriju i političke ambicije u skorijoj budućnosti. Očito je smatrao kako ga nova klerikalna struja smatra najodgovornijim za odnos *Crvene Hrvatske* prema klerikalizmu na što upućuje Čingrijina konstatacija kako se ograđuje od bilo kakve umiješanosti u vlasničku strukturu glasila. Drugim riječima, kler mu je oštro zamjerao što redakcija *Crvene Hrvatske* provodi rigidnu politiku protiv duhovnjaka. Imajući u obzir kako je kao načelnik grada možda i trebao reagirati na ovakve očigledne postupke, nije imao ambiciju miješati se niti stvarati još nepovoljnije odnose s hrvatskim klerikalcima. Razlog tomu nedvojbeno se krije u činjenici što ga se, pored Supila i Trumbića, smatralo najodgovornijom osobom za stvaranje ponovne hrvatsko-srpske suradnje. Istovremeno, on opravdava odnos *Crvene Hrvatske* prema novonastalim okolnostima pomirdbe sa srpskim strankama, smatrajući da su potonje okolnosti nužne za rezolutno suprostavljanje raznolikim vanjskopolitičkim pritiscima.⁵⁶² Drugim riječima, izjavljuje kako osobno nipošto nije želio dovesti u pitanje poistovjećivanje klerikalizma i religioznosti. Pojam klerikalizma za Pera Čingriju nije istovjetan pojmu vjere naglašavajući kako religiozna načela nemaju relevantnu podlogu u duhu klerikalizma.⁵⁶³

9.2. Posljednji načelnički mandat Pere Čingrije

Odijeci Riječke i Zadarske rezolucije pompozno su se osjetili i u Dubrovniku. Iako je zasigurno postojala skupina dubrovačkih žitelja koji nisu željeli olako zaboraviti višedesetljetne trzavice sa srpskim odnosno hrvatskim suparnicima, Pero Čingrija je tome želio stati na kraj. Kao dubrovački načelnik, imao je viziju postizanja narodnog jedinstva u svom gradu te kako je njegov urbani razvoj nedvojbeno moguć isključivo uz jedinstvo svih nacionalnih grupacija na političkoj ali i na društvenoj razini, bez potiskivanja drugih grupacija na ideološku i socio-ekonomsku marginu.

⁵⁶⁰ HR-DADU, OFČ. X-7, E,i-I., kut. 14.

⁵⁶¹ *Ibid.*

⁵⁶² HR-DADU, OFČ. X-7, E,i-II., kut. 14.

⁵⁶³ *Ibid.*

Ipak, političko-nacionalnim netrpeljivostima nije se nazirao kraj, budući se klerikalno čista grupacija izdvojila u *čistu* Stranku prava i pokrenula zasebni politički list, *Prava Crvena Hrvatska* čiji je prvi broj publiciran 19. ožujka 1905. godine.⁵⁶⁴

Prije održavanja općinskih izbora 1905. godine, Pero Čingrija je u kontekstu postizanja političke složnosti morao ponuditi kompromis srpskoj struji u vezi ulaska nekolicine srpskih zastupnika u Općinsko vijeće. Srpska politička grupacija ponudila je opciju da 28-člano općinsko vijeće bude sačinjeno od 14 Hrvata te isto toliko i Srba. Budući je sustav biranja vijećnika iz treće izborne jedinice bio nepovoljan za srpsku grupaciju, njihovo ne prihvatanje kompromis od 14 srpskih zastupnika bilo je očekivano. Izborni kompromis početno se nije mogao postići i zbog nužnog uređenja svih nesuglasica u redovima dubrovačkih hrvatskih stranaka⁵⁶⁵, a prvotno su posrijedi odnosi s *čistom* Strankom prava.⁵⁶⁶ Prvotne nemogućnosti izbornog kompromisa vidljive su i zbog nemogućnosti pregovaranja s čisto-pravaškom strujom u kontekstu postizanja suradnje svih dubrovačkih stranaka sve dok klerikalnu *čistu* Stranku prava bude zastupao kanonik Antun Liepopili.⁵⁶⁷ Izbori su u konačnici provedeni nakon obznane o pristupanju čelnika *čiste* Stranke prava koji su trebali činiti jednu trećinu općinskih zastupnika. Izbori su provedeni koncem kolovoza 1905. godine a za načelnika je ponovno izabran Pero Čingrija.⁵⁶⁸

Čingrijina preokupacija za političkim jedinstvom potaknula je Općinsko vijeće na pretresanje odluke o postavljanju srpske zastave na zgradi Općine, po prvi put nakon srpsko-autonomaškog poraza na izborima 1899. godine. To je ujedno pokazatelj i reprezentativnijeg upliva Melka Čingrije u politički život Dubrovnika, budući je njegov prijedlog o postavljanju potonje zastave naišao na odobrenje većine općinskih zastupnika. Zastava je službeno postavljena 24. siječnja 1906. godine kao simbol ponovnog političkog jedinstva Hrvata i Srba u Dubrovniku.⁵⁶⁹ Očekivani demonstrativni istup pravaša rezultirao je višednevnim polemikama u onodobnim tiskovinama. U takvim zamršenim političkim okolnostima, nezadovoljna politička javnost svoju ambivalentnost na općinskoj razini pravdala je u pismu upućenom načelniku Peri Čingriji.⁵⁷⁰ Sporni događaj direktna je posljedica velike protunarodnjačke kampanje koju će čelništvo *čiste* Stranke prava

⁵⁶⁴ *Prava Crvena Hrvatska*, br. 1. (19.3.1905.).

⁵⁶⁵ HR-DADU, OFČ. X-7, ek-3, kut. 14.

⁵⁶⁶ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 205.

⁵⁶⁷ HR-DADU, OFČ. X-7, ek-4, kut. 14.

⁵⁶⁸ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 206.

⁵⁶⁹ ĐURASOVIĆ, *Prava*: 146.

⁵⁷⁰ *Ibid.*

otpočeti protiv Pere Čingrije, kritizirajući njegov politički svjetonazor s ciljem njegovog otklanjanja s političke pozornice Dalmacije i osobito Dubrovnika. Bilo kako bilo, usprkos novim političkim zaplitanjima Pero Čingrija nastavio je uspješno rukovoditi mnogobrojnim političkim obvezama. Primjer navedenog može potkrijepiti Čingrijina konstatacija o nužnosti reorganizacije Hrvatske stranke za koju je smatrao kako njezino donedavno propulzivno djelovanje je zaustavila separatistička agitacija i nejedinstvene političke akcije.⁵⁷¹ Uz navedeno, aktivno je promišljao o modelima sustavne modernizacije dubrovačkog područja. Kao načelnik grada, aktivno se zalagao za uspostavu modernog sustava prometne, gospodarske i društvene fluktuacije, dakako isključivo do onih granica koje su načelničke ovlasti dozvoljavale. Budući se grad kolebao s problemom loše gradske i izvangradske prometne povezanosti, gradnja prometnih pravaca osobito na području Lapada i Gruža, uspostava modernog tramvajskog sustava i električne rasvjete predstavljali su glavnu Čingrijinu preokupaciju kako bi se ostvarili ciljevi koje je postavio na početku novog, trećeg načelničkog mandata.⁵⁷²

Kao dubrovački načelnik, Pero Čingrija imao je obvezu prisustvovati raznolikim političkim događajima, posebice onima političko-ceremonijalne prirode. Dubrovčani su 1906. godine iščekivali dolazak cara Franje Josipa, po prvi put nakon više od trideset godina. Njegovo zdravstveno stanje i nazočnost vojnim manevrima promijenili su planove posjeta određivši prestolonasljednika Franju Ferdinanda kao zamjenu.⁵⁷³ Prema konstatacijama Ive Perića, Pero Čingrija prilično se hladnokrvno postavio prema posjetu prestolonasljednika, istovremeno prikazujući višedesetljetno stajalište gorljivog antiaustrijskog simpatizera. To potvrđuje i raspoloženje dubrovačke javnosti koje je prilikom održavanja prestolonasljednikovog govora odašiljalo vrlo hladno raspoloženje i Ferdinandov dojam kako njegov boravak u gradu nije poželjan.⁵⁷⁴ S druge strane, nije nedostajalo hladnokrvnosti niti od strane prestolonasljednika koji u trenutku obilaska gradske jezgre u svojoj blizini nije želio prisutnost načelnika Pere Čingrije. Čak se i po odlasku iz grada nije pozdravio s gradskim čelništvom a napose s načelnikom Čingrijom.⁵⁷⁵ Posjet prestolonasljednika Franje Ferdinanda nije polučio bilo kakve političke posljedice u trenutku njegovog boravka u gradu, već će se refleksije nakon njegova odlaska iz

⁵⁷¹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 220.

⁵⁷² PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 220.

⁵⁷³ *Crvena Hrvatska*, br. 37. (14.9.1906.).

⁵⁷⁴ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 225.

⁵⁷⁵ ĐURASOVIĆ, *Prava*: 169.

grada dodatno ispoljavati na površinu, ponajviše u kontekstu nanošenja dalekosežnih posljedica za načelnika Peru Čingriju. Odlaskom prestolonasljednika bez pozdrava, Pero Čingrija postaje predmetom izraženih ideološko-nacionalnih napada i napose spletkarenja od strane pravaških privrženika unutar lista *Prava Crvena Hrvatska* tijekom 1907. godine.

Posljednje godine Čingrijinog političkog rukovodstva na dalmatinskom i napose dubrovačkom političkom poprištu protekle su u vrlo burnim okolnostima. Iako su se napadi redakcije *Prave Crvene Hrvatske* neumorno provodili, Pero Čingrija bio je vrlo razočaran zatečenim političkim stanjem u Hrvatskoj stranci posljednjih mjeseci, prvotno zbog ideološke nehomogenosti i nedosljednosti članova potonje.⁵⁷⁶ Razočaran novonastalim okolnostima u stranci, Pero Čingrija donio je odluku o podnošenju ostavke s mjesta predsjednika iste.⁵⁷⁷ Budući je ozbiljno razmišljao o povlačenju iz političkog života, okolnosti intenzivnog čisto-pravaškog pritiska u Dubrovniku potaknule su Čingriju na nastavak rukovođenja Općinom i formiranjem novog stranačkog tijela u kontekstu opiranja klerikalizmu i čisto-pravaškom sekularizmu.⁵⁷⁸ Zbog toga je u rujnu 1908. godine inicirao zasjedanje skupštine dubrovačkog ogranka Hrvatske stranke koji se 20. rujna 1908. godine odcijepio od Hrvatske stranke kao Samostalna organizacija Hrvatske stranke čiji je prvi predsjednik bio upravo Pero Čingrija.⁵⁷⁹

Posljednja participacija Pere Čingrije kao dubrovačkog načelnika bila je projekt konačnog uspostavljanja električnog tramvaja koji je trebao povezati Gruž s Pilama. Ne treba pretjerano naglašavati koliko je dugoočekivana uspostava tramvajskog sustava u socio-ekonomskom smislu značila Dubrovčanima prvenstveno zbog privrednih okolnosti koje su trebale omogućiti sustavni protok trgovačke robe i putnika primjerice od gruške luke do gradske jezgre.⁵⁸⁰ Puštanje tramvaja u promet svečano se održalo u četvrtak, 22. prosinca 1910. godine s početkom od 10 sati u Gružu gdje je i stacionirana tramvajska remiza. Svečanoj ceremoniji nazočio je načelnik Pero Čingrija koji je zajedno sa članovima Odbora održao prigodni govor potencirajući važnost tramvajskog sustava u gradu, mogućnostima novih privrednih dosega u Dubrovniku te kako mnogi razvijeniji gradovi mogu pozavidjeti impozantnošću dubrovačkog tramvajskog sustava.⁵⁸¹ Moglo bi se reći

⁵⁷⁶ *Crvena Hrvatska*, br. 75. (19.6.1908.).

⁵⁷⁷ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 240-241.

⁵⁷⁸ Okolnosti Čingrijine odreke vrlo su pompozno odijeknule u dubrovačkim i dalmatinskim tiskovinama. Dojmovi nakon donošenja odluke o podnošenju ostavke vidi: *Crvena Hrvatska*, br. 43. (29.5.1907.); *Prava Crvena Hrvatska*, br. 118. (25.5.1907.); *Prava Crvena Hrvatska*, br. 119. (1.6.1907.)

⁵⁷⁹ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 240-241.

⁵⁸⁰ O uspostavi tramvaja vidi: ĐURASOVIĆ, *Prava*: 169.

⁵⁸¹ *Prava Crvena Hrvatska*, br. 305. (24.12.1910.)

kako je uspostava tramvajskog sustava u gradu posljednji velebni projekt kojim je Pero Čingrija zaokružio jedanaestogodišnje rukovođenje dubrovačkom općinom, budući je za skoriju budućnost imao potpuno drugačije planove u suprotnosti s dosadašnjim intenzivnim političkim djelovanjem.

Općinski izbori 1911. godine bili su posljednja politička utakmica načelnika Pere Čingrije koji je u djelokrugu Hrvatske stranke izabran za predstavnika III. izbornog tijela sa stečenih 464 glasa.⁵⁸² U vrlo poznim godinama, Čingrija nije imao intenciju po četvrti put prisegnuti za načelnika Dubrovnika zbog čega je odbio ponudu stranačkih suradnika izjavivši prijeko potrebno povlačenje iz političkog života. Na konstituirajućoj sjednici Općinskog vijeća 27. studenog 1911. godine za načelnika je izabran Melko Čingrija.⁵⁸³

9.3. Kraj jedne epohe – smrt i pogreb Pere Čingrije

Povlačenjem iz političkog života, Pero Čingrija je okolnosti Prvog svjetskog rata dočeka u svojoj obiteljskoj vili na Boninovu gdje je bio pod budnim okom vojno-policijskih službenika i vidno razočaran političkim okolnostima u Dalmaciji i Dubrovniku.⁵⁸⁴ Njegovim završetkom i formiranjem Države Slovenaca Hrvata i Srba, Pero Čingrija pristao je preuzeti funkciju predsjednika dubrovačkog ogranka Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba.⁵⁸⁵ Iako su njegove odluke o povlačenju iz političkog života donesene u trenutku političko-ideološke iscrpljenosti, očito je određeni protok vremena ponovno poticao Peru Čingriju za ponovnim uključanjem u politički aktivizam prema hrvatskoj nacionalnoj matrici. Osnutkom Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca formirana je Jugoslavenska matica koja je imala za cilj skrbiti o hrvatskom stanovništvu pod stranom vlašću. Posrijedi je posljednji značajan oblik Čingrijinog aktivizma u Dubrovniku budući se početkom srpnja 1921. teško razbolio. Prema pisanjima *Narodne svijesti*, uloženi su veliki naponi u njegov skoriji oporavak, međutim, Pero Čingrija je 13. srpnja 1921. godine preminuo.⁵⁸⁶

Pogreb Pere Čingrije proveden je u skladu ispraćajem osobe koja je više desetljeća zastupala interese dubrovačkih žitelja. Imajući u obzir stupanj respektabilnosti te privrženosti javnog mnijenja prema nekadašnjem načelniku, pogrebnoj ceremoniji nazočio je impozantan broj

⁵⁸² *Crvena Hrvatska*, br. 63. (9.8.1911.)

⁵⁸³ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 246.

⁵⁸⁴ PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“: 250.

⁵⁸⁵ *Ibid.*, 252-253.

⁵⁸⁶ *Narodna svijest*, br. 28. (12.7.1921.)

sugrađana i Čingrijinih političkih suradnika čineći njegov pogreb najvećim ispraćajem još od sprovida Mihe Klaića.⁵⁸⁷ U obiteljskoj vili na Boninovu izloženi su posmrtni ostaci pokojnika uz prisutnost počasne straže sokola i vatrogasaca. Također, odavanje posljednje počasti Peri Čingriji imali su svi zainteresirani Dubrovčani. Pogrebna povorka kretala se od obiteljske vile na Boninovu do crkve svetog Vlaha a čin ceremonije predvodio je dubrovački biskup Josip Marčelić. Pero Čingrija pokopan je u obiteljskoj grobnici na Boninovu uz intoniranje nadgrobnice pjevačkog društva *Dubrava* i počasni govor Milorada Medinija.⁵⁸⁸

Pero Čingrija ostavio je impozantnog traga u dubrovačkoj građanskoj svijesti, dok je u redovima političke elite ostao upamćen za velikog uzora i mentora brojnim mlađim naraštajima političke elite. Kao dubrovački načelnik, Pero Čingrija za sobom je ostavio golemo nasljeđe realiziranih planova i grad koji je u njegovo doba poprimio značajne konture modernizacije. Dubrovnik je dobio prvu modernu željeznicu koja ga je konačno povezala sa širim zaleđem. Političko zazivanje dubrovačke prošlosti i obilježavanje niza svečanosti u povodu velikih obljetnica utjecale su na značajno produbljenje političko-nacionalne svijesti Pere Čingrije što je istovremeno djelovalo i na jačanje privrženosti javnosti prema potonjemu. Gradu je omogućen sustavni priljev vojnih snaga i stranih turista budući su izgradnjom Domobranske vojarne u Gružu i hotela Imperial na Pilama otklonjeni problemi ukonačenja vojnih postrojbi kao i smještaja stranih gostiju koji su osobito na prijelomu stoljeća pristizali u sve većem broju. Time su nedvojbeno postavljeni temelji za nove planove i ideje. Drugim riječima, Dubrovnik je u doba Pere Čingrije dobio čvrstu podlogu za zamašnim urbanim razvojem čime se trebao osigurati sustavni socio-ekonomski razvoj i tijekom 20. stoljeća. Dubrovnik je u doba Pere Čingrije postao grad koji je istovremeno njegovao slavne relikte vlastite prošlosti ali i poticao značajne impulse u poprimanju obilježja modernosti.

⁵⁸⁷ *Narodna svijest*, br. 29. (19.7.1921.)

⁵⁸⁸ *Ibid.*

10. ZAKLJUČAK

Procesi modernizacije i nacionalne integracije u devetnaest stoljetnom su Dubrovniku ostavili značajnog traga u socio-ekonomskoj sferi. Dubrovačke općinske vlasti su, neovisno o koaliciji koja je u datom trenutku upravljala Općinom, ulagale pozamašna sredstva za koja su poticala urbani i urbanizacijski razvoj prostora. Ipak, treba naglasiti kako su sustavne konture modernizacije vidljive tek početkom 1890-ih godina, ili preciznije rečeno u vrijeme srpsko-autonomaške koalicije koja se dičila nizom realiziranih projekata, pripisujući sebi izričite zasluge za njihovo pokretanje i realizaciju.

Zamašniji proces urbanog razvoja grada započinje oko 1900. pri čemu je većini realiziranih projekata kumovao upravo Pero Čingrija, koji stjecanjem novog načelničkog mandata od 1899. godine započinje s konačnom realizacijom projekata čiji je kamen temeljac postavljen još u vrijeme njegova prvog načelničkog mandata od 1878. do 1882. godine. Čingrijin načelnički mandat samo je nova ishodišna točka u novim podvizima koje je uzmao u odgovornost kao načelnik. Činjenica jest kako se Pero Čingrija i prije stjecanja prvog načelničkog mandata 1878. godine uhvatio u koštac s nizom pitanja socio-ekonomske prirode, čak možda i intezivnije negoli su to morali činiti tadašnji načelnici Općine. Svoju političku reprezentativnost počeo je stjecati još u drugoj polovici 1860-ih godina, ali je sustavne simpatije javnosti poprimio rukovodeći dubrovačkim Odborom za skrb o izbjeglicama iz Hercegovine u vrijeme ustanka od 1875.-1878.

Može se stoga reći kako je u tri duga načelnička mandata Pero Čingrija postavio temelje za urbanim razvojem grada čija se praktična primjena trebala nastaviti i u prvim godinama 20. stoljeća. Međutim, konstelacije političkih snaga u gradu onemogućavale su sustavnu primjenu modernizacijskih reformi u javnoj sferi. Stoga je gustoća socio-ekonomskih reformi u gradu bila direktno podložna intencijama političkih struktura moći i njihovom privrženošću vladajućim strukturama iz bečkog središta.

Iako je posrijedi gorljivi protuaustrijski simpatizer, Pero Čingrija uspio je izvući rodni Dubrovnik iz ralja zapuštenosti, sustavne pauperiziranosti i napose zastarjelog komunalnog fundamentalizma. Iako je bio politički vrlo aktivan u lokalnoj sferi, preokupacije u Dalmatinskom saboru i Hrvatskoj stranci, napose nakon 1900. godine za Čingriju su predstavljala ozbilje obligacije zbog kojih su interesi dubrovačkih žitelja povremeno padali u drugi plan. Iako je u više navrata iskazivao političke slabosti i nemogućnosti za nastavkom razvoja vlastitog političkog

profila, Čingrija je do posljednjih životnih trenutaka proveo vrlo aktivno radeći za konačno oživotvorenje hrvatske nacionalne misli, zbog čega je u „dubrovačkoj kolektivnoj svijesti“ ostao upamćen kao omiljena ličnost iz redova gradske vlasti. drugim riječima, iako su pojedini politički potezi neopravdano doneseni, to nije značajno narušilo njegov ugled, štoviše, s novim borbama u političkoj sferi te socio-ekonomskim zalaganjima, Čingrija je u trenucima sveopće marginaliziranosti zadržao reputaciju kakvu je gradio desetljećima unazad.

Činjenica kako se svojim političkim a napose naporima za ostvarenje nacionalnih interesa približio običnom čovjeku, njegov lik i djelo nastavio je živjeti i u narednim desetljećima. Dokaz svemu navedenom jest činjenica kako je rijetko koji načelnik Dubrovnika ostavio toliki dojam da jedna od gradskih ulica nosi njegovo ime. Lik i djelo Pere Čingrije, najdugovječnijeg dubrovačkog načelnika iz perioda 19. stoljeća ostao je vječno upisan na svaki javni i privatni objekt najfrekventnije dubrovačke ulice, *ulice Pera Čingrije*.

Na osnovu impozantne političke karijere Pere Čingrije, Dubrovnik je njegovim zaslugama ponovno zasijao starim sjajem s novim modernim konturama primjerenih tendencijama razvoja 19. stoljeća ali ga istovremeno postavio i kao politički vrlo profiliranu urbanu sredinu.

Slika 2. Ulica Pere Čingrije

11. POPIS IZVORA I LITERATURE

11.1. Arhivski izvori

- 1.) HR-DADU, Obiteljski fond Čingrija, kut. 9., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17.
- 2.) HR-DADU-89 – Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1869.-1875.)
- 3.) HR-DADU-89 - Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1876.-1886.)
- 4.) HR-DADU-89 - Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1887.-1892.)
- 5.) HR-DADU-89 - Zapisnici sjednice Općinskog vijeća (1893-1897.)
- 6.) HR-DADU, - *Izbjeglice iz Hercegovine 1875.* Fond 83. KPD. (nesređena građa)
- 7.) HR-DADU, *Izbjeglice iz Hercegovine (1875.-1878.)* Fond 83. KPD (nesređena građa)
- 8.) HR-DADU, Općina Dubrovnik (Posebne pozicije); *Željeznica Gruž-Sarajevo g. 1880.-1891.* (nesređena građa)
- 9.) HR-DADU, Općina Dubrovnik (posebne pozicije); *Spisi o otkriću spomenika J. F. Gunduliću*, spisi od 1880. (nesređena građa)
- 10.) HR-DADU, Općina Dubrovnik P.P. *Brzjavi prilikom otkrića Gundulićevog spomenika 1893.* (nesređena građa).
- 11.) HR-DADU-292, Zbirka građevinskih radova i planova Općine Dubrovnik (1834.-1957.)

11.2. Periodika

- 1.) *Slovinac* (1878.-1884.) – ZKD
- 2.) *Gušterica* (1883.-1884.) - ZKD
- 3.) *Glas Dubrovački* (1885.-1886.) - ZKD
- 4.) *Crvena Hrvatska* (1891.- 1914.) – DAD I ZKD
- 5.) *Dubrovnik* (1892.-1914.) - ZKD
- 6.) *Prava Crvena Hrvatska* (1905.-1918.) – ZKD
- 7.) *Narodna svijest* (1919.-1941.) - ZKD

11.3. *Popis oznaka i kratica*

HR-DADU – Državni arhiv u Dubrovniku

OFČ – Obiteljski fond Čingrija

ZKD – Znanstvena knjižnica Dubrovnik

11.4. *Popis tablica*

Tablica 1. Rezultati izbora u veljači 1869. godine.

Tablica 2. Broj izbjeglica u nekoliko dubrovačkih općina prema popisu iz 15. siječnja 1876. godine.

Tablica 3. Spisak kandidata za funkciju općinskih prisjednika.

Tablica 4. Troškovi izdvojeni iz općinske blagajne od 7.11.1880. do 12.11.1881. godine.

Tablica 5. Raspored glasova po izbornim jedinicama na izborima 1890. godine.

Tablica 6. Rezultati izbora 1894. godine.

Tablica 7. Poredak glasovanja za novog/starog općinskog načelnika.

Tablica 8. Usporedba stečenih glasova dvaju koalicija na izborima 1890. i 1899. godine.

Tablica 9. Usporedba dobivenih glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1894. i 1899. godine.

Tablica 10. Konačan poredak glasova hrvatskoj koaliciji na izborima 1899.

11.5. *Popis slika*

Slika 1. Portret Pere Čingrije. Portret Vlahe Bukovca. Izvor: <https://www.dubrovniknet.hr/uzbirci-umjetnicke-galerije-cuva-se-bukovcev-portret-pera-cingrije-izraden-povodom-35-godisnjice-njegovog-vijecnickog-rada/> (pristup: 27.1.2024.)

Slika 2. Ulica Pere Čingrije. Izvor: *Dubrovački vjesnik*, 25.8.2018. (pristup: 27.1.2024.)

11.6. Popis literature

- 1.) ARAS-GANZA, Tereza. *Politika Novog kursa dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića* (Split: Matica Hrvatska, 1992.)
- 2.) ANČIĆ, Mladen. „Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini.“ *Časopis za suvremenu povijest* 36/1 (2004): 293-329.
- 3.) BAĆE, Antun i Ivan VIĐEN. „Lazareti na Pločama od pada Dubrovačke Republike do danas (1808.-2013.).“ *Prostor* 21/2,46 (2013): 326-339.;
- 4.) BAĆE, Antun i Ivan VIĐEN. „Villa Čingrija na Boninovu: gospar i njegova kuća.“ *Dubrovnik, Časopis za književnost i znanost*, 26/4 (2015): 107-128.
- 5.) BANAC, Ivo. „Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga Srba katolika.“ *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost. Nova serija* 1/1-2 (1990.); 179-210.
- 6.) BANAC, Ivo. *Dubrovački eseji* (Dubrovnik: Matica hrvatska, 1992.)
- 7.) BAŠIĆ, Đivo. „Dubrovačka Nautika - Pomorska škola u Dubrovniku od 1852. godine (U povodu Noći muzeja, 31. siječnja 2014.).“ *Pomorski zbornik* 49-50/1 (2015): 333-377.
- 8.) BENKOVIĆ, Vlaho. „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905.“. *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost. Nova serija* 1/1-2 (1990.): 211-232.
- 9.) BENKOVIĆ, Vlaho. *Uloga dubrovačke politike u stvaranju »novog kursa« (1903.-1905.)* (Dubrovnik, Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2009.)
- 10.) BERSA, Josip. *Dubrovačke slike i prilike*. (Zagreb: Redovno izdanje Matice hrvatske, 1941.)
- 11.) BENIĆ-PENAVA, Marija. „Proizvodnja električne energije i prehrambena proizvodnja na dubrovačkom području do Drugog svjetskog rata.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 52/2 (2014.): 549-564.
- 12.) BENIĆ-PENAVA Marija i Franko MIROŠEVIĆ. *Političke i gospodarske prilike u Dubrovniku i okolici tridesetih godina dvadesetog stoljeća* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Sveučilište u Dubrovniku, 2019.)
- 13.) BOBAN, Ljubo i Ivan JELIĆ (ur.), *Život i djelo Ante Trumbića. Prilozi sa znanstvenog skupa*. (Zagreb, HAZU, 1991.)

- 14.) CURIĆ LENERT, Štefica i Nella LONZA, „Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* , 54/1 (2016): 39-113.
- 15.) ĆURIĆ, Sanja i Nikša SELMANI. „Gradnja Domobranske vojarne u kontekstu nacionalnih i modernizacijskih procesa u Dubrovniku potkraj 19. stoljeća.“ *Vjesnik dalmatinskih arhiva* 3/1 (2022): 482-511.
- 16.) ĆOSIĆ, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike* (Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1999.)
- 17.) DIKLIĆ, Mariijan. „Supilova »Crvena Hrvatska« (1891-1899).“ *Croatica Christiana periodica* 15/28 (1991): 211.
- 18.) DERNER, Oto. „Dubrovnik i željeznica I.“ *Dubrovački horizonti* 23 (1983): 29-37.
- 19.) DERNER, Oto, „Dubrovnik i željeznica II.“ *Dubrovački horizonti* 24 (1984): 34-40.
- 20.) DERNER, OTO, „Dubrovnik i željeznica III.“ *Dubrovački horizonti*, 25 (1985): 20-27.
- 21.) DERNER, Oto. „Dubrovnik i željeznica V.“ *Dubrovački horizonti*, 27 (1987.): 37-51.,
- 22.) DERNER, Oto. „Dubrovnik i željeznica VI.“ *Dubrovački horizonti*, 28 (1988): 31-44.;
- 23.) DERNER, Oto. „Dubrovnik i željeznica VII.“ *Dubrovački horizonti*, 29 (1989): 39-49.
- 24.) ĐURASOVIĆ, Barbara. *Prava Crvena Hrvatska i pravaši; hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća* (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2020.)
- 25.) FORETIĆ, Miljenko. „Prelazak Dubrovačke općine u narodnjačke ruke.“ u: *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama*. (Dubrovnik: Ogranak Matice Hrvatske u Dubrovniku, 2007.): 242-261.

- 26.) GRKEŠ, Ivan. „Spomenik kao prijeporno mjesto. Trodnevna proslava otkrivanja Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 59 (2021): 211-212.
- 27.) GROSS, Mirjana. *Vladavina hrvatsko-srpske koalicije: 1906.-1907.* (Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960.)
- 28.) GROSS, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.* (Zagreb: Globus, 1985).
- 29.) GROSS, Mirjana i Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992.)
- 30.) GROSS, Mirjana. „O historiografiji posljednjih trideset godina.“ *Časopis za suvremenu povijest* 38/2 (2006): 583-609.
- 31.) IVANIŠEVIĆ, Milan. „Uglednici iz splitskog roda Bulata.“ *Kulturna baština* , 42/43 (2017): 51-60.
- 32.) IVANIŠIN, Nikola „Značajke lirike u časopisu *Slovinac*“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 2 (1953): 369-382.
- 33.) IVANIŠIN, Nikola. „Časopis *Slovinac* i slovinstvo u Dubrovniku“. *Radovi Odjela za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* knj. 11. (1962.): 171-245.
- 34.) JELENIĆ, Marko. „Intelektualni kozmos jednog povjesničara. Mikrohistorija u posljednjih četrdeset godina.“ *Tabula* , 12 (2014): 117-126.;
- 35.) KARAMAN, Igor. *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću.* (Zagreb: Školska knjiga, 1972.)
- 36.) KAPOVIĆ, MATO. *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.-1941.* (Dubrovnik, Historijski arhiv, 1985.)
- 37.) KRALJ-BRASSARD, Rina. *Dubrovačko nahodište i njegovi štićenici (1818.-1908.)* (Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2020.)
- 38.) KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. „Gradnja podravske pruge.“ *Podravski zbornik*, 21 (1995): 45-54.
- 39.) KOLAR, Mira. „Senjska željeznica“ *Senjski zbornik* 26/1 (1999): 247-283.

- 40.) LAJNERT, Siniša. *Ustroj željeznica u Hrvatskoj od Austro-Ugarske do danas.* (Zagreb: Hrvatske željeznice d.o.o, 2003.)
- 41.) LOVRENČIĆ, Rene. *Geneza politike „novog kursa.“* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1972.)
- 42.) MACAN, Trpimir. *Miho Klaić.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.
- 43.) MIOVIĆ, Vesna. *Dubrovački ples s kugom – vrijeme Lazareta na Pločama* (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2022.)
- 44.) MIROŠEVIĆ, Franko. *Dubrovački kotar u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Dubrovnik: Udruga antifašista Dubrovnik, 2016.),
- 45.) MIROŠEVIĆ, Franko. *Dubrovnik u Kraljevini Jugoslaviji* (Zagreb. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2020.)
- 46.) MUSA, Dušan. *Hercegovački ustanak 1875.-1878.* (Sarajevo, Rabic, 2021.)
- 47.) NIKIĆ, Andrija. „Paškal Buconjić: glavni uzroci ustanka kršćanskog stanovništva u Hercegovini (1875). Kratak osvrt na namete.“ *Croatica Christiana periodica* 5/8 (1981): 67-89.
- 48.) NIKIĆ, Andrija. *Hercegovački ustanak 1875* (Mostar-Veljaci, Franjevačka knjižnica i arhiv, 1995.)
- 49.) NOVAK, Grga. *Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797-1814).* (Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskare, 1940.)
- 50.) NOVAK, Grga. „Veleizdajnički proces u Dubrovniku godine 1861.–1862.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 3 (1954.): 75-84.
- 51.) OBAD, Stijepo. „Počeci radničkog pokreta u Dubrovniku.“ *Radovi razdio historije, arheologije i historije umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zadru*, 4/2 (1966.): 200-223.
- 52.) OBAD, Stijepo. „Pokušaji unaprijeđenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852.-1860.).“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23/10. (1984.): 75-87.
- 53.) OBAD, Stijepo. „Putovanje cara Franje Josipa I. po Dalmaciji 1875. godine“, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i „istočnoga pitanja.“* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 39-65.
- 54.) PAVEŠKOVIĆ, Antun. „Dubrovački Slovinac u kontekstu hrvatskog realizma.“ *Dani Hvarškoga kazališta* 26/1 (2000): 301-309.

- 55.) PEDERIN, Ivan. „Političko nezadovoljstvo u Dubrovniku 1820-1859 (Prema spisima austrijskog političkog redarstva).“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 31 (1993.): 149-156.
- 56.) PEŠORDA-VARDIĆ, Zrinka. *U predvorju vlasti – Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku.* (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Hrvatski institut za povijest, 2012.)
- 57.) PERIĆ, Ivo. „Društveno-politička i kulturna djelatnost Narodne štionice u Dubrovniku 1863. - 1887“. *Dubrovnik*, 2 (1964.): 49-65.
- 58.) PERIĆ, Ivo. „Dubrovačko školstvo od pada Republike do 1918. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 15/16 (1978.): 357-391.
- 59.) PERIĆ, Ivo. „Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila“: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 17 (1979): 503-659.
- 60.) PERIĆ, Ivo. „Politički portret Pera Čingrije.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 12/1 (1979): 127-264.
- 61.) PERIĆ, Ivo. „Posljednje godine života i političke aktivnosti Gaje Bulata.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22/1 (1980): 259-273.
- 62.) PERIĆ, Ivo. „Dubrovačka periodika od 1848. do 1918. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 18 (1980): 349-535.
- 63.) PERIĆ, Ivo. „O nastanku, ustrojstvu i djelovanju novčarskih zavoda u Dubrovniku u zadnjim decenijima pod austrijskom vlašću.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 21 (1983.): 271-291.
- 64.) PERIĆ, Ivo. *Dubrovačko pomorstvo u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1984.)
- 65.) PERIĆ, Ivo. „Organizacija i djelovanje Pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do prvog svjetskog rata.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 22/23 (1985.): 175-222.
- 66.) PERIĆ Ivo. „Iz prepiske Melka, Pera i Ivanke Čingrija (1883-1918) (1. dio).“ *Arhivski vjesnik* 31/1 (1987): 142-156.

- 67.) PERIĆ, Ivo. „Stranačko-politički odnosi u Dubrovniku krajem 19. i početkom 20. stoljeća.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 26 (1988.): 155-221.
- 68.) PERIĆ, Ivo. *Pero Čingrija* (Dubrovnik: Časopis Dubrovnik, 1988.)
- 69.) PERIĆ, Ivo. „O stanovništvu dubrovačkog okružja i o jednom dijelu njegove imovine krajem 1830. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 27 (1989.): 161-174.
- 70.) PERIĆ, Ivo. „Načelnici dubrovačke općine od njena ponarođenja do početka Prvog svjetskog rata.“ *Dubrovački horizonti*, 30, (1990): 54-60.
- 71.) PERIĆ, Ivo. „Pomorska banka u Dubrovniku (Razlozi osnutka, tokovi poslovanja i uzroci likvidacije.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 28 (1990.): 227-238.
- 72.) PERIĆ, Ivo. *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije*. (Split: Književni krug, 1990.);
- 73.) PERIĆ, Ivo. „Uloga Antuna Dropca u javnom životu Dubrovnika.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 29 (1991.): 277-287.
- 74.) PERIĆ, Ivo. „O najvećem dubrovačkom jedrenjaku, izgrađenom u Gružu.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 33 (1995): 217-222.
- 75.) PERIĆ, Ivo. „Sto godina od početka izlaženja *Crvene Hrvatske* u Dubrovniku“ *Republika*, 7/8, (1991): 176-181.
- 76.) PERIĆ, Ivo. *Mladi Supilo*. (Zagreb: Školska knjiga, 1996.)
- 77.) PERIĆ, Ivo. *Dubrovačke teme XIX. stoljeća* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1997.)
- 78.) PERIĆ, Ivo. „Međustranačke političke borbe u Dubrovniku za prevlast u Općinskom vijeću (1890-1899).“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 42 (2004.): 207-229.
- 79.) PETRINOVIĆ, Ivo. *Ante Trumbić – politička shvaćanja i djelovanje* (Zagreb: Matica hrvatska, 1986.)

- 80.) PERIČIĆ, Šime. „Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 21 (1983.): 251-269.
- 81.) PROCACCI, Giuliano. *Povijest Talijana* (Zagreb: Barbat, 1996.).
- 82.) PRANČEVIĆ, Dalibor. „Slavoluci i(li) spomenici. Načini obilježavanja prisutnosti cara i kralja Franje Josipa I. u javnom prostoru Dalmacije i Kvarnera u drugoj polovini 19. stoljeća.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 44/1, (2020.): 131-148.
- 83.) PULJIZEVIĆ, Kristina. *U ženskim rukama – primalje i porođaj u Dubrovniku (1815.-1918.)* (Zagreb-Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2016.).
- 84.) PULJIĆ, Ivica. „Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini“, u: Josip Vrandečić i Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja.”* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 91-118.
- 85.) PULJIĆ, Ivica. „Uloga vojvode don Ivana Musića u ustanku hercegovačkih Hrvata“ Zbornik radova uloga Hrvata u Hercegovačkome ustanku (1875.-1878.) ur. Dušan Musa (2009): 217-272.
- 86.) ROKSANDIĆ, Drago – Luka Peiić (ur.), Marko Jelenić (ur.), Samanta Paronić, *Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija.* (Zagreb: FF press, 2022.)
- 87.) STANČIĆ, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću.* (Zagreb: Barbat, 2002.)
- 88.) STRAŽIČIĆ, Antun. *Dubrovački koluri – uspon i pad Srbokatolika*, ur. Stjepan Ćosić (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.)
- 89.) SOHR, Miroslav. „Gradnja željezničkih pruga u požeškoj županiji krajem 19. stoljeća.“ *Zbornik Janković II/ 2* (2017): 117-126.
- 90.) ŠIDAK, Jaroslav, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN i Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda od god. 1860. – 1914.* (Zagreb, Školska knjiga, 1968.)
- 91.) Zdravko ŠUNDRICA, „O osnivanju i radu Dubrovačke općine 1808. god.“ *Dubrovnik: revija za književnost nauku i društvena pitanja* 2 (1965): 52-70.
- 92.) TOMAŠEGOVIĆ, Nikola. „Polemika o željezničkom pitanju do 1862. godine u Pozoru i Narodnim novinama.“ *Povijest u nastavi* 12/23,1 (2014): 35-54.

- 93.) TOLJA, Nikola. *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude* (Dubrovnik, Vlastita naklada autora, 2011.)
- 94.) TROGRLIĆ, Marko i Zvonimir FOKER, „Posjet Franje Josipa I. Zadru i Splitu 1875. godine. Priča o dva grada kao o dvije paradigme političkih prilika u Dalmaciji preporodnog doba“, u: Josip Vrandečić i Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja.”* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 67-90.
- 95.) TROGRLIĆ, Marko i Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću.* (Zagreb: Leykam international, 2015.)
- 96.) TUDOR, Gordana. „Gajo Filomen Bulat (1836. – 1900.).“ *Kulturna baština*, 44 (2018): 39-60.
- 97.) VOJVODA, Rozana „Identifikacija Nika Amerlinga na Bukovčevu „portretu nepoznatog“ iz zbirke umjetničke galerije Dubrovnik: pozicioniranje portreta i kontekst narudžbe.“ *Mogućnosti: književnost, umjetnost, kulturni problemi* 1/2 (2021.): 16-29.
- 98.) VRANDEČIĆ Josip i Zvonimir SABLJO. „Velika istočna kriza 1875.–1878. godine“, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja.”* Zadar: Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 119-171.
- 99.) VRANDEČIĆ, Josip. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću* (Zagreb: Dom i svijet, 2002.)
- 100.) VUKOREP, Stanislav. *Pruge koje su život značile.* Ravno: Općina Ravno, 2015.

Politički i urbani razvoj Dubrovnika u doba Pera Čingrije (1869.-1911.)

Sažetak: u radu se prvenstveno analiziraju ključni fenomeni modernizacije dubrovačkog podneblja u drugoj polovici 19. stoljeća, i to s izričitim naglaskom na načelnički mandat Pere Čingrije. Drugim riječima, u radu će se pokušati objasniti okolnosti pod kojima je Pero Čingrija kao dubrovački načelnik istovremeno nastojao postići političko jedinstvo u gradu uz paralelno djelovanje na polju modernizacije Dubrovnika napose u socio-ekonomskom kontekstu. U radu je priložena kratka politička konstelacija između svih onodobnih stranaka, biografija Pera Čingrije, prvi politički uspjesi i socio-ekonomski učinci politike Pere Čingrije u periodu prvog načelničkog mandata tijekom 1870-ih i 1880-ih godina, razdoblje političke marginalizacije u prvoj polovici 1890-ih godina, skoriji povratak na političku pozornicu onodobnog Dubrovnika te najplodnije razdoblje Čingrijinog političkog djelovanja kao načelnika grada u tri uzastopna mandata, uz obnašanje funkcije predsjednika Hrvatske stranke u Dalmaciji od 1900. do privremenog povlačenja iz političkog života 1911. godine.

Ključne riječi: Dubrovnik, Pero Čingrija, modernizacija, političke stranke, načelnik grada

Political and urban development of Dubrovnik at the age of Pero Čingrija (1869.-1911.)

Summary: The thesis will discuss the key phenomena of the modernization of Dubrovnik in the second half of the 19th century, with an explicit emphasis on the mayoral mandate Pero Čingrija. Put simply, the thesis will attempt to analyze the circumstances under which Pero Čingrija, as mayor of Dubrovnik, simultaneously tried to achieve political unity in the city while working on the modernization of Dubrovnik, especially in the socio-economic context. The thesis gives a description of the political constellation of all the parties of that time, the biography of Pero Čingrija, the first political and socioeconomic successes of Čingrija during the 1870s and 1880s, the period of his political marginalization in the early 1890s, his return to the political stage of Dubrovnik at the time of Čingrija's most fruitful period political activity as mayor of the city and president of the Croatian Party in Dalmatia from 1900 until his temporary withdrawal from political life in 1911.

Key words: Dubrovnik, Pero Čingrija, modernization, political parties, mayor of the city